BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
7 B
12

-9.8-8-

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu
IV. 9. f

32. L. 11

CICERONIS DE OFFICIIS LIBRI TRES:

CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE:
LAELIVS, VEL DE AMICITIA:
PARADOXA STOICORVM SEX:
SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO
SEXTO DE REPVBLICA.

*Index rerum, & uerborum, quæcunque
præcipue ſcitu digna ſunt,
accurate factus.*

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

AL DVS

M D L V.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F. BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

NOn ignoras Benedicte Rhamberte, ſenſuum eſſe quandam in hominibus ſimilitudinem; quæ cum in conſuetudine cognita eſt, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quaſi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligaſſet, cumq; id, quod acceperant, memoria conſeruatum grato animo redderent, idq; uterque fieri ob ingenij bonitatem, et uoluntatis erga ſe propenſionem exiſtimaret: ſtatim eſt illam opinionem beneuolentia conſecuta. itaque duæ cauſæ ſunt, quamobrem homines ament inter ſe: ſed hæc poſterior, quæ à rebus extremis originem ducit, cum illa ſuperiore, quæ à natura proficiſcitur, nullo pacto uidetur eſſe comparanda. illa enim primum habet eam ſuauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior eſt, cum eos, quibus utimur, & ijſdem rebus quibus nos, & æque atque nos affici ſentimus: deinde, etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus eſt, eo non eget. nam ſi hæc actio bene merendi interdum eſt, & eſſe poteſt in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti ſunt, quanto facilius exiſtet apud eos, quorum animi ita cōſentiunt, ut quaſi natura hortante eaſdem res appetere, ab ijſdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam ſi alter alterum initio ſumme diligat; tamen, ſi quando accidet, id quod

accidere

accidere ſæpe ſolet, ut ea, quæ diligere cœperunt, cauſa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore langueſcent: quo in genere animaduertis Rhāberte quàm multi quotidie labantur. de quibus, facile eſt intelligere, quid ſentias, cum ab eorum inſtituto tua ratio tam uehementer abhorreat: probe enim te, quæ noſtra debeat eſſe in iungendis amicitijs cautio, quæ in ijſdem colendis religio, quod item in omni uita præſtandum officium ſit, horum librorum, quos nunc tibi inſcriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. ſenſi in me ipſo, quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidē, tamen octauum abhinc annum tanto ſtudio es complexus, quantum, qui ab omni re paratiſſimus ſit, remunerando compenſare uix poſſit. cumq; rerum mearum ſtatus, ut ſunt humana, interdum mutaretur; memoria teneo, te, nunquam immutatum, eandem ſemper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem, ac beneuolentiam præſtitiſſe. cum uero maior aliquanto inter nos conſuetudo eſſe cœpiſſet; quod quidē eſt factum, poſtea quàm te in noſtram uicinitatem contuliſti: facile ſentio, ad meam uitam recte conformandam quanto mihi obſeruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis noſtræ quid non dicam delectationis, ſed utilitatis habuerunt? equidem, ſi liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui ſit iudicij ſubtilitas, intelligo. ſed hanc Latine ſcribendi rationem, in qua multi nunc uolunt excellere, pauciſſimi poſſunt, eam uero ſic tenes, ut tuis ſcriptis mihi quidem nihil eſſe purius uideatur. quod eo mirādum eſt magiſquia,

tu non, ut alij, diuturno, atque aſſiduo librorum uſu, ſed temporum ſtudio ſubciſiuorum, hoc ut poſſes, conſecutus es. nam ut omittam, quòd tibi, cuius fidei utque prudentiæ Veneti ſenatus arcana creduntur, otium non ſæpe contingit: ecqui dies eſt, quo non ex amicis tuis aut conſilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re ſit adiuuandus? qua in conſuetudine retinenda nimium diligens eſſe dum uis, accidit ſæpe, ut tuum potius ipſe commodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere ſum arbitratus, ſi hæc opuſcula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui eſſe omnium officioſiſſimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam eſt, quo ego eos, qui de me bene meriti ſunt, remunerari ſoleo. perpende rem, nulla uidebitur: animum reſpice, gratiſſimum dices. Vale.

M.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

q Vanquam te Marce fili annum iam audientem Cratippũ, idq́; Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutisq́; philoſophiæ, propter ſummam & doctoris auctoritatẽ & urbis, quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exẽplis: tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cũ græcis latina coniunxi, neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſque orationis facultate. quam quidem ad rẽ nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentũ hominibus noſtris, ut non modo græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantulum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandũ. quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorum, & diſces, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) ſed tamen noſtra legens nõ multum a Peripateticis diſſidentia, (quoniã utrique et Socratici, et Platonici eſſe uolumus) de rebus ipſis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autẽ latinam profecto legendis noſtris efficies pleniorẽ. nec uero hoc arroganter dictum exiſtimari uelim: nam philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt oratoris proprium, apte, diſtincte, ornateq́; dicere, quoniã in eo ſtudio ætatem conſumpſi, ſi id mihi aſſumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. quamobrem

magnopere te hortor mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iam ſe illis fere æquarunt, ſtudioſe legas. uis enim dicendi maior eſt in illis: ſed hoc quoque colendũ eſt æquabile, & temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturq; et illud forenſe dicendi, et hoc quietum diſputãdi genus: niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. nos autẽ quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrunque certe ſecuti ſumus. equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet, grauiſſime, et copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ a Platone didicerat, tenuiſſet, & pronunciare uoluiſſet, ornate, ſplendideq; facere potuiſſe. eodemq; modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. ſed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ grauiſſimum. nam, cum multa ſint in philoſophia & grauia & utilia, accurate, copioſeq; à philoſophis diſputata, latiſſime patere uidentur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta ſunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, uacare officio poteſt: in eoq; colendo ſita uitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo.

atque

atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum: quis eſt enim, qui nullis officij præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? ſed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ, propoſitis malorum & bonorum finibus, officium omne peruertunt: nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum; idq; ſuis commodis, non honeſtate metitur; hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neque amicitiam colere poſſit, nec iuſtitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem ſummum malum iudicans; aut temperans, uoluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. quæ quãquã ita ſunt in promptu, ut res diſputatione non egeat; tamen ſunt a nobis alio loco diſputata. hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe uelint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officij præcepta firma, ſtabilia, coniuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab ijs, qui ſolam, aut ab ijs, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam. itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, et Peripateticorum: quoniã Ariſtonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem exploſa ſententia eſt: qui tamen haberent ius ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officij inuentionẽ aditus eſſet. ſequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimum Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; noſtro, quantum, quoque modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniã omnis diſputatio de officio futura eſt, ante definire, quid ſit officium: quod a Panætio prætermiſſum eſſe miror: omnis enim,

*quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re, inſtitutio debet
à definitione proficiſci; ut intelligatur, quid ſit id, de
quo diſputetur. Omnis de officio duplex eſt quæſtio.
unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: al-
terum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes
partes uſus uitæ confirmari poſſit. ſuperioris generis
huiuſmodi exempla ſunt: omnia'ne officia perfecta
ſint; nunquid officium aliud alio maius ſit; & quæ
ſunt generis eiuſdem. quorum autem officiorum præ-
cepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bo
norum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitu
tionem uitæ communis ſpectare uidentur. de quibus
eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia di-
uiſio eſt officij. nam & medium quoddam officium di-
citur, & perfectum. perfectum autem officium rectũ
(opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc au-
tem, commune, quod ij καθῆκον uocãt. atque ea ſic de-
finiunt, ut, rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe
definiant; medium autem officium, id eſſe dicant, quod
cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. Triplex
igitur eſt, ut Panætio uidetur, conſilij capiendi delibe-
ratio. nam honeſtum'ne factu ſit, an turpe, dubitant;
id quod in deliberationem cadit. in quo conſiderando,
ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. tum
autem inquirunt, aut conſultant, ad uitæ commodita-
tem, iucunditatéq;, ad facultates rerum, atque copias,
ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint iuuare, &
ſuos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deli-
beratio omnis in rationẽ utilitatis cadit. tertium dubi
tãdi genus eſt, cum pugnare uidetur cum honeſto, id*

quod uidetur eſſe utile: cum enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contra reuocare ad ſe uidetur, fit, ut diſtrahatur in deliberando animus, afferatq́; ancipitem curam cogitandi. hac in diuiſione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo ſit, duo prætermiſſa ſunt: nec enim ſolum, utrum honeſtum, an turpe ſit, deliberari ſolet; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius; itemq́;, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter; tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum. Principio generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe, uitam, corpusq́; tueatur, declinetq́; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq́;, quæ ſint ad uiuendum neceſſaria, inquirat, & paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia eiuſdem generis. commune item animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. ſed inter hominem, & beluam hoc maxime intereſt, quòd hæc tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodq́; præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia, & cauſas rerum uidet, earumq́; progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebusq́; præſentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ curſum uidet, ad eam degendam præparat res neceſſarias: eademq́; natura ui rationis hominem cōciliat homini

mini & ad orationis, & ad uitæ ſocietatem; ingeneratq́; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt; impellitq́;, ut hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire uelit; ob easq́; cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad uictum, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, cæterisq́;, quos caros habeat, tueriq́; debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq́; hominis eſt propria, ueri inquiſitio, atque inueſtigatio. itaque, cum ſumus neceſſarijs negotijs, curisq́; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac diſcere; cognitionemq́; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq́; uiuendum neceſſariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, ſimplex, ſincerumq́; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta eſt appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, niſi præcipienti, et docenti, aut utilitatis cauſa iuſte, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumq́; rerum contemptio. nec uero illa parua uis naturæ eſt, rationisq́;, quòd unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis dictisq́;, qui modus. itaque eorũ ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenuſtatem, conuenientiam partium ſentit. quam ſimilitudinem natura, ratioq́; ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſilijs, factisq́; conſeruandum putat; cauetq́;, ne quid indecore, effœminatéue faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis

ne

ne quid libidinoſe aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus, conflatur & efficitur, id quod quærimus, honeſtum; quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quodq́; uere dicimus, etiam ſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidem ipſam Marce fili & tanquam faciem honeſti uides. quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret ſapientiæ. Sed omne, quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perſpicientia ueri, ſolertiaq́; uerſatur; aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoq́; ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ ſiunt, quæq́; dicuntur, ordine, & modo, in quo ineſt modeſtia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter ſe colligata, atque implicita ſunt: tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: uelut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam, & prudentiam ponimus, ineſt indagatio, atque inuentio ueri: eiusq́; uirtutis hoc munus eſt proprium. ut enim quiſque maxime perſpicit, quid in re quaque uerißimum ſit, quiq́; & acutißime, & celerrime poteſt & uidere, & explicare rationem, is prudentißimus, & ſapientißimus rite haberi ſolet. quo circa huic, quaſi materia, quam tractet, & in qua uerſetur, ſubiecta eſt ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus neceßitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas, tuendasq́;, quibus actio uitæ continetur; ut ſocietas hominum, coniunctioq́; ſeruetur; & animi excellentia, magnitudoq́; cum in augendis opibus, utilitatibusq́; & ſibi, & ſuis comparandis, tum multo

to magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. ordo autem, & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, uerſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem, & decus conſeruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam, uimq́; diuiſimus, primus ille, qui in ueri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem; errare, neſcire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. in hoc genere & naturali, & honeſto duo uitia uitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq́; temere aſſentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & diligentiam. alterum eſt uitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multamq́; operam in res obſcuras, atque difficiles conferunt, eaſdemq́; non neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæq́; ponetur, id iure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpicium, audiuimus; in geometria Sex. Pompeium, ipſi cognouimus; multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtudio à rebus agendis abduci, contra officium eſt: uirtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multiq́; dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nũquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudijs

diis cogitationis & ſine opera noſtra continere. omnis autem cogitatio, motusq́; animi aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene, beateq́; uiuendum, aut in ſtudiis ſcientiæ, cognitionisq́; uerſabitur. ac de primo quidem officii fonte diximus. De tribus autem reliquis, latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & uitæ quaſi communitas continetur. cuius partes duæ ſunt; iuſtitia, in qua uirtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni uiri nominantur; et huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria; deinde, ut communibus pro cōmunibus utatur, priuatis autem ut ſuis. ſunt autem priuata nulla natura; ſed aut ueteri occupatione, ut qui quōdam in uacua uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, aut pactione, conditione, ſorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum. ſimilisq́; eſt priuatarum poſſeſſionum deſcriptio. ex quo, quia ſuum cuiuſque fit eorum, quæ natura fuerant cōmunia; quod cuique obtigit, id quiſque teneat. eo ſi quis ſibi plus appetet, uiolabit ius humanæ ſocietatis. ſed quoniā (ut præclare ſcriptū eſt à Platone) non nobis ſolū nati ſumus, ſed ortus noſtri partē patria, partē parentes uendicāt, partē amici; atque (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad uſum hominū omnia creari, homines autē hominum cauſa eſſe generatos, ut ipſi inter ſe alii alius prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducē ſequi, et cōmunes utilitates in mediū afferre, mutatione officiorū, dādo, accipiēdo, tū artibus,

tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem. Fundamentum autem iuſtitiæ eſt fides, id eſt dictorum, conuentorumq́; conſtantia, & ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirũt, unde uerba ſint ducta, credamusq́;, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed iniuſtitiæ duo genera ſunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorũ, qui ab ijs, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam: nam qui iniuſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus uiolenter uidetur afferre ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ, tam eſt in uitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocẽdi cauſa de induſtria inferuntur, ſæpe è metu proficiſcuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latiſſime patet auaritia, expetuntur autem diuitiæ tum ad uſus uitæ neceſſarios, tũ ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in rep. princeps uellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitũ alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq́; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec uero rei familiaris amplificatio, nemini

nocens,

nocens, uituperanda eſt: ſed fugienda ſemper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iuſtitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ'ue cupiditatem inciderint: quod enim eſt apud Ennium,

Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt,

id latius patet: nam quidquid eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo plerunque fit tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. declarauit id modo tempeſtas C. Cæſaris; qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. eſt autē in hoc genere moleſtū, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimis ingenijs plerunque exiſtūt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum eſt, ne quid in eo genere peccetur. ſed in omni iniuſtitia permultum intereſt; utrū perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. ac de inferenda quidem iniuria ſatis dictum eſt. Prætermittendæ autem defenſionis, deſerendiq́; officij plures ſolēt eſſe cauſæ. nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolūt; aut etiā negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis ſtudijs, quibuſdam'ue occupationibus ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. itaque uidendum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum; quòd in ueri inueſtigatione uerſentur, quodq́; ea, quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, et pro

nihilo

nihilo ducāt, propterea iuſtos eſſe. n. ā dū alterū iuſtitiæ genus aſſequuntur, inferēda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt. diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. itaque eos ne ad remp. quidem acceſſuros putat, niſi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri: nam hoc ipſum ita iuſtum eſt, quod recte fit, ſi eſt uoluntarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniuſtitiæ genere uacant, in alterum incurrunt: deſerunt enim uitæ ſocietatē, quia nihil cōferunt in eam ſtudij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniuſtitiæ propoſitis, adiunximus cauſas utriuſque generis, eaſq; res ante cōſtituimus, quibus iuſtitia cōtinetur; facile, quod cuiuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos ualde amabimus, iudicare. eſt enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil a ſe alienum putat. ſed tamen, quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut aduerſa eueniūt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quo circa bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquū ſit, an iniquum: æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriæ. ſed incidunt ſæpe tēpora, cum ea, quæ maxime uidentur digna eſſe iuſto homine, eoq;, quem uirum bonum dicimus, cōmutantur, fiuntq; contraria; ut, non reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere, quæq; pertinent ad

ueritatem,

ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & nō ſeruare, ſit iuſtum: referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta iuſtitiæ; primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati ſeruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut nō ſemper ſit idem: poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conuentum, ut id effici ſit inutile uel ei, cui promiſſum ſit; uel ei, qui promiſerit: nam ſi (ut in fabulis eſt) Neptunus, *quod* Theſeo *promiſerat, non feciſſet,* Theſeus *filio* Hippolito *non eſſet orbatus: ex tribus enim optatis (ut ſcribitur) hoc erat tertium, quod de* Hippolyti *interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promiſſa igitur ſeruanda ſunt ea, quæ ſint ijs, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem præſentem eſſe uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere, quod dixeris; magiſq; ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur.* Iam, *illis promiſſis non ſtandum eſſe, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiſerit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.* Exiſtunt *etiā iniuriæ ſæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitioſa iuris interpretatione. ex quo illud,* Summum *ius ſumma iniuria, factum eſt iam tritum ſermone prouerbium. quo in genere etiam in rep. multa peccantur. ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierū eſ-*

ſent pactæ, non noctium induciæ. nec noſter quidem probidus eſt, ſi uerum eſt, Qu. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrū Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum, cum ad locum ueniſſet, cum utriſq; ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterēt, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis: eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus: atq; haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe ne quid tale poſthac committat, et ceteri ſint ad iniuriam tardiores. Atque in rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli: nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterū per uim, cumq; illud proprium ſit hominis, hoc belluarum; confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerūt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Aequos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiā acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. mea quidem ſententia, paci, quæ

nihil

nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendū. in quo ſi mihi obtemperatum eſſet, ſi non optimā, at aliquam remp. quæ nunc nulla eſt, haberemus. & cū ijs, quos ui deuiceris, conſulendum eſt: tum ij, qui armis poſitis ad imperatorum fidem confugiunt, quāuis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. in quo tantopere apud noſtros iuſtitia culta eſt, ut ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent more maiorum. ac belli quidem æquitas ſanctiſſime fœciali populi R. *iure perſcripta eſt: ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe iuſtū, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante ſit, & indictum.* Pompilius Imperator *tenebat prouinciam, in cuius exercitu* Catonis *filius tyro militabat. cū autem* Pompilio *uideretur unam dimittere legionem,* Catonis *quoq; filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit: ſed, cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet,* Cato *ad* Pompilium *ſcripſit, ut, ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eū obligaret militiæ ſacramento, quia, priore amiſſo, iure pugnare cum hoſtibus non poterat. adeo ſumma erat obſeruatio in bello mouendo.* Marci *quidem* Catonis *ſenis eſt epiſtola ad* Marcum *filium, in qua ſcripſit ſe audiſſe eum miſſum factum eſſe à conſule, cum in* Macedonia *bello* Perſico *miles eſſet. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius eſſe, qui miles non ſit, pugnare cū hoſte. equidem illud etiam animaduerto, quod, qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis uocaretur, lenitate uerbi triſtitiā rei mitigante: hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur, quē nunc peregrinū dicimus:*

indicant duodecim tabulæ, AVT ſtatus dies cum hoſte: itemq́; ADVERSVS hoſtem æterna auctoritas. quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetuſtas: à peregrino enim receſſit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cum uero de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante iuſtas cauſas eſſe bellorũ. ſed ea bella, quibus imperij gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vos'ne uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat ſors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq́; uolentibus cum magnis dijs.

regalis ſane, & digna Aeacidarum genere ſententia. atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: ut primo Punico

*nico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis cō-
mutandis Romam miſſus eſſet, iuraſſetq́; ſe rediturum,
primum, ut uenit, captiuos reddendos in ſenatu nō cen
ſuit: deinde, cum retineretur a propinquis, & ab ami
cis, ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti da-
tam fallere. ac de bellicis quidem officijs ſatis dictū eſt.
Meminerimus autem, & aduerſus infimos iuſtitiā eſſe
ſeruandam. eſt autem infima conditio & fortuna ſer-
uorum: quibus, nō male præcipiunt, qui ita iubēt uti,
ut mercenarijs ad operam exigendam, & iuſta præben
da. Cum autem duobus modis, id eſt aut ui, aut fraude,
fiat iniuria. fraus quaſi uulpeculæ, uis leonis uidetur:
utrunque alieniſſimum ab homine eſt, ſed fraus odio di
gna maiore. totius autem iniuſtitiæ nulla capitalior eſt,
quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen
agunt, ut uiri boni eſſe uideantur. de iuſtitia ſatis di-
ctum eſt. Deinceps (ut erat propoſitū) de beneficentia,
ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil eſt naturæ ho
minis accommodatius: ſed habet multas cautiones: ui-
dendum eſt enim primum, ne obſit benignitas & ijs
ipſis, quibus benigne uidebitur fieri, & ceteris: dein-
de, ne maior benignitas ſit, quàm facultas: tum, ut pro
dignitate cuique tribuatur: id enim eſt iuſtitiæ funda-
mentū; ad quam hæc referenda ſunt omnia: nā & qui
gratificatur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe uelle
uideantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi
aſſentatores iudicandi ſunt; &, qui alijs nocent, ut in
alios liberales ſint, in eadem ſunt iniuſtitia, ut ſi in ſuā
rem aliena conuertant. ſunt autem multi, & quidem
cupidi ſplendoris, & gloriæ, qui eripiūt ab alijs, quod*

alij largiantur: hiq; arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos uiſum iri, ſi locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. uidendum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæſaris pecuniarum translatio a iuſtis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil enim eſt liberale, quod nō ſit idem iuſtum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior eſſet, quàm facultates; quòd, qui benigniores uelūt eſſe, quàm res patitur, primum in eo peccāt, quòd iniurioſi ſunt in proximos: quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. ineſt autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. uidere etiā licet pleroſq; nō tā natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab oſtentatione proficiſci magis, quam à uolūtate uideantur. talis autem ſimulatio uanitati eſt coniūctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt, propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis. in quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, & cōmunitas, ac ſocietas uitæ, & ad noſtras utilitates officia ante collata. quæ ut concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſæ, maioresq; ponderis plus habebunt. quoniam autem uiuitur non cū perfectis hominibus, planeq; ſapientibus, ſed cum ijs in quibus, præclare agitur, ſi ſint ſimulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligēdum, in quo aliqua ſignificatio

ficatio uirtutis appareat; colendum autem eſſe ita quem que maxime, ut quiſque maxime uirtutibus his leniori bus erit ornatus, modeſtia, temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, iuſtitia: nam fortis animus, & magnus in homine nõ perfecto, nec ſapiente feruentior plerunque eſt: illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atque hæc in moribus conſiderentur. De *beneuolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, ſed beneuolentiã non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris; ſed ſtabilitate potius, & conſtantia iudicemus. ſin erũt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia; maior quædam cura adhibenda eſt: nullum enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. quòd ſi ea, quæ acceperis utenda, maiore menſura, ſi modo poſſis, iubet reddere* Heſiodus, *quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum dãdi beneficij, alterum reddẽdi: demus, nec ne, in noſtra poteſtate eſt; non reddere uiro bono non licet, ſi modo id facere poſſit ſine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habẽdi: nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quiſq; animo, ſtudio, beneuolentia fecerit, ponderandum eſt: multi enim multa faciunt temeritate quadam, ſine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quaſi*

uento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ iudicio, conſiderate, conſtanterq; delata ſunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, ſi cetera paria ſunt, hoc maxime officij eſt, ut quiſque maxime opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari. quod contra fit à pleriſque: à quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamẽ ei potiſſimum inſeruiunt. Optime autem ſocietas hominum, coniunctioq; ſeruabitur, ſi ut quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendũ altius uidetur. eſt enim primum, quod cernitur in uniuerſi generis humani ſocietate. eius autem uinculum eſt ratio, & oratio, quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, coniungitq; naturali quadam ſocietate. neque ulla re longius abſumus à natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: ſunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt. in qua omnium rerum, quas ad communem uſum hominum natura genuit, eſt ſeruanda communitas, ut, quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutũ; è quibus ipſis cetera ſic obſeruentur, ut in Græcorum prouerbio eſt amicorum omnia eſſe cõmunia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ ſunt generis eiuſdem, quod ab Ennio poſitum in una re, transferri per multas poteſt:

Vt homo, qui erranti comiter monſtrat uiam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipſi luceat, cum illi accenderit.
una enim ex re ſatis præcipitur, ut, quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto: ex quo ſunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere, ſi quis uelit; conſilium fidele deliberanti dare; quæ ſunt ijs utilia, qui accipiunt; danti non moleſta. quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. ſed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: uulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij finem; Nihilo minus ut ipſi luceat: ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum: ut enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt eiuſdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam eſt, eiuſdem eſſe ciuitatis: multa ſunt enim ciuibus inter ſe cōmunia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines præterea, & familiaritates; multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. arctior uero colligatio eſt, ſocietas propinquorum: ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtumq; concluditur. nam cum ſit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima ſocietas in ipſo eſt coniugio, proxima in liberis, deinde una domus cōmunia omnia: id autem eſt principium urbis, & quaſi ſeminarium reip. ſequuntur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrinorumq;

norumq́; ; qui cum una domo iam capi non poſſint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. ſequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & ſoboles, origo eſt rerump. ſanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines: magnum eſt enim eadem habere monimenta maiorum, eiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. ſed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cum uiri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate coniuncti: illud enim honeſtum, quod ſæpe diximus, etiam ſi in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id ineſſe uidetur, amicos facit. et quanquam omnis uirtus nos ad ſe allicit, facitq́;, ut diligamus, in quibus ipſa ineſſe uideatur; tamen iuſtitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem eſt amabilius, nec copulantius, quàm morum ſimilitudo bonorum: in quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædemq́; uoluntates, in his fit, ut æque quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturq́; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa cōmunitas eſt, quæ conficitur ex beneficijs ultro, citroq́; datis, acceptisq́;. quæ mutua, et grata dū ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. ſed, cum omnia ratione, animoq́; luſtraueris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum rep. eſt unicuique noſtrū. chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium charitates patria una complexa eſt. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam,

& in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. ſed ſi contentio quædam, et comparatio ſiat, quibus plurimum tribuendum ſit officij; principes ſunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati ſumus; proximi liberi, tetáq; domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna eſt. quamobrem neceſſaria uitæ præſidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autem, uictusq; communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; eſtq; ea iucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, et quid quiſque nobiſcum, uel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. ita non ijdem erunt neceſſitudinum gradus, qui et temporum. ſuntq; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiẽdis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni officio, & conſuetudo, exercitatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, et addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui ſumma fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. ſed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquã magna laude dignum ſine uſu, et exercitatione conſequi poſſunt: ſic officij conſeruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipſi; ſed rei

magnitudo

magnitudo uſum quoque, exercitationemq; deſiderat: atque ab ijs rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis fere diximus. Intelligendum eſt autem, cum propoſita ſint genera quatuor, è quibus honeſtas, officiumq; manaret, ſplendidiſſimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res deſpiciente factum ſit. itaque in probris maxime in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq; uirgo uiri: & ſi quid huiuſmodi:
Salmaci da ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.

contraq; in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; geſta ſunt, ea neſcio quo modo quaſi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noſter Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipſe populus R. animi magnitudine excellit. declaratur autẽ ſtudium bellicæ gloriæ, quòd ſtatuas quoque uidemus ornatu ferè militari. ſed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, et laboribus, ſi iuſtitia uacat, pugnatq; non pro ſalute cõmuni, ſed pro ſuis cõmodis, in uitio eſt: non enim modo id uirtutis nõ eſt, ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem eſſe dicunt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidijs, & malitia laudem eſt adeptus: nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod iuſtitia uacat. præclarum igitur Platonis illud:

lud: non ſolum, inquit, ſcientia, quæ eſt remota à iuſtitia, calliditas potius, quàm ſapientia eſt appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eoſdem bonos, & ſimplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces eſſe uolumus: quæ ſunt ex media laude iuſtitiæ. ſed illud odioſum eſt, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innaſcitur: ut enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate uincendi; ſic ut quiſque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium eſſe, uel potius ſolus eſſe. difficile autẽ eſt, cum præſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neque diſceptatione uinci ſe, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: exiſtuntq; in rep. plerunque largitores, et factioſi, ut opes quammaximas conſequantur, et ſint ui potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. ſed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. uera autem, et ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria iudicat, principemq; eſſe mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non eſt habendus. facillime autẽ ad res iniuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo & gloriæ cupido. qui locus eſt ſane lubricus, quòd

uix

uix inuenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſq; aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam. Omnino fortis animus, et magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerũ externarum deſpiciẽtia ponitur, cum perſuaſum ſit nihil hominẽ, niſi quod honeſtum, decorũq; ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccũbere. altera eſt res, ut, cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, et maxime utiles, ſed ut uehementer arduas, plenaſq; laborum, & periculorũ, tum cauſa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum ſplendor omnis, & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem, in poſteriore: cauſa autẽ, & ratio efficiens magnos uiros eſt in priore: in eo enim eſt illud, quod excellentes animos, et humana contemnentes facit / id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum iudices, et ab omni animi perturbatione liber ſis: nam & ea, quæ eximia pleriſque, & præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione ſtabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum eſt; et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, & uaria in hominum uita, fortunaq; uerſantur, ita ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæq; conſtantiæ. non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui inuictum ſe à labore præſtiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim eſt tam anguſti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil

honeſtius,

honeſtius, magnificentius, quàm pecuniam cõtemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq́; conferre. cauenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi. eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet eſſe contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes à negocijs publicis ſe remouerunt, ad ociũq́; perfugerunt. in his et nobiliſſimi philoſophi, longeq́; principes, & quidam homines ſeueri, et graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq́; nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. his idem propoſitum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium eſt ſic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ocioſis; alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed et facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut moleſta uita eſt ocioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq́; aptior eorum, qui ſe ad remp. et ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forſitan concedendum ſit remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dedi

derunt;

derunt; & iis qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore cauſa impediti, à rep. receſſerunt, cum eius adminiſtrandæ poteſtatem aliis, laudemq; concederent. quibus autem talis nulla eſt cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, et magiſtratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed uidentur labores, & moleſtias tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam, timere, & infamiam: ſunt enim, qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent; uoluptatem ſeueriſſime contemnant, in dolore ſint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non ſatis conſtanter. ſed iis, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiſcendi magiſtratus ſunt, et gerenda reſp. eſt: nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autē remp. nihil minus quàm philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda eſt rerum humanarum, quam ſæpe dico, et tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſi quidem nec anxii futuri ſunt, & cum grauitate, conſtantiaq; uicturi. quæ eo faciliora ſunt philoſophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent; &, quia, ſi quid aduerſi eueniat, tam grauiter cadere non poſſunt. quocirca non ſine cauſa maiores motus animorum concitantur: maioraq; efficienda remp. gerentibus, quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & uacuitas

cuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui acce
dit, caueat, ne id modo conſideret, quàm illa res hone-
ſta ſit; ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in
quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temere deſperet pro
pter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatẽ.
in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, ad
hibenda eſt præparatio diligens. ſed cum plerique arbi
trentur res bellicas maiores eſſe, quàm urbanas; minuẽ
da eſt hæc opinio: multi enim bella ſæpe quæſiuerunt
propter gloriæ cupiditatẽ: atque in magnis animis, in-
genijsq; id plerunque cõtingit, eoq; magis ſi ſunt ad rẽ
militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere
autẽ ſi uolumus iudicare, multæ res extiterunt, urba-
næ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim
Themiſtocles iure laudetur, & ſit eius nomen, quàm So
lonis, illuſtrius; citeturq; Salamis clariſſimæ teſtis uicto
riæ, quæ anteponatur cõſilio Solonis, ei, quo primum
conſtituit Ariopagitas: non minus præclarum hoc,
quàm illud, iudicandum eſt: illud enim ſemel profuit,
hoc ſemper proderit ciuitati: hoc conſilio leges Atheniẽ
ſium, hoc maiorum inſtituta ſeruantur. & Themiſto-
cles quidem nihil dixerit: in quo ipſe Ariopagum ad-
iuuerit: at ille adiuuit Themiſtoclem: eſt enim bellum
geſtum conſilio ſenatus eius, qui à Solone erat conſtitu-
tus. licet eadem de Pauſania, Lyſandroq; dicere: quo-
rum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmonio-
rum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex
parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conferendi ſunt:
quin etiam ob has ipſas cauſas & paratiores habuerunt
exercitus, et fortiores. mihi quidẽ neque, pueris nobis,

M. Scaurus C. Mario, neque, cum uerſaremur in rep. Qu. Catulus Cn. Pópeio cedere uidebatur: parua enim ſunt foris arma, niſi eſt cóſilium domi. nec plus Africanus, ſingularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quáquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit enim et bellicam, quoniam ui, manuq́; confecta eſt. ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano ſine exercitu. illud autem optimum eſt, in quo me inuadi ſolere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

ut enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus nóne togæ arma ceſſere? neq; enim in rep. periculũ fuit grauius unquam, nec maius otium. ita conſilijs, diligentiáq; noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum ciuiũ delapſa arma ipſa ceciderunt. quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pópeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret fruſtrà ſe tertium triumphum deportaturum fuiſſe, niſi meo in rep. beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. ſunt ergo domeſticæ fortitudines nõ inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, ſtudijq́; ponendum eſt: omnino enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo, magnificoq́; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen eſt corpus, et ita afficiendum, ut obedire conſilio, rationiq́; poſſit in

exequendis

exequendis negotijs, & in labore tolerando. honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. præſunt, quàm qui bella gerũt. itaque eorum conſilio ſæpe aut nõ ſuſcepta, aut cõfecta bella ſunt, non nunquam etiã illata, ut M. Catonis conſilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: ſed cauendum, ne id bellãdi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quæſita uideatur. fortis uero animi, & conſtantis eſt non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantẽ de gradu deijci, ut dicitur; ſed præſentis animi uti conſilio, nec à ratione diſcedere. quanquam hoc animi, illud etiã ingenij magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquãto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utranque partem; & quid agendum ſit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum ſit, non putaram. hæc ſunt opera magni animi, et excelſi, et prudẽtia, conſilioq; fidentis. temere autem in acie uerſari, et manu cum hoſte confligere, immane quiddã, & belluarum ſimile eſt. ſed, cum tẽpus eſt, neceſſitasq; poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſeruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiẽdiſq; urbibus ualde illud conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; eſt uiri magnanimi, rebus agitatis punire ſontes, multitudinem conſeruare, in omni fortuna recta, atque honeſta retinere: ut enim ſunt (quemadmodũ ſupra dixi) qui urbanis rebus bel-

licas anteponũt; ſic reperias multos, quibus periculoſa, & callida conſilia quietis cogitationibus ſplẽdidiora, et maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut imbelles, timidiq; uideamur: ſed fugiendũ etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. quapropter in adeundis periculis cõſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter ægrotantes leuiter curant: grauioribus autem morbis periculoſas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare, dementis eſt; ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapiẽtis, eoq; magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quàm addubitata mali. periculoſæ autem rerũ actiones partim ijs ſunt, qui eas ſuſcipiũt; partim reip. itemq; alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen uocantur. promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quàm ad communia, dimicareq; paratius de honore, & gloria, quàm de ceteris commodis. inuenti autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed uitam etiam profundere pro patria parati eſſent; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne rep. quidem poſtulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux eſſet Peloponneſiaco bello, multaq; feciſſet egregie, uertit ad extremum omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginnuſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. quibus ille reſpondit; Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe; ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit, illa peſtifera, qua, cum Cleombrotus

brotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda conſlixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Qu. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq́; magiſq́; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum eſt etiam in rebus urbanis: ſunt enim, qui, quod ſentiunt, etiam ſi optimũ ſit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium ſic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, ut totum corpus reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant: ut enim tutela, ſic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſi, gerenda eſt. qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimã in ciuitatem inducunt, ſeditionem, atque diſcordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij ſtudioſi optimi cuiuſque uideantur, pauci uniuerſorũ. hinc apud Atheniẽſes magnæ diſcordiæ ortæ, in noſtra rep. non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in rep. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradetq́; ſe totũ reip. neq; opes, aut potentiam conſectabitur, totamq́; eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. nec uero criminibus falſis in odiũ aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq́; ita iuſtitiæ, honeſtatiq́; adhæreſcet, ut, dũ eam conſeruet, quamuis grauiter offendat, mortẽ appetat potius, quã deſerat illa, quæ dixi. miſerrima eſt omnino ambitio, honorumq́;

contentio. de qua præclare apud eundem eſt Platonem: ſimiliter facere eos, qui inter ſe cōtenderent, uter potius remp. adminiſtret, ut, ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduerſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui ſuo iudicio tueri remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, et Qu. Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec uero audiendi, qui grauiter iraſcēdum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri eſſe cenſent. nihil enim laudabilius, nihil magno, et præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, et altitudo animi quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intēpeſtiue accedētibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. & tamen ita probanda eſt manſuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reipub. cauſa ſeueritas, ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt. omnis autem & animaduerſio, et caſtigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis caſtigat, ſed ad reipub. utilitatem referri. Cauendū eſt etiam, ne maior pœna, quàm culpa ſit; &, ne iiſdem de cauſis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime eſt ira in puniendo: numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda eſt: optandumq;, ut ij, qui præſunt reipub. legum ſimiles ſint: quæ ad puniendum non iracundia,

ſed

ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamq́; fugiamus: nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq́; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe: itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere uideatur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſimus, tãto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorẽ Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultãteis domitoribus tradere ſoleãt, ut his facilioribus poſſint uti, ſic homines ſecũdis rebus effrenatos, ſibiq́; præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq́; fortunæ. Atque etiam in ſecũdiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum: hisq́; etiam maior, quàm ante, tribuenda eſt auctoritas: iiſdemq́; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus. in quo falli facile eſt: tales enim nos eſſe putamus, ut iure laudemur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. ſed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui remp. regant, quòd eorum

adminiſtratio latiſſime pateat, ad plurimosq́; pertineat. eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in uita ocioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeq́; ſuarum rerum finibus cõtinerent; aut interiecti inter philoſophos, et eos, qui remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius uſu ſuos, potiusq́; & amicis impartientes, & reip. ſi quando uſus eſſet. quæ primum bene parata ſit, nulloq́; turpi quæſtu, neque odioſo: tum quãplurimis, modo dignis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius, luxuriæq́;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præſcripta ſeruantẽ licet magnifice, grauiter, animoſeq́; uiuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, uitæq́; hominum amice. ſequitur, ut de illa reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in qua uerecundia, et quaſi quidam ornatus uitæ, temperantia et modeſtia, omnisq́; ſedatio perturbationum animi, et rerũ modus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici latine decorũ poteſt: græce enim πρέπον dicitur. huius uis eſt ea, ut ab honeſto non queat ſeparari: nam &, quod decet, honeſtum eſt; &, quod honeſtum eſt, decet. qualis autẽ differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari poteſt: quidquid enim eſt, quod deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas: itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiã in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet: nam et ratione uti, atque oratione prudenter; et agere, quod agas, conſiderate; omniq́; in re, quid ſit ueri, uidere, & tueri decet:

contraq́;

cõtráq; falli, errare, labi, decipi tã dedecet, quam delirare, et mente captum eſſe. et iuſta omnia decora ſunt; iniuſta omnia contra, ut turpia, ſic indecora. ſimilis eſt ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, ſic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum, et ita pertinet, ut nõ recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu: eſt enim quiddã, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute poteſt, quàm re ſeparari. ut enim uenuſtas, & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt à ualetudine; ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud eſt cum uirtute confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. eſt autem eius deſcriptio duplex: nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate uerſatur; & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. atque illud ſuperius ſic ferè definiri ſolet: decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum eſſe uelint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali. hæc ita intelligi à philoſophis, poſſumus exiſtimare ex eo decoro, quod poetæ ſequuntur, de quo alio loco plura dici ſolent. ſed tum ſeruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque perſona dignum eſt, & fit, & dicitur: ut, ſi aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

NATIS

ROMA

NATIS *ſepulcrum ipſe eſt parens;*
indecorum uideretur, quòd eos fuiſſe iuſtos accepimus. at Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. ſed poetæ, quid quéque deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiáq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate perſonarum, etiam uitioſis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura conſtantiæ, moderationis, tẽperantiæ, uerecundiæ partes datæ ſint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honeſtatẽ pertinet, decorũ, quàm late fuſum ſit, appareat, & hoc, quod ſpectatur in uno quoque genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta cõpoſitione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipſo, ꝙ inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt; ſic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuſcum uiuitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorũ omnium, atque factorum. adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines, & optimi cuiuſque, & reliquorum: nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolum arrogantis eſt: ſed etiam omnino diſſoluti. eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, et uerecundiam. iuſtitiæ partes ſunt, non uiolare homines: uerecũdiæ, non offendere: in quo maxime perſpicitur uis decori. his igitur expoſitis, quale ſit id quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet uiam, quæ deducit ad conuenientiam

nientiam conſeruationemq; naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus; ſequemurq; et id, quod acutum & perſpicax natura eſt, & id quod ad hominũ ſocietatem accõmodatum; & id, quod uehemens, atque forte. ſed maxima uis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus, neque enim ſolum corporis, qui ad naturã apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probãdi, qui item ad naturam accõmodati ſunt. Duplex eſt enim uis animorũ, atque naturæ. una pars in appetitu poſita eſt; quæ eſt ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, et illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumq; ſit. ita fit, ut ratio præſit, appetitus uero obtemperet. omnis autẽ actio uacare debet temeritate, & negligentia; nec uero agere quidquam, cuius non poſſis cauſam probabilem reddere: hæc eſt enim fere deſcriptio officij. Efficiendum autẽ eſt, ut appetitus rationi obediant, eamq; neque præcurrant, nec propter pigritiam aut ignauiã deſerant; ſintq; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſq; moderatio. nã qui appetitus longius euagantur, et tanquam exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiendo non ſatis à ratione retinentur, hi ſine dubio finem, & modum tranſeunt: relinquunt enim, & abijciunt obedientiã, nec rationi parent, cui ſunt ſubiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora. licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut uoluptate nimia geſtiunt: quorũ omnium uultus, uoces, motus, ſtatuſq; mutantur. ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formã reuertamur) appetitus

omnes

*omnes contrahendos, ſedandoſq́;, excitandamq́; eſſe ani
maduerſionē, et diligentiam, ut ne quid temere, ac for
tuitu, incōſiderate, negligenterq́; agamus: neque enim
ita generati à natura ſumus, ut ad ludum, et iocū facti
eſſe uideamur, ſed ad ſeueritatē potius, & ad quædam
ſtudia grauiora, atque maiora. ludo autem, et ioco uti
illis quidem licet, ſed, ſicut ſomno et quietibus ceteris,
tum, cū grauibus, ſerijſq́; rebus ſatisfecerimus. ipſumq́;
genus iocandi non profuſum, nec immodeſtū, ſed inge-
nuum, et facetum eſſe debet: ut enim pueris non omnē
licentiā ludēdi damus, ſed eam, quæ ab honeſtatis actio
nibus non ſit aliena; ſic in ipſo ioco aliquod probi inge
nij lumen eluceat. duplex omnino eſt iocādi genus: unū
illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnū: alterum ele-
gans, urbanum, ingenioſum, facetum. quo genere non
modo Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia,
ſed etiā philoſophorum Socraticorū libri referti ſunt:
multaq́; multorū facete dicta; ut ea, quæ à ſene Catone
ſunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. facilis igi-
tur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter eſt, ſi
tempore fit, ac remiſſo animo, libero dignus. alter ne ho
mine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur uerborū
obſcœnitas. ludendi etiā eſt quidam modus retinendus,
ut ne nimis omnia profundamus, elatiq́; uoluptate in ali
quam turpitudinem delabamur. ſuppeditant autem &
campus noſter, & ſtudia uenandi honeſta exēpla luden
di. ſed pertinet ad omnem officij quæſtionem ſemper in
promptu habere, quantum natura hominis pecudibus,
reliquiſq́; beſtijs antecedat: illæ enim ſentiunt, niſi uo-
luptatem, ad eamq́; feruntur omni impetu: hominis au-*

tem

tem mens diſcendo alitur, et cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq́; et audiendi delectatione ducitur. quin etiam, ſi quis eſt paulo ad uoluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidã homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, et diſſimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non ſatis eſſe dignã hominis præſtantia, eamq́; contemni, et reijci oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum eſſe modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq́; corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires, nõ ad uoluptatem. atque etiam, ſi conſiderare uolumus, quæ ſit in natura excellentia, et dignitas, intelligemus, quàm ſit turpe diffluere luxuria, et delicate, ac molliter uiuere; quamq́; honeſtũ, parce, continenter, ſeuere, ſobrieq́;. intelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, ꝙ omnes participes ſumus rationis, præſtantiæq́; eius, qua antecellimus beſtijs, à qua omne honeſtum, decorumq́; trahitur, et ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autẽ, quæ proprie ſingulis eſt tributa: ut enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim uidemus uelocitate ad curſum, alios uiribus ad luctandũ ualere; itemq́; in formis, alijs dignitatem ineſſe, alijs uenuſtatem) ſic et in animis exiſtunt etiã maiores uarietates. erat in L. Craſſo, et L. Philippo multus lepos, maior etiã, magisq́; de induſtria in C. Cæſare L. Filio. at iiſdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druſo adoleſcente ſingularis ſeueritas, in C. Lælio multa

multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita triſtior. de Græcis autem dulcem & facetum, feſtiuiq́; ſermonis, atque in omni ratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socraté accepimus; contra Pythagoram, & Periclem ſummã auctoritatem conſecutos ſine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Qu. Maximũ accepimus, facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. in quo genere Græci Themiſtoclem Atheclem Atheclem Atheclem Athenienſem, & Pheræum Iaſonem ceteris anteponunt. in primisq́; uerſutum, & callidum factum Solonis: qui, quo et tutior uita eius eſſet, et plus aliquanto reip. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. ſunt his alij multũ diſpares, ſimplices, et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq́; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiãt, dum, quod uelint, conſequantur: ut Syllam, et M. Craſſum uidebamus. quo in genere uerſutiſſimum, et patientiſſimũ Lacedæmonium Lyſandrũ accepimus; contraq́; Callicratidã, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. itemq́; in ſermonibus, alium quidem uidemus, quamuis præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe uideatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemq́; et in Qu. Mutio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica; contraq́; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis; nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimum philoſophorum, ob eamq́; rem ipſam magnũ, clarumq́; fuiſſe. innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt natu-

ræ, morumq;, minime tamen uituperandorũ. admodum autẽ tuenda ſunt ſua cuique non uitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorũ illud, quod quærimus, retineatur: ſic enim eſt faciendum, ut contra naturam uniuerſam nihil contendamus; ea tamen conſeruata, propriam naturã ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur: neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquã ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, *id eſt aduerſante, et repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quàm æquabilitas uniuerſæ uitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturã imiteris, omittas tuã: ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; ſic in actiones, omnemq; uitã nullam diſcrepantiam cõferre debemus. atque hæc differentia naturarũ tantam habet uim, ut non nunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadẽ cauſa non debeat: non enim alia in cauſa* M. Cato *fuit, alia ceteri, qui ſe in* Africa Cæſari *tradiderunt: atqui ceteris forſitan uitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quòd eorum uita lenior, et mores fuerant faciliores:* Catoni *autem, cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatẽ, eamq; ipſe perpetua cõſtantia roboraſſet, ſemperq; in propoſito, ſuſceptoq; conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quam tyranni uultus aſpiciendus, fuit. quàm multa paſſus eſt* Vlyſſes *in illo errore diuturno, cũ et mulieribus (ſi* Circe, *et* Calypſo *mulieres*

lieres appellandæ ſunt) inſeruiret, et in omni ſermone omnibus affabilem ſe eſſe uellet; domi uero et contumelias ſeruorum, ancillarumq́; pertulit, ut ad id aliquãdo, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, *quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluiſſet. quæ contẽplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui; eaq́; moderari, nec uelle experiri, quàm ſe aliena deceant: id enim quenque decet, quod eſt cuiuſque ſuum maxime. ſuum igitur quiſque noſcat ingenium, acremq́; ſe et uitiorum, et bonorum ſuorum iudicem præbeat; ne ſcenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, ſed ſibi accõmodatiſſimas fabulas eligũt: qui enim uoce freti ſunt,* Epigonos, Medeamq́; *qui geſtu,* Menalippã, Clytemnæſtram: *ſemper* Rupilius, *quẽ ego memini,* Antiopam, *nõ ſæpe* Aeſopus Aiacẽ. *ergo hiſtrio hoc uidebit in ſcena, quod non uidebit ſapiens in uita? ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimũ elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij nõ erunt: omnis adhibẽda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi non decore, at quàminimũ indecore facere poſſimus: nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm ut uitia fugiamus.* Ac *duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiũgitur; quam caſus aliquis, uel tẽpus imponit: quarta etiã, quã nobiſmet ipſis iudicio noſtro accõmodabimus: nã regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq́; quæ sũt his cõtraria, in caſu ſita, tẽporibus gubernãtur; ipſi aũt quã perſonã gerere uelimus, à noſtra uoluntate proficiſcitur: itaque ſe alij ad philoſophiã, alij ad ius ciuile, alij*

ad eloquentiam

*ad eloquentiam applicant, ipſarumq; uirtutum in alia
alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maio-
res in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc
genere laudis ſtudent excellere; ut Qu. Mutius P. filius
in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. qui-
dam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt,
addunt aliquam ſuam; ut hic idem Africanus eloquen
tia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timo
theus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior
fuiſſet quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, & inge
nij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut non nulli
omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum
conſequantur: maximeq; in eo plerunque elaborant ij,
qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus.
hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, comple
cti animo, & cogitatione debemus. In primis autem
conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe uelimus, et
in quo genere uitæ. quæ deliberatio eſt omniũ difficilli-
ma: ineunte enim adoleſcentia, cum ineſt maxima imbe
cillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degen
dæ conſtituit, quod maxime adamauit: itaque ante im-
plicatur aliquo certo genere, curſuq; uiuendi quàm po
tuit, quod optimum eſſet, iudicare. nam quòd Hercu-
lem Prodicus dicit (ut eſt apud Xenophontem) cum pri
mum pubeſceret, quod tempus à natura ad deligẽdum
quam quiſque uiam uiuendi ſit ingreſſurus, datum eſt,
exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum, mul
tumq; dubitaſſe, cum duas cerneret uias, unã uolupta-
tis, alteram uirtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc
Herculi Iouis ſatu edito potuit fortaſſe contingere; no-*

bis non itẽ, qui imitamur, quos cuique uiſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutaq; impellimur. plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen ſiue felicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam uitæ ſecuti ſunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum uitæ curſum ſequi uellent: in qua deliberatione ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quiſque natus eſt, ut ſupra dictum eſt; quid deceat, exquirimus, tum in tota uita conſtituenda multo eſt eius rei cura maior adhibenda, ut conſtare in uitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autẽ rationem quoniam maximam uim natura habet, fortuna proximã, utriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere uitæ, ſed naturæ magis: multo enim & firmior eſt, et conſtantior: ut fortuna non nunquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ ſuæ non uitioſæ genus, conſilium uitæ omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maxime decet. niſi forte ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere uitæ. quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) facienda morũ, inſtitutorumq; mutatio eſt. eam igitur mutationem, ſi tempora adiuuabunt, facilius, commodiusq; faciemus, ſin minus, ſenſim

erit, pedetētimq; facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere cenſent ſapientes ſenſim diſſuere, quàm repente præcidere. cōmutato autem genere uitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe uideamur. Sed quoniā paulo ante dictum eſt, imitandos eſſe maiores: primū illud exceptum ſit, ne uitia ſint imitanda: deinde, ſi natura non ferret, ut quædam imitari poſſint; ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit, propter infirmitatē ualetudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quàm ille fuerat ſui: ſi igitur non poterit ſiue cauſas defenſitare, ſiue populum concionibus tenere, ſiue bella gerere; illa tamē præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, iuſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam; quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præſtantior, gloria uirtutis, rerumq; geſtarū: cui dedecori eſſe, nefas, et uitium iudicandum eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliaq; ſunt iuuenum, alia ſeniorum: aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. Eſt igitur adoleſcentis, maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos, et probatiſſimos, quorum conſilio, atque auctoritate nitatur: ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda, & regenda prudentia eſt. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendaq; in labore, patientiaq; et animi, et corporis, ut eorum et in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat induſtria. atque etiam cum relaxare animos, et dare ſe iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit fa-

cilius, ſi eiuſmodi quoq; rebus maiores natu intereſſe ue lint. Senibus autem labores corporis ſunt minuẽdi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, & maxime remp. conſilio, & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum eſt ſenectuti, quàm ne languori, deſidiæq; ſe dedat. luxuria uero cum omni ætati tur pis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. ſin autem et libidinum intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quòd & ip ſa ſenectus concipit dedecus, et facit adoleſcentium impudentiorẽ intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuũ, de priuatorum; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, debereq; eius dignitatem, & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, ea fidei ſuæ cõmiſſa meminiſſe. Priuatum autẽ oportet æquo, et pari cum ciuibus iure uiuere, neque ſummiſſum, et abiectum, neque ſe efferentem; tum in rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honeſta ſint: talem enim et ſentire, & bonum ciuem dicere ſolemus. Peregrini autem & incolæ officium eſt, nihil præter ſuũ negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena eſſe rep. curioſum. ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. nihil eſt autẽ, quod tã deceat, quàm in omni re gerenda, conſilioq; capiendo ſeruare conſtantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, et ſtatu cernitur, idq; poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad eloquendum,

quendum,

quendum, ſed ſatis erit intelligi) in his autē tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, et apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, *corporis noſtri magnam natura ipſa uidetur habuiſſe rationem. quæ formam noſtram, reliquamq́; figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu; quæ autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ aſpectum eſſent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis; ipſiq́; neceſſitati, dant operam, ut quamocultiſſime pareant; quarumq́; partium corporis uſus ſunt neceſſarij, eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant; quodq́; facere non turpe eſt, modo occulte, id dicere obſcœnum eſt: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec oratio obſcœnitate. nec uero audiendi ſunt* Cynici, *aut ſi qui fuerunt* Stoici *pene* Cynici, *qui reprehendunt, et irrident, quòd ea, quæ turpia re non ſunt, uerbis flagitioſa dicamus; illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. latrocinari, fraudare, adulterari re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt; nomine obſcœnum: pluraq́; in eam ſententiam ab eiſdem contra uerecundiam diſputantur. nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriumq́; comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo ſunt maxime fugienda, ne quid effœminatum,*

minatum, aut molle; aut ne quid durum, aut ruſticum ſit. nec uero hiſtrionibus, oratoribusq́; cócedendum eſt, ut ijs hæc apta ſint, nobis diſſoluta. ſcenicorum quidẽ mos tantam habet à uetere diſciplina uerecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo: uerentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, ut corporis partes quædam ape riantur, aſpiciantur non decore. noſtro quidem more cum parentibus puberes filij, cum ſoceris quidem gene ri non lauantur. retinenda eſt igitur huius generis ue-recundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero uenuſtas ſit, in altero dignitas: uenuſtatem mu-liebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, et huic ſimile uitium in geſtu, motuq́; caueatur: nam & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores, & hiſtrionum nonnulli geſtus ineptijs non uacant, & in utroque ge-nere, quæ ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt, color exercĩ tationibus corporis. adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio eſt habenda ueſtitus: in quo, ſicut in pleriſque rebus, me diocritas optima eſt. cauendum eſt autem, ne aut tardi tatibus utamur in greſſu mollioribus, ut ſimiles pom-parum ferculis eſſe uideamur: aut in feſtinationibus ſu ſcipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouẽtur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. ſed mul to etiam magis elaborãdum eſt, ne animi motus à natu

ra recedant: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, et ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. motus autem animorũ duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uerſatur: appetitus impellit ad agendum. curandum eſt igitur; ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus. Et quoniã magna uis orationis eſt, eademq; duplex, altera contentionis, altera ſermonis: cõtentio diſceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium uerſetur, perſequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorũ ſunt, nulla ſermonis. quanquã haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. ſed diſcentiũ ſtudijs inueniuntur magiſtri. huic autem qui ſtudeant, ſunt nulli. rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ uerborũ ſententiarumq; præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. ſed cũ orationis iudicem uocem habeamus, in uoce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuauis: utrunque omnino a natura petendum eſt; uerum alterum exercitatio augebit, alterũ imitatio preſſe loquentium, & leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquiſito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: ſed & alij: hi autem optime uti lingua latina putabantur. ſonus erat dulcis: literæ neque expreſſæ, neque oppreſſæ; ne aut obſcurũ eſſet, aut nimis putidum. ſine contentione uox nec langues, nec canora. uberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. ſale uero cõditus, & facetijs Cæſar, Catuli patris frater,

uicit omnes; ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum, ſermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omnibus, quod deceat, exquirimus. ſit igitur hic ſermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeq́; pertinax: inſit in eo lepos: nec uero, tanquam in poſſeſſionem ſuam uenerit, excludat alios; ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, uiciſſitudine nonnunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur; ſi ſeriis, ſeueritatem adhibeat; ſi iocoſis, leporem. in primis prouideat, ne ſermo uitium aliquod indicet ineſſe moribus. quod maxime tum ſolet euenire, cum ſtudioſe de abſentibus detrahendi cauſa aut per ridiculum, aut ſeuere, maledice, contumelioſéq; dicitur. habentur autem plerunque ſermones aut de domeſticis negocijs, aut de rep. aut de artium ſtudijs, & doctrina. danda igitur opera eſt, ut, etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: ſed utcũque aderunt res: neque enim ijſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. animaduertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. ſed quoniam in omni uita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic eiuſmodi motibus ſermo debet uacare; ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximéq; curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferimus, & uereri, et diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt neceſſariæ: in quibus utendum eſt fortaſſe & uocis contentione

tentione maiore, & uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamur irati, ſed, ut ad urendum, & ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitiq́; ueniamus, nec unquã, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandũ eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque conſtanter fieri poſſunt, nec ab iis, qui adſunt, approbari. deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari militem glorioſum. et quoniam omnia perſequimur, uolumus quidem certe; dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe. cuius finis eſt uſus: ad quem accõmodanda eſt ædificandi deſcriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatiſq́; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quòd præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiſeretur, ſuffragata domino, nouo homini, ad conſulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adiunxit ædibus. itaque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit. hic ſummi, & clariſſimi uiri filius

in

in domum multiplicatam non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, & calamitatem: ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. & ut in ceteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum, ſic in domo clari hominis, in quam et hoſpites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari: odioſum eſt enim, cum à prætereuntibus dicitur; O domus Anci, quàm diſpari domino dominaris. quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt: ſtudioſe enim plerique, præſertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli ſummi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad cõmunem uſum, cultumq; uitæ referenda eſt. ſed hæc hactenus. In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res ſit, quam efficere uelimus; neu minor, ne ue maior cura, & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet: tertium eſt, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint. modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de

quo

quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. hæc autem ſcientia continet eã, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam: quo in uerbo modus ineſt. ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio. itaque, ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earũ rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. itaque uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore: nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. tempus autem actionis opportunum, græce εὐκαιρία, latine appellatur occaſio. ſic fit, ut modeſtia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. ſed poteſt eadem eſſe prudentiæ diffinitio: de qua principio diximus. hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & alijs ſimilibus uirtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum uiuimus, nunc dicenda ſunt. Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione cõſtanti, ſic in uita omnia ſint apta, et inter ſe cõuenientia: turpe eſt enim, ualdeq; uitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem, hiq; de

communi

communi officio conueniſſent, & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetq́; Sophocles, ô puerum pulchrum Pericle: at enim, Pericles, prætorem Sophocle decet nõ ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. atque hoc idem Sophocles ſi in athletarum approbatione dixiſſet, iuſta reprehenſione caruiſſet. tanta uis eſt & loci, & temporis, ut ſi quis, cum cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus uideatur inſcitia temporis. ſed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parua uidentur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinãdum. ut in fidibus, aut in tibijs, quãuis paulum diſcrepent, tamẽ id à ſciente animaduerti ſolet: ſic uiuendum eſt in uita, ne forte quid diſcrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm ſonorum concentus eſt: itaque, ut in fidibus muſicorum aures uel minima ſentiunt, ſic nos, ſi acres, ac diligentes iudices eſſe uolumus, animaduerſoresq́; uitiorum, magna intelligimus ſæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex ſummiſſione, ex ceteris ſimilibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaq́; diſcrepet. quo in genere non eſt incommodum, quale quodq́; eorum ſit, ex alijs iudicare; ut, ſi quid dedeceat in illis, uitemus

&

& ipſi: fit enim neſcio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in diſcendo, quorum uitia imitantur emendandi cauſa magiſtri. nec uero alienum eſt ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam uſu peritos, &, quid his de uno quoque genere officij placeat, exquirere: maior enim pars eò fere deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. in quibus uidendum eſt non modo, quid quiſque loquatur; ſed etiam, quid quiſque ſentiat; atque etiam, de qua cauſa quiſque ſentiat. ut enim pictores, & ij, qui ſigna fabricant, & uero etiam poetæ ſuum quiſque opus à uulgo conſiderari uult, ut, ſi quid reprehendendum ſit à pluribus, id corrigatur, hiq; & ſecum, & cũ alijs, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, et mutanda, et corrigenda ſunt: quæ uero more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum: illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, *aut* Ariſtippus *contra morem, conſuetudinemq; ciuilem fecerint, locuti ue ſint, idem ſibi arbitretur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur.* Cynicorum *uero ratio tota eſt eijcienda: eſt enim inimica uerecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. eos autem quorum uita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, de rep. ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare, & colere debemus; tribuere etiam multum ſenectuti, cedere ijs, qui magiſtratum habebunt; habere delectum*

ciuis,

ciuis, & peregrini; in ipſo quoque peregrino, priuatim ne, an publice uenerit: ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationẽ, et cõſociationem colere, tueri, ſeruare debemus. iam de artificijs, et quæſtibus, qui liberales habẽdi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. primum improbantur ij quæſtus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, et fœneratorũ. illiberales autem, et ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur: eſt enim in illis ipſa merces auctoramentum ſeruitutis: ſordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim uendant: nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur, nec uero quidquam eſt turpius uanitate. opificesq; omnes in ſordida arte uerſantur. nec uero quidquã ingenuum poteſt habere officina; minimeq; artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt uoluptatum; Cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius: adde his, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totumq; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut nõ mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honeſtarum; hæ ſunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna, & copioſa, multa undique apportans, multiſq; ſine uanitate impartiens, non eſt admodũ uituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, uel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portũ, ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionesq; contulerit, uidetur iure optimo poſſe laudari. omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil uberius, nil dul-

cius,

cius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum uidetur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. nam cum omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur, neceſſe eſt. placet igitur aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq́; hoc argumento confirmari poteſt, quòd, ſi contigerit ea uita ſapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna ſunt, ſummo ocio ſecum ipſe conſideret, & contempletur, tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem uidere non poſſit, excedat è uita. princepsq́; omnium uirtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν Græci uocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumq́; ſcientia: illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos. ea ſi maxima eſt, ut certe; neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum: etenim cognitio, contemplatioq́; naturæ manca quodam modo, atque incohata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur, ea uero actio in hominum

com-

commodis tuendis maxime cernitur. pertinet igitur ad ſocietatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda eſt: atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & indicat: quis eſt enim tam cupidus perſpicienda, cognoſcendáq; rerum natura, ut, ſi ei tractanti, contemplantiq; res cognitione digniſſimas ſubito ſit allatum periculum, diſcrimenq; patriæ, cui ſubuenire, opitulariq; poſſit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur; atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, ſtudijs, officijsq; ſcientiæ præponẽda eſſe officia iuſtitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet eſſe antiquius. atque illi, quorum ſtudia, uitáq; omnis in rerum cognitione uerſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & cõmodis non receſſerunt: nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; rebus ſuis publicis eſſent; ut Thebanum Epaminundam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multiq; multos: noſq; ipſi, quicquid ad remp. attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam & ornati acceſſimus. neque ſolum uiui, atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent, ſed hoc idem etiam poſt mortem monimentis literarum aſſequuntur: nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipubl. pertineret, ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe uideantur. ita illi ipſi doctrinæ ſtudijs, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiam,

dentiam, intelligentiamq; potiſſimũ conferunt. ob eam etiam cauſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quàm uel acutiſſime ſine eloquentia cogitare, quòd cogitatio in ſe ipſa uertitur, eloquentia uero complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum cauſa congregantur, ſed, cum cõgregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agẽdi, cogitandiq; ſolertiam. itaque niſi ea uirtus, quæ cõſtat ex hominibus tuendis, ideſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq; magnitudo animi remota cõmunitate, coniunctioneq; humana, feritas ſit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. nec uerum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatẽ uitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, icirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem; quòd, ſi omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinẽt, quaſi uirgula diuina (ut aiunt) ſuppeditarentur, tũ optimo quiſque ingenio, negotijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, et ſcientia collocaret. non eſt ita: nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudij quæreret; tum docere, tum diſcere uellet, tum audire, tum dicere. ergo, omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam ualet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, et ſcientia continetur. illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderatio-

ni, modeſtiæq́; ſemper anteponenda. non placet: ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſeruandæ quidem patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoq; uideantur turpia. hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam reipubl. cauſa, nec reſpubl. quidem pro ſe ſuſcipi uolet. ſed hæc commodius ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, ut interſit reipubl. quidquam illorum facere ſapientem. quare hoc quidem effectum ſit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate: etenim cognitionem, prudentiamq́; ſequetur conſiderata actio: ita fit, ut, conſiderate agere, pluris ſit, quàm cogitare prudẽter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuique ſit præponendum, uidere. in ipſa autem communitate ſunt gradus officiorũ, ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit; ut prima dijs immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtum ne, an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. hic locus à Panætio eſt (ut ſupra dixi) prætermiſſus. ſed ad reliqua pergamus.

MARCI

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

QVEMADMODVM *officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere uirtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. ſequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures nõ modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibuſdam bonis uiris philoſophiæ nomen ſit inuiſum, mirenturq́; in ea tantum me operæ & temporis ponere. ego autem, quàm diu reſp. per eos regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas, cogitationesq́; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio, aut auctoritati locus, ſocios denique tuendæ reip. ſummos uiros amiſiſſem; nec me angoribus dedi, quibus eſſem cõfectus, niſi ijs reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam reſp. ſtetiſſet, quo cœperat, ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidiſſet; primum enim, ut ſtante rep. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ po-*

 neremus;

neremus; deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. cum autem reſp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes, & ſenatoriæ. nihil autem agere cum animus non poſſet, in ijs ſtudijs ab initio uerſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multum adoleſcens diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſtea quàm honoribus inſeruire cœpi, meq́; totum reip. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & reip. temporibus. id autem omne conſumebatur in legendo. ſcribendi otium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, et erant cognitione digniſſima: quid eſt enim per deos optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari uelis, quàm ſtudium ſapientiæ. ſapiẽtia autem eſt (ut à ueteribus philoſophis definitum eſt) rerum diuinarum, & humanarum, cauſarumq́; quibus hæ res continentur, ſcientia. cuius ſtudium qui uituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. nam ſiue oblectatio quæritur animi, requiesq́; curarũ, quæ conferri cum eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beateq́; uiuendũ; ſiue ratio conſtantiæ, uirtutisq́; quæritur, aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam dicere maximarum rerum artem

eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentium, atque in maximis rebus errantium. ſi autem eſt aliqua diſciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc diſcẽdi genere diſceſſeris? ſed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſolent diſputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reip. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimũ contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatis ne conſtanter facere uideamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen et alijs de rebus diſſerere ſoleamus, et hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus uellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia: non enim ſumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur: quæ enim eſſet iſta mẽs, uel quæ uita potius, non ſolum diſputandi, ſed etiam uiuendi ratione ſublata? nos autem, ut ceteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes alia probabilia, contra alia improbabilia eſſe dicimus. quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideãtur, ſequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plurimum? contra autem omnia diſputatur à noſtris, quòd hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utraque parte cauſarum eſſet facta contentio. ſed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquiſſima, nobiliſſimaq; philoſophia Cratippo auctore uerſaris, ijs ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt; tamen hæc no-

ſtra, finitima ueſtris, ignota eſſe nolui. ſed iam ad inſtituta pergamus. Quinque igitur rationibus propoſitis officii perſequẽdi, quarum duæ ad decus, honeſtatemq́; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudiciũ, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe uiderentur; honeſtatis pars perfecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. hoc autẽ, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellãtur. in quo uerbo lapſa conſuetudo deflexit de uia, ſenſimq́; eò deducta eſt, ut ab honeſto utile ſecerneret, & conſtitueret honeſtum aliquod, quod utile non eſſet; & utile, quod non honeſtum: qua nulla pernicies maior hominũ uitæ potuit afferri. ſumma quidem auctoritate philoſophi ſeuere ſane atque honeſte hæc tria genera confuſa cogitatione diſtinguũt: quidquid enim iuſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent; itemq́; quod honeſtum idem eſſe iuſtum: ex quo efficitur, ut quidquid honeſtum ſit, idem ſit utile. quod qui parum proſpiciunt, hi ſæpe uerſutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam iudicant. quorum error eripiendus eſt; omnisq́; opinio ad eam ſpem traducenda, ut honeſtis conſilijs, iuſtisq́; factis, non fraude, & malitia ſe intelligant ea, quæ uelint, conſequi poſſe. quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia eiuſdem generis; partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. expertes rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum, atque

uitam.

uitam. ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. proxime autem, et ſecundũ deos, homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. earũq; iterum rerum, quæ noceant, & obſint, eadẽ diuiſio eſt. ſed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimum obeſſe, uel prodeſſe arbitrantur: ea enim ipſa, quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum effecta operis: quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſet; nec his ſine hominũ adminiſtratione uteremur: neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugũ, fructuũq; reliquorum perceptio, & conſeruatio ſine opera hominum, ulla eſſe potuiſſet. iam uero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad uſum noſtrum neceſſarii, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, ſine hominum labore, & manu. tecta uero, quibus et frigorum uis pelleretur, et calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubuenire, ſi aut ui tempeſtatis, aut terræ motu, aut uetuſtate cecidiſſent, niſi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? adde ductus aquarũ, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos: quæ nõ ſine hominum opere habere poſſemus. ex quibus omnibus, multiſq; alijs perſpicuũ eſt, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ ſunt inanimatæ, percipiantur,

eas non nullo modo ſine hominũ manu, atque opera capere potuiſſe. qui denique ex beſtijs fructus, aut quæ cõmoditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam et qui principes inueniendi fuerunt, quẽ ex quaque bellua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominũ opera aut paſcere equos, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemq; & ea, quæ nocent, interficiũtur, &, quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. quid enumerem artiũ multitudinem, ſine quibus uita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim agris ſubueniret? quæ eſſet oblectatio ualentiũ, qui uictus, aut cultus, niſi tã multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantum diſtitit à uictu, & cultu beſtiarum. urbes uero ſine hominũ cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresq; conſtituti, tũ iuris æqua deſcriptio, certaq; uiuendi diſciplina; per quas bene, beateq; uiuitur. quas res et manſuetudo animorum conſecuta, et uerecundia eſt: effectumq; eſt, ut eſſet uita munitior, atque ut dando, et accipiendo, permutandisq; facultatibus, et cõmodis nulla re egeremus. longiores hoc loco ſumus, quã neceſſe eſt: quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducẽ in bello, nec principem magnas res, et ſalutares ſine hominũ ſtudiis gerere potuiſſe? cõmemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexãder: quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. utitur in re non dubia teſtibus non neceſſarijs. atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu,

*ſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homi
ni ab homine naſcatur. eſt* Dicæarchi *liber de interitu
hominum, peripatetici magni, & copioſi: qui collectis
ceteris cauſis, eluuionis, peſtilentiæ, uaſtitatis, belluarũ
etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet
quædam hominum genera eſſe conſumpta; deinde com
parat, quanto plures deleti ſint homines hominũ impe
tu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua ca
lamitate. cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis,
quin homines plurimũ hominibus et proſint, et obſint;
proprium hoc ſtatuo eſſe uirtutis, conciliare ſibi animos
hominum, et ad uſus ſuos adiungere. itaque, quæ in re
bus inanimis, quæque in uſu, et tractatione belluarum
fiunt utiliter ad hominum uitã, artibus ea tribuuntur
operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationẽ no-
ſtrarum rerum prompta, ac parata, uirorũ præſtantium
ſapientia, & uirtute excitantur: etenim uirtus fere om
nis in tribus rebus uertitur. quarum una eſt in perſpi-
ciendo, quid in quaque re uerum, ſincerumq́; ſit, quid
conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quæq;
gignãtur, quæ cuiuſque rei ſit cauſa. alterum, cohibere
motus animi turbatos, quos* Græci *πάθη nominant; ap
petitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi:
tertium, ijs, quibuſcum congregamur, uti moderate, et
ſcienter, quorũ ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, exple
ta, cumulatáq; habeamus: per eos denique, ſi quid im-
portetur nobis incommodi, propulſemus: ulciſcamurq́;
eos, qui nocere nobis conati ſunt; tantáq; pœna afficia-
mus, quantã æquitas, humanitasq́; patitur. quibus au-
tem rationibus hanc facultatẽ aſſequi poſſimus, ut ho-
minum*

minum ſtudia complectamur, eaq́; teneamus, dicemus, neque ita multo poſt. ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utranque partē, uel ad ſecundas res, uel aduerſas, quis ignorat? nam et, cū proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtiis ictus, morſus, impetus. hæc igitur (ut dixi rariora. at uero interitus exercituum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas bene meritorū ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ. rurſusq; ſecundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiam diligunt; aut honoris, ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quamampliſſima putant; aut cui fidem habent, et bene rebus ſuis conſulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum reges, populares'ue homines largitiones aliquas proponunt; aut poſtremo pretio, aut mercede ducuntur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, &

& inquinatiſſima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur: male enim ſe res habet; cum, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. ſed quoniam nonnunquam ſubſidium hoc neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores ſunt, dixerimus. atque etiã ſubijciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati pluribus de cauſis: ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut ſpe largitionis, promiſſionisq; capti; aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra rep. uidemus, mercede conducti. rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quiſque odit, perijſſe expetit.

multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. nec uero huius tyrãni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad peſtem; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum; quorum haud fere quiſquam interitum ſimilem effugit: malus enim cuſtos diuturnitatis metus; cõtráq; beneuolentia fidelis eſt uel ad perpetuitatem. ſed ijs, qui ui oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſæuitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui uero in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil poteſt eſſe dementius: quãuis enim demerſæ ſint leges alicuius opibus, quãuis tremefacta libertas; emergunt

gunt tamen hæc aliquãdo aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis: acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quàm retentæ. quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatẽ ſolum, ſed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in rep. conſequemur: etenim, qui ſe metui uolent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt: quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios candente carbone ſibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phæræum, quo animo uixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut ſcriptum eſt) cõpunctum notis Threiciis, diſtricto gladio iubebat anteire, præmittebatq́; de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in ueſtimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miſerum, qui fideliorem & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. nec uero ulla uis imperii tanta eſt, quæ premente metu poſſit eſſe diuturna. teſtis eſt Phalaris: cuius eſt præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noſter; ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuerſiq́; ſe ad Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmo-

nios iniuſte imperantes? non'ne repente omnes fere ſocij deſeruerunt, ſpectatoresq́; ſe ocioſos præbuerunt Leuctricæ *calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domeſtica, recordor. ueruntamen quàm diu imperium populi* R. *beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij.* Regum, *populorum, nationum portus erat, & refugium ſenatus. noſtri autem magiſtratus, imperatoresq́; ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, et fide defendiſſent: itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. ſenſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam antea minuebamus, poſt uero* Syllæ *uictoriam penitus amiſimus: deſitum eſt enim uideri quidquam in ſocios iniquum, cum extitiſſet etiam in ciues tāta crudelitas. ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta uictoria: eſt enim auſus dicere, haſta poſita cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam ſuam ſe uendere. ſecutus eſt, qui in cauſa impia, uictoria etiam fœdiore non ſolum ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed uniuerſas quoque prouincias, regionesq́; uno calamitatis iure comprehenderet: itaq; uexatis, et perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperij portari in triumpho* Maſſiliam *uidimus, et ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex trāſalpinis bellis triumpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quidquam uidiſſet indignius. iure igitur plectimur: niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus,*

liſſemus, nunquam ad unum tanta perueniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatū ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium ſemen, et cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cum uibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta eadem non receſſit. alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propoſitis, nunquā defutura bella ciuilia. itaque parietes urbis modo ſtant, et manent, ijq; ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rē uero publicam penitus amiſimus. atq; in has clades incidimus (redeūdum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quàm chari eſſe, & diligi, maluimus. quæ ſi populo R. iniuſte imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? quod cum perſpicuum ſit, beneuolentiæ uim eſſe magnā, metus imbecillem: ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam uolumus, adipiſci cum honore, & fide charitatem. ſed ea non pariter omnes egemus: nam ad cuiuſq; uitam inſtituendam accōmodandum eſt, à multis ne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. certum igitur hoc ſit, & id, quod & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. hæc enim eſt una rés prorſus, ut nō differat multum inter ſummos, & mediocres uiros: eáq; utriſq; propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamē ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantū tum ad cetera,

ra, tum ad amicitias comparandas. ſed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri, ſed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere à multitudine. ſed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tanquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: ſecundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. uehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinent ad manſuetudinẽ morum, ac facilitatem. etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtumq; diximus, quia per ſe nobis placet, animoſq; omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximeq; quaſi perlucet ex ijs, quas commemoraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. atque hæ quidem cauſæ ſunt diligendi grauiſſimæ: poſſunt enim præterea non nullæ eſſe leuiores. Fides autẽ ut habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam: nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quoſq; & futura proſpicere credimus, &,

cum

cum res agatur, in diſcrimenq́; uentum ſit, expedire rem, et conſilium ex tempore capere poſſe: (hanc enim omnes exiſtimant utilem, ueramq́; prudentiam) iuſtis autem, et fidis hominibus, ideſt bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis, iniuriæq́; ſuſpicio: itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſime cõmitti arbitramur. harũ igitur duarum ad fidem faciendam iuſtitia plus pollet, quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudẽtia ſine iuſtitia nihil ualeat ad faciendam fidem: quo enim quis uerſutior, & callidior eſt, hoc inuiſior, & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. quamobrẽ intelligẽtiæ iuſtitia coniuncta, quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iuſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine iuſtitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, à meq́; ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nũc ita ſeiungã, quaſi poſſit quiſquã, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe: alia eſt illa, cũ ueritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accõmodatur oratio. quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus: popularibus enim uerbis eſt agendum, & uſitatis, cum loquamur de opinione populari: idq́; eodem modo fecit Panætius. ſed ad propoſitũ reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriã pertinerent, hoc tertium, ut cũ admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur cõmu[illegible]r illi quidẽ omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animaduerterunt; ſeparatim autem in ſingulis,

ſingulis, ſi perſpiciũt nec opinata quidem bona: itaque eos uiros ſuſpiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdã, & ſingulares uirtutes perſpicere; deſpiciunt autẽ eos, et contemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de ijs male exiſtimant. quamobrem (ut ante dixi) contẽnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam uero afficiuntur ij, qui anteire ceteros uirtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij non facile poſſunt obſiſtere: nam et uoluptates blandiſſimæ dominæ ſæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementiſſime permouent. quæ qui in utranque partẽ excelſo animo, magnoq; deſpiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit, et rapit: tum quis non admiretur ſplendorẽ, pulchritudinemq; uirtutis? ergo & hæc animi perſpicientia admirabilitatẽ magnam facit; & maxime iuſtitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in,

quo uiro perſpectum ſit, hunc dignum ſpectatu arbitrã tur. itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriã, omnia iuſtitia conficit; et beneuolentiã, quòd prodeſſe uult plu rimis; & ob eandem cauſam fidem, & admirationem, quòd eas res ſpernit, et negligit, ad quas plerique inflã mati auiditate rapiuntur. ac mea quidem ſententia om nis ratio, & inſtitutio uitæ adiumenta hominum deſi derat, in primisq; ut habeas, quibuſcum poſſis familia res conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciẽ præ te boni uiri feras. ergo etiam ſolitario homini, atque in agro uiam agenti opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt, eóq; etiã magis, quòd ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur, nullis præſidijs ſepti, multis afficientur iniuriis. Atque his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, con trahendisq; negotiis implicantur, iuſtitia ad rem geren dam neceſſaria eſt. cuius tanta uis eſt, ut nec illi quidẽ, qui maleficio, et ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla par ticula iuſtitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinãtur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædã diſpertiat, aut occidetur à ſociis, aut relinquetur. quin etiam le ges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſer uent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Luſi tanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoresq; ceſſe runt: quem C. Lælius, is, qui Sapiens uſurpatur, præ tor fregit, et comminuit; ferocitatemq; eius ita repreſ ſit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tan

ta uis iuſtitiæ ſit, ut ea etiã latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, et inſtituta reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos *ſolum (ut ait* Herodotus *) ſed apud etiam maiores noſtros fruendæ iuſtitiæ cauſa uidentur olim bene morati reges conſtituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præſtantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate conſtituenda, ſummos cum infimis pari iure retinebat. eademq́; conſtituendarũ legum fuit cauſa, quæ regum: ius enim ſemper quæſitum eſt æquabile: neque enim aliter eſſet ius: id ſi ab uno iuſto, et bono uiro cõſequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges ſunt inuentæ, quæ cum omnibus ſemper una, atque eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidẽ perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinenda iuſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe (nam aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ.* Sed *ut pecuniæ quærendæ non ſolum ratio eſt, ſed etiã collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiã liberales: ſic gloria quærenda, & collocanda ratione eſt. quanquã præclare* Socrates *hanc uiam ad gloriam proximam, & quaſi cõpendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis eſſet.* Quòd *ſi qui ſimulatione, et inani oſtentatione, ficto nõ modo*

 ſermone,

ſermone, ſed etiam uultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tanquam floſculi, decidunt; nec ſimulatum poteſt quicquã eſſe diuturnum. teſtes ſunt permulti ĩn utranque partem, ſed breuitatis cauſa familia erimus contenti una; Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinẽt iure cæſorum. Qui igitur adipiſci ueram iuſtitiæ gloriam uolet, iuſtitiæ fungatur officijs: ea quæ eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. ſed ut facillime, quales ſimus, tales eſſe uideamur; etſi in eo ipſo uis maxima eſt, ut ſimus ijs, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda ſunt. nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigiſſe; aut aliquo caſu, atque fortuna; in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clariſſima luce uerſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatem, et obſcuritatem in hominum ignoratione uerſatur, hi, ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam: ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt, in qua multi apud maiores noſtros extiterunt: ſemper enim fere bella gerebantur. tua autem ætas incidit

*dit in id bellum, cuius altera pars ſceleris nimium ha-
buit, altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum
te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem et
à ſummo uiro, et ab exercitu conſequebare, equitando,
iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea
quidem tua laus pariter cum rep. cecidit. mihi autem
hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto.
quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Vt igitur in
reliquis rebus multo maiora ſunt opera animi, quàm cor
poris: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione,
gratiores ſunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur
commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in
parentes, tum in ſuos beneuolentia. facillime autem in
optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad
claros, & ſapientes uiros, bene conſulentes reip. contu
lerunt. quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem affe-
runt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delege
runt ad imitandum. P. Rutilij adoleſcentiam ad opi-
nionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ P. Mucij com
mẽdauit domus: nam L. quidem Craſſus, cum eſſet ad-
modum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi
ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobi
li, & glorioſa. & qua ætate qui exercentur, laude affi
ci ſolent; ut de Demoſthene accepimus: ea ætate L. Craſ
ſus oſtendit, id ſe in foro optime iam præmeditatum fa
cere, quod etiam tum poterat domi cum laude medita-
ri. ſed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera
ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id dubium, quin
contentio orationis plurimum poſſit, & maiorem uim
habeat ad gloriam; ea eſt enim, quam eloquentiam di-*

 cimus:

cimus: ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominũ comitas, affabilitasq́; ſermonis. extant epiſtolæ et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudẽtiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiũt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiá alliciant, militesq́; blando appellando ſermone deliniant. quæ autẽ in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe uniuerſam excitat gloriã: magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterq́; dicentis: quẽ qui audiunt, intelligere etiam, et ſapere plus, quàm ceteros arbitrãtur. ſi uero ineſt in oratione mixta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt, eoq́; magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. ſed cum ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multiq́; in noſtra rep. adoleſcentes & apud iudices, et apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint: maxima admiratio eſt in iudicijs. quorum ratio duplex eſt: nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum et ſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. dixi paulo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpicij eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cum ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. ſed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum; nec unquam, niſi aut reip. cauſa, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis; pro M. Albutio Iulius Cæſar. in accuſando etiam M. Aquilio L. Fuſii cognita induſtria eſt. ſemel igitur, nõ ſæpe certe. ſin erit, cui faciendum ſit ſæpius; reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulciſci ſæpe, non eſt reprehendendũ: modus,

tamen

tamen adſit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiã ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur. quod cõtigit M. Bruto *ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem unquã innocentem in iudicium capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt: nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, et ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemq́; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq́; defendere. uult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. iudicis, eſt, ſemper in cauſis uerum ſequi; patroni, nonnunquã ueriſimile, etiam ſi minus ſit uerum, defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberem, non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo* Stoicorum Panætio. *maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eoq́; maior, ſi quando accidit, ut ei ſubueniatur qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq́; uideatur; ut nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes contra* L. Syllæ *dominantis opes pro* Sex. Roſcio Amerino *fecimus: quæ, ut ſcis, extat oratio.* Sed *expoſitis adoleſcentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiſcendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum eſt. cuius eſt ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia. facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim; ſed illa lautior, ac ſplendidior, et ui-*

ro forti, claroq; dignior: quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. at, qui opera, id eſt uirtute, et induſtria benefici, et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, et tanquã exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclare in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum conſectetur. quid te (malũ) inquit, rationis in iſtã ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? an tu id agis, ut Macedones non te regẽ ſuum, ſed miniſtrũ et præbitorem putent? quo quid ſordidius regi? melius etiam quòd largitionem corruptelam dixit eſſe: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera, & induſtria, et honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. nonnunquam tamen eſt largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, ſed diligẽter, atque moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconſulte largiendo: quid autem eſt ſtultius, quàm, quod libẽter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis? atque etiam ſequuntur largitionem rapinæ:

pinæ: cũ enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentiæ cõparandæ cauſa benefici eſſe uelint, non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt: quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit; nec ita reſeranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, iſq; referatur ad facultates. omnino meminiſſe debemus id, quod à noſtris hominibus ſæpiſſime uſurpatũ, iamq; in prouerbij conſuetudinem uenit, largitionẽ fundum non habere: etenim quis poteſt eſſe modus, cum et ijdem qui conſueuerunt, & illud idem alij deſiderent? omnino duo ſunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & uiſcerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam ſint relicturi omnino. liberales, autem, qui ſuis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorũ cauſa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophraſto *in eo libro, quem de diuitijs ſcripſit; in quo multa præclare, illud abſurde: eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; ſumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multo & maior uidetur, & certior. quanto* Ariſtoteles *grauius, et uerius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinẽ deliniendam,*

liniendam. at ij, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omneſq; mirari; ſed cum attenderimus, ueniam neceſſitati dare; in his immanibus iacturis, infinitiſq; ſumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præſertim neque neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur; ipſaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura ſit, eaq; à leuiſſimo quoque animo; in quo tamẽ ipſo una cum ſatietate memoria quoque moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſeruis, et ſeruorum ſimillimis liberis eſſe grata; graui uero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. quanquam intelligo, in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum ab optimis uiris poſtuletur. itaque P. Craſſus cum cognomine Diues, tum copijs, functus eſt ædilicio maximo munere. & paulo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mutio magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde C. Claudius App. filius: multi poſt, Lucullus, Hortenſius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me conſule uicit ſuperiores: hunc eſt Scaurus imitatus. magnificentiſſima uero noſtri Pompeij munera ſecundo conſulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ: nã Mamerco homini ditiſſimo prætermiſſio ædilitatis, conſulatus repulſam attulit. quare &, ſi poſtulatur à populo, bonis uiris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus: et, ſi quando aliqua res maior, aut utilior

lior populari largitione acquiritur; ut Oreſti nuper prandia in ſemitis decimæ nomine magno honori fuerũt. ne M. quidem Seio uitio datum eſt, quòd in caritate annonæ aſſe modium populo dedit: magna enim ſe, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. ſed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reip. cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compreſſit. cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. filius, magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari ſolebat ſe ſine ullo munere adeptũ eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari: nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adepti ſumus noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, ſane exiguus ſumptus ædilitatis fuit. atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, naualia, portus, aquarũ ductus, omniaq;, quæ ad uſum reip. pertinent. quanquam, quod præſens tanquam in manu datur, iucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. uerecundiùs reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant; ut et hic ipſe Panætius, quẽ multum in his libris ſecutus ſum, nõ interpretatus; et Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tam tam pecuniam in præclara illa Propylea coniecit. ſed de hoc genere toto in ijs libris, quos de rep. ſcripſi, diligẽter eſt diſputatum. tota igitur ratio talium largitionum ge

nere uitioſa eſt, temporibus neceſſaria, et tum ipſa et ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. alia cauſa eſt eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit nullis ſuis rebus aduerſis. propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui ſe adiuuari uolent, non ut ne affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus, ſed in deligendis idoneis iudiciũ, & diligentiam adhibere; nam præclare Ennius.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

quod autem tributum eſt bono uiro, et grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex ceteris: temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eoq; eam ſtudioſius plerique laudant, quòd ſummi cuiuſque bonitas cõmune perfugium eſt omnium. danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſq; prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri, eumq;, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam reip. utilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe uidemus. hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono: hæc eſt grauium hominum, atque magnorum, illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quaſi titillantium

tillantium. conuenit autẽ tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem; à litibus uero, quantũ liceat, & neſcio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentẽ: eſt enim non modo liberale, paulum nonnunquã de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt; ſed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; abſit ſuſpicio: poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantẽ ſe patrimonio, nimirum eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas: eſt enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idq; etiam reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere: eſt etiam uehementer utile ijs, qui honeſte poſſe multa uolunt, per hoſpites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit Cimonẽ Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. ita enim inſtituiſſe, et uillicis imperaſſe, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam ſuam diuertiſſet. Quæ autem opera, non largitione benefitia dantur; hæc tum in uniuerſam remp. tum in ſingulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinent, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quam optime conſtituti iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio;

quam

quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerũt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, ſic huius ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile uiciſſet. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs aſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi grauior facultas, & gratior, et ornatior: quid enim eloquentia laudabilius, & præſtabilius, uel admiratione audientium, uel ſpe indigentium, uel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus noſtris eſt in tota dignitate principatus datus. diſerti igitur hominis, et facile laborantis, quodq; in patriis eſt moribus, multorum cauſas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, et patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicã interitum, deplorarem, niſi uererer, ne de me ipſo aliquid uiderer queri. ſed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, quàm in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. cum autem omnes non poſſint, ne multi quidẽ, aut iuris periti eſſe, aut diſerti; licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, et magiſtratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut cõſulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciũt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeq; eorũ manat induſtria. iam illud non ſunt admonẽdi (eſt enim in promptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: ſæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut

eos quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſcientes, temeritatis. utendum etiã eſt excuſatione aduerſus eos, quos inuitus offendas, quacunque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris. certiſq; operis, & officijs erit, quod uiolatum eſt, compenſandum. ſed cum in hominibus iuuãdis aut mores ſpectari, aũt fortuna ſoleat, dictu quidem eſt procliue, itaq; uulgo loquuntur, ſeſe in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam ſequi: honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi uiri cauſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum fere eſt uoluntas noſtra propenſior. ſed animaduertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit: nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt uir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certe poteſt. commode autẽ, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidiſſe; et, qui reddiderit, non habere: gratiam autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retuliſſe. at qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putãt, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi, quamuis aliquod magnum acceperint, æque etiam à ſe aut poſtulari, aut expectari aliquid ſuſpicantur: patrocinio uero ſe uſos, aut clientes appellari, mortis inſtar putant. at uero ille tenuis, cum quid factum ſit, ſeſe ſpectatum, non fortunam putans, nõ modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum ſe uideri ſtudet: neque enim uerbis auget ſuum munus, ſi quo forte fungitur; ſed etiam extenuat. uidendumq;

dendumq́; illud idem, quòd, ſi opulentum, fortunatũq́; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius maneat gratia; ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtũ, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo eſt, præſidium ſibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omnino opera eſt, ut omni generi ſatisfacere poſſimus: ſed ſi res in contentionem ueniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus: qui, cum conſuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. ſed corrupti mores, deprauatiq́; ſunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque noſtrum pertinet? illum fortaſſe adiuuat, qui habet: ne id quidem ſemper: ſed fac iuuare: potẽtior ſane ſit, honeſtior uero quo modo? quod ſi etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; ſitq́; omne iudicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficijs; operáq́; danda eſt, ne quid contra æquitatem cõtendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ eſt iuſtitia: ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuerſos, quæq́; ad remp. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim eiuſmodi ſunt, ut ad uniuerſos ciues pertineant; partim, ſingulos ut attingant; quæ ſunt etiam gratiora. danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriſque, nec minus ut etiã ſingulis

gulis

gulis conſulatur; ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certe ne obſit reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & reip. tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergo & ciuibus, & reip. ſalutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui remp. adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat: pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariã ferret; quam tamen antiquari facile paſſus eſt, & in eo uehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non eſſe in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent, capitalis omnino oratio eſt ad æquationem bonorum pertinens; quã peſte quæ poteſt eſſe maior? hanc enim ob cauſam maxime, ut ſua tenerentur, reſp. ciuitatesq; conſtitutæ ſunt: nam etſi duce natura congregabantur homines, tamen, ſpe cuſtodiæ rerum ſuarũ, urbium præſidia quærebant. danda etiam opera eſt, ne, quod apud maiores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem, aſſiduitatemq; bellorum tributum ſit conferendum; idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. ſin quã neceſſitas huius muneris alicui reip. obuenerit (malo enim alteri, quàm noſtræ, ominari: neque tamen de noſtra, ſed de omni rep. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalui eſſe uelint, neceſſitati eſſe parendum. atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, non eſt neceſſe diſputare; eſt enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. caput autem eſt in omni procuratione ne-

gotij, et muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me ſeruaſſet, & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere cœpiſſent: non eſſem paſſus diutius eos imperare. næ illi quidem multa ſecula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc remp. inuaſit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuiſſe, ſi quidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni ſunt, cum de pecunijs repetundis à L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. at uero poſtea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta ſublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; ſociorũ; ut imbecillitate aliorum, non noſtra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abſtinens. quidni laudetur? ſed in illo alia maiora: laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt Paullus, tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domũ ſuam intulit præter memoriam nominis ſempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euerſa. quid, qui eius collega in cenſura fuit, L. Mummius? nunquid copioſior? cum copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet, Italiam ornare, quàm domum ſuam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipſa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium eſt tetrius (ut eò, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quàm auaritia, præſertim in principibus, et remp. gubernantibus;

habere

habere enim quæſtui remp. non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartam nulla re alia, niſi auaritia eſſe perituram, is uidetur non ſolum Lacedæmonijs, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ij, qui reip. præſunt, quàm abſtinentia, et continētia. qui uero eſſe populares uolunt, ob eamq; cauſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta reip. concordiam primum tollunt, quæ eſſe non poteſt, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet: id enim eſt proprium, ut ſupra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cuiuſque cuſtodia. atque in hac pernicie reip. ne illam quidem cōſequuntur, quā putant, gratiam: nam, cui res erepta eſt, inimicus; cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere uoluiſſe; & maxime in pecunijs creditis occultat ſuum gaudium, ne uideatur non fuiſſe ſoluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum. nec, ſi plures ſunt ij, quibus improbe datum eſt, quàm illi, quibus iniuſte ademptum eſt, iccirco plus etiam ualent. non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſeculis ante poſſeſſum, qui nullū habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lyſandrum Ephorum expulerunt. Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat,

 necauerunt.

necauerunt. ex quo eo tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut tyranni exiſterent, et optimates exterminarentur, & præclariſſime conſtituta reſp. dilaberetur. nec uero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum; quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. quid noſtros Gracchos, Ti. Gracchi ſummi uiri filios, Africani nepotes? nonne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Agris Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus; cumq; tyrannum Nicoclem improuiſo oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletiſſimi, reſtituit, remq; pub. aduentu ſuo liberauit. ſed, cum magnam animaduerteret in bonis, & poſſeſſionibus difficultatem, quòd & eos, quos et ipſe reſtituerat, quorum bona alij poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum poſſeſſiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptoribus, multa dotibus detinebantur: ſine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his nõ ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur ſtatuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci uelle dixit, remq; integrã ad reditum ſuum iuſſit eſſe: isq; celeriter ad Ptolemæum ſuum hoſpitem uenit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: qui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare uelle, cauſamq; docuiſſet, à rege opulento uir ſummus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in

*conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas co-
gnouit & eorum, qui aliena detinebant; et eorum, qui
ſua amiſerant; præfecitq; æſtimandis poſſeſſionibus, et
ut perſuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, et
poſſeſſionibus cederent; aliis, ut commodius putarent
numerari ſibi quod tanti eſſet, quàm ſuum recuperare:
ita perfectũ eſt, ut omnes conſtituta concordia ſine que
rela diſcederent. ò uirum magnum, dignumq;, qui in
noſtra rep. natus eſſet. ſic par eſt agere cum ciuibus,
non, ut bis iam uidimus, haſtam in foro ponere, et bona
ciuium uoci ſubiicere præconis. at ille Græcus, id quod
fuit ſapientis, & præſtantis uiri, omnibus conſulendũ
putauit: eaq; eſt ſumma ratio, & ſapientia ſummi ci-
uis, cõmoda ciuium defendere, non diuellere, atque om
nes æquitate eadem continere. habitent gratis in alie-
no. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear,
impendã, tu me inuito fruare meo? quid eſt aliud, niſi
alijs ſua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ
quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fun-
dum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam?
quamobrem, ne ſit æs alienum, quod reip. noceat, proui
dendum eſt: quod multis rationibus caueri poteſt, ſi hoc
non fuerit, ut locupletes ſuum perdãt, debitores lucren
tur alienum: nec enim ulla res uehementius remp. con
tinet, quàm fides; quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſa
ria ſolutio rerum creditarum: nunquam enim uehemen
tius actum eſt, quàm me conſule, ne ſolueretur; armis,
& caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, &
ordine. quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de rep.
tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit; nec*

melius, nec facilius diſſolutum eſt: fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. at uero hic noſter uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil intereſſet. tanta in eo peccãdi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſa non eſſet. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui remp. tuebũtur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, & iudiciorũ æquitate ſuum quiſque teneat, et neque tenuiores propter imbecillitatẽ circumueniantur, neque locupletibus ad ſua uel tenenda, uel recuperanda obſit inuidia: præterea quibuſcunque rebus uel belli, uel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud maiores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate reip. magnam ipſi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa, ualetudinis curationem, & pecuniæ. quas res à ſummo philoſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles: ſunt certe utiles. Sed ualetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, et obſeruatione earũ rerum, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentia in uictu omni atque cultu, corporis tuendi cauſa, & prætermittendis uoluptatibus; poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiã hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abeſt turpitudo; conſeruari autem diligentia, & parſimonia; ijſdem etiam rebus augeri. has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt

in

In eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur. quem nos, iſta fere ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, è Græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria: nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, et externa cum externis comparari ſolent. cum externis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis, quàm diues eſſe: cum corporis externa, hoc modo; diues eſſe potius, quàm maximis corporis uiribus: ipſa inter ſe corporis comparantur ſic; bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati; externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana ruſticis. ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, bene paſcere; quid ſecundum, ſatis bene paſcere; quid tertium, bene uitire; quid quartum, arare: &, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet; quid fœnerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? ex quo, & multis alijs intelligi debet, utilitatum comparationes ſolere fieri, rectéq; hoc adiunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. ſed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis uiris ad medium Ianum ſedentibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola, diſputatur. ſunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputandum eſt. reliqua deinceps perſequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

P. *Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum ſcripſit Cato, qui fuit fere eius æqualis, nunquam ſe minus ocioſum eſſe, quàm cum ocioſus; nec minus ſolum, quàm cum ſolus eſſet. magnifica uero uox, & magno uiro, & ſapiente digna; quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum; ut neque ceſſaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, ocium, & ſolitudo: uellem & nobis hoc idem uere dicere liceret: ſed ſi minus imitatione tantam ingenij præſtantiam conſequi poſſumus, uoluntate certe proxime accedimus: nam & à reip. forenſibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti ocium perſequimur, & ob eam cauſam urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. ſed nec ocium hoc cum Africani ocio, nec ſolitudo cum illa comparanda eſt: ille enim requieſcens à reip. pulcherrimis muneribus, ocium ſibi ſumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portum ſe in ſolitudinem recipiebat: noſtrum autem ocium negocij inopia, nec requieſcendi ſtudio conſtitutum eſt: extincto enim ſenatu, deletisq; iudicijs, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? itaq; in maxima celebritate, atque in oculis ciuium*

quondam

quondam uiximus: nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantũ licet, & ſæpe ſoli ſumus. ſed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, nõ ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiã excerpere ex ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea et ocio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet ocium ciuitati; nec eam ſolitudinẽ languere patior, quam mihi affert neceſſitas, nõ uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenij monimenta mandata literis, nullum opus ocij, nullum ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mẽtis agitatione, inueſtigationeq; earũ rerum, quas cogitando conſequebatur, nec ocioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. nos autẽ, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium, curamq; conuertimus. itaque plura breui tempore euerſa, quàm multis annis ſtante repub. ſcripſimus. ſed cum tota philoſophia mi Cicero frugifera, & fructuoſa, nec ulla pars eius inculta, ac deſerta ſit; tamen nullus feracior in ea locus eſt; nec uberior, quàm de officiis; à quibus conſtanter, honeſtéq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aſſidue audire, atque accipere confido: tamen cõducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circunſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtam ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non paruam expectationem imitanda

dæ induſtriæ noſtræ, magnā honorum, non nullam for taſſe nominis. ſuſcepiſti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarū artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. quare, quantum conniti animo potes, quantū labore contendere; (ſi diſcendi labor eſt potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne'ue committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint à nobis, tute tibi defuiſſe uideare. ſed hæc hactenus: multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur. Panætius igitur, qui ſine controuerſia de officiis accuratiſſime diſputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita potiſſimum ſecuti ſumus; tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, et conſultare de officio ſolerent; uno, cum dubitarent, honeſtum ne id eſſet, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne eſſet, an inutile; tertio, ſi id, quod ſpecimen haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quomodo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum; nec exoluit, quod promiſerat. quod eo magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſidonio eſt, triginta annos uixiſſe Panætium poſt quam illos libros edidiſſet. quem locum miror à Poſidonio breuiter eſſe tractatum in quibuſdam commentariis, præſertim cum ſcribat nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. minime uero aſſentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum

bendum

*bendum fuiſſe, quia nunquam poſſet utilitas cum hone
ſtate pugnare. de quo alterum poteſt habere dubitatio-
nem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuiſio-
ne Panætij tertium eſt, an plane omittendum: alterum
dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed
derelictum: nam, qui è diuiſione tripartita duas partes
abſoluerit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. præterea
in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe dein-
ceps eſſe dicturum. accedit eodem teſtis locuples Poſido
nius; qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium
Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiuerat; ut nemo
pictor eſſet inuentus, qui Veneris eam partem, quam
Apelles incohatã reliquiſſet, abſolueret, (oris enim pul
chritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic
ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, et nõ perfeciſſet, pro-
pter eorum, quæ feciſſet, præſtantiam neminem eſſe per
ſecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari non
poteſt. recte ne autem hanc tertiam partem ad exqui-
rendum officium adiunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe du
bitari poteſt, nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, ut
Stoicis placet; ſiue, quod honeſtum eſt, id ita ſummum
bon[illegible]t, quẽadmodum Peripateticis noſtris uidetur,
ut[illegible]a ex altera parte collocata, uix minimi momen
[illegible]ar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam
poſſit utilitas cum honeſtate contendere. itaque accepi-
mus, Socratẽ ſolitum execrari eos, qui primum hæc na
tura cohærentia opinione diſtraxiſſent. cui quidem ita
ſunt Stoici aſſenſi, ut etiam, quidquid honeſtum eſſet, id
utile eſſe cenſerent; nec utile quidquam, quod non hone
ſtum. quòd ſi is eſſet Panætius, qui uirtutem propterea*

colendam

colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis eſſet; ut ij, qui res expetẽdas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honeſtatem aliquandò cum utilitate pugnare. ſed, cum ſit is, qui id ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit; quæ autẽ huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem uitam fieri, nec diſceſſione peiorem: non uidetur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honeſtum eſt, comparetur. etenim, quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc, ut opinor, ſententiã, cum uirtute cõgruere ſemper; cetera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere ſi ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita ſit, putant quidam hanc cõparationem recte non eſſe introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. atque illud quidẽ honeſtum, quod proprie, uereq; dicitur, id in ſapiẽtibus eſt ſolis, neque à uirtute diuelli unquã poteſt: in ijs autẽ, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo eſſe poteſt, ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. hæc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellãt; et ea communia ſunt, & late patent: quæ et ingenij bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. illud autẽ, quod rectũ ijdem appellant, perfectum, atque abſolutum eſt, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt. cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia comparantur, id cumulate uidetur eſſe perfectum; propterea quòd uulgus, quid abſit à perfecto, fere non ex toto

intelligit;

intelligit; quatenus autẽ intelligit, nihil putat prætermiſſum. quod autem in poematibus, & in picturis uſu euenit, in alijsq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non ſint, ob eam credo cauſam, quod inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re uitij ſit, nequeát iudicare. itaque, cum ſint docti à peritis, deſiſtunt facile à ſentẽtia. hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia: Itaque ij omnes, in quibus eſt uirtutis indoles, commouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iuſtitiæ, tanquã à ſapiente, petitur exẽplum: nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui ſapientes habiti ſunt, et nominati, M. Cato et C. Lælius, ſapientes fuerunt; nec illi quidem ſeptem; ſed ex mediorum officiorum frequẽtia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq; ſapientum. quocirca nec id, quod uere honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnãtia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos ſe uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquã eſt comparandum. tamq; id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumq; eſt nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq; eſt honeſtũ, ſapientibus: aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad uirtutem eſt facta progreſſio. ſed hæc quidem de ijs, qui cõſeruatione officiorum exiſtimãtur boni. Qui autem omnia

nia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando, honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non ſolent. itaque exiſtimo Panætium, cum dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare; hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiã oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honeſtum, ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſſimum eſt. quid eſt ergo, quod nonnunquam addubitationem afferre ſoleat, conſiderandumq; uideatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur: ſæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe. exempli cauſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm non modo hominem, ſed etiam familiarem occidere? nũ igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannũ occidit quãuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimũ exiſtimat. uicit igitur utilitas honeſtatem: imo uero honeſtas utilitatẽ ſecuta eſt. itaque, ut ſine ullo errore diiudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quædam conſtituenda eſt: quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæq; maxime conſentanea. quam quidem in his libris propterea ſequimur, quòd, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam iidẽ erant, qui Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur

iis,

iſs, quæ uidentur utilia, tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus, quidquid, honeſtum eſt, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod nõ honeſtum, quam ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunque maxime probabile occur rat, id noſtro iure liceat defendere. ſed redeo ad formu lam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cetera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit conuictum humanum, & ſocietatem: ſi enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut uiolet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecũdum naturam, humani generis ſocietatem. ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet; ſic, ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatq; , quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum, et communitas euertatur neceſſe eſt. nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc ſolum natura, id eſt iure gentium, ſed & legibus populorũ, quibus in ſingulis ciuitatibus reſp. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui cõmodi cauſa nocere alteri: hoc enim ſpectant

leges,

[..]ges, hoc uolunt, incolumem eſſe ciuium co[..]nctionē: [..]am qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ [..]x diuina, et humana: cui parere qui uelit. (omnes autem parebunt, qui ſecundū naturam uolent uiuere) nunquam cōmittet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. etenim multo magis eſt ſecundū naturā celſitas, et animi magnitudo; itemq; cōmunitas, iuſtitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem cōtemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate cōmuni, magni animi, & excelſi eſt. detrahere autem alteri ſui commodi cauſa, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiuſdem: itemq; magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus, ſi fieri poſſit, conſeruandis, aut iuuādis maximos labores, moleſtiasq; ſuſcipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio cœleſtium collocauit, quàm uiuere in ſolitudine non modo ſine ullis moleſtijs, ſed etiam in maximis uoluptatibus, abundātem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, et uiribus. quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non poſſe. deinde, qui alterum uiolat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur; aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendam cenſet mortē, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorū, quàm facere cuiquam iniuriam. ſi nihil exiſtimat contra naturā fieri hominibus uiolandis: quid cum eo diſ-

ſeras,

ſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiēdum id quidē cenſet, ſed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius exiſtimat. ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcuiuſque, & uniuerſorum; quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſoluetur omnis humana conſociatio. atque ſi etiam hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicunque ſit, ob eam ipſam cauſam tamen, quòd is homo ſit, conſultū uelit, neceſſe eſt ſecundum eandem naturam omnium utilitatē eſſe cōmunem. quod ſi ita eſt, una continemur omnes, et eadem lege naturæ. idq; ipſum ſi ita eſt, certe uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerū autem primum: uerum igitur et extremum. nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſa: aliam rationē eſſe ciuium reliquorū. hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem cōmunis utilitatis cauſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatē diſtrahit ciuitatis. qui autem ciuiū rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt cōmunem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam aduerſus deos immortales impij iudicādi ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertunt: cuius ſocietatis arctiſſimum uinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui cōmodi cauſa, quàm omnia incommoda ſubire uel externā, uel corporis, uel etiā ipſius animi, quæ uacent iuſtitia: hæc enim uirtus omnium eſt domina,

& regina uirtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: non ne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: nõ enim mihi eſt uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim crudelem tyrannum, & immanem uir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, ueſtitu ſpoliare poſſit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt facillima: nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ cauſa detraxeris, inhumane feceris, contraq; naturæ legem. ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatẽ reip. atque hominum ſocietati, ſi in uita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id non ſit eiuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quàm de alterius commodis ſubtrahendum. non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid eiuſmodi, quàm detractio, atque appetitio alieni. ſed cõmunis utilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta: itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominũ conſeruat, et continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atque inutili ad ſapientẽ, bonum, fortemq; uirũ transferantur res ad uiuendum neceſſariæ; qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeq; diligens, hanc cauſam habeat ad iniuriam. itaque ſemper officio fungatur, utilitati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe commemoro, humanæ ſocietati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium eſt: nulla eſt enim ſocietas nobis cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio: neque

neque eſt contra naturã ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare, atque hoc omne genus peſtiferũ, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandum eſt: etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis ſegregãda eſt. huius generis quæſtiones ſunt omnes eæ, in quibus ex tempore officiũ exquiritur. eiuſmodi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius præueniſſet: ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendũ, quid ſit id, quod idcirco fugiendum nõ ſit, quia omnino tur pe non eſt. Sed quoniam operi incohato, prope tamen abſoluto tanquam faſtigium imponimus, ut geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi cõcedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: ſic ego à te poſtulo mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendũ. ſin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honeſtũ ſit, id eſſe maxime propter ſe expeten dum. mihi utrumuis ſatis eſt; et cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquã probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus eſt, quòd nõ utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe, (neque ei fas erat) ſed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur; negatq; ullam pe

ſtem maiorem in uitam hominum inuaſiſſe, quàm eorũ opinionem, qui iſta diſtraxerint. itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ uideretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. hanc igitur partẽ relictam explebimus, nullis adminiculis, ſed, ut dicitur, Marte noſtro: neque enim quidquã de hac parte poſt Panætium explicatũ eſt, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerunt. cum igitur aliqua ſpecies utilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt. ſed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, et conuenientia, et conſtantia natura deſiderat, aſpernaturq́; contraria) nihilq́; tam ſecundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo eſſe nõ poteſt. itemq́;, ſi ad honeſtatem nati ſumus, eaq́; aut ſola expetenda eſt (ut Zenoni eſt uiſum) aut certe omni pondere grauior eſt habenda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque quidquid honeſtum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uiſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab honeſto. hinc ſicæ, hinc uenena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq́; ſociorũ, & ciuium, hinc opum nimiarũ potentiæ non ferendæ: poſtremo etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnãdi

cupiditates:

cupiditates: quibus nihil, nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt: emolumẽta enim rerum fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legũ, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, nõ uident. quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio. (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe uideant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent: in ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiã ſi ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. atque etiam in omni deliberatione, cœlandi, & occultandi ſpes, opinioq́; remouenda eſt: ſatis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omnes deos, hominesq́; cœlare poſſimus, nihil tamen auare, nihil iniuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdã imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumq́; equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inuſitata, annulumq́; aureum in digito; quem ut detraxit, ipſe induit. erat autem regius paſtor. tum in concilium paſtorum ſe recepit. ibi cum palam eius annuli ad palmã conuerterat, à nullo uidebatur, ipſe autẽ omnia uidebat: idem rurſus uidebatur, cum in lucem annulum inuerterat. itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprũ intulit; eaq́; adiutrice regem dominũ interemit, ſuſtulitq́; quos obſtare arbitrabatur: nec in his quiſquam eum facinoribus potuit uidere. ſic repente annuli beneficio rex or-

tus eſt Lydiæ. hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet. honeſta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atque hoc loco philoſophi quidã, minime mali illi quidẽ, ſed non ſatis acuti, fictam, et cõmentitiam fabulam dicunt prolatã à Platone. quaſi uero ille aut factũ id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. hæc eſt uis huius annuli, et huius exempli; ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris, ſi id dijs, hominibuſq; futurum ſit ſemper ignotum, ſiſ'ne facturus. negant id fieri poſſe. quãquam non poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnã facerent? urgẽt ruſtice ſane: negant enim poſſe, et in eo perſtant: hoc uerbum quid ualeat, non uident: cum enim quærimus, ſi poſſint cœlare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſint'ne cœlare; ſed tanquã tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateãtur; ſi negẽt, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. ſed iam ad propoſitum reuertamur. incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, non, cũ hoc deliberetur, relinquenda ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuſte: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum,

& memoriam regni eſſe tollendam, quòd erat utile patriæ conſulere; id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honeſtatem. ſine qua nec utilitas quidem eſſe potuiſſet. at in eo rege, qui urbem condidit, non ita: ſpecies enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uiſum eſſet utilius, ſolum ſe quàm cum altero regnare, fratrem interemit. omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neque erat, aſſequi poſſet. et tamẽ muri cauſam oppoſuit ſpecimen honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneã. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. nec tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliíſq; tradendæ, cum his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati, quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. ſcite Chryſippus, ut multa; qui ſtadium, inquit, currit, eniti, et contendere debet, quàm maxime poſſit, ut uincat; ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. ſic in uita ſibi quenque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, ius non eſt. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus et nõ tribuere, quod recte poſſis; & tribuere, quod non ſit æquũ, contra officium eſt. ſed huius generis totius breue, et non difficile præceptum eſt: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cetera generis eiuſdem, hæc amicitiæ nunquã anteponenda ſunt. at neque contra remp. neque contra iuſiurandum, ac fidẽ, amici ſui cauſa uir bonus faciet; nec ſi iudex quidem erit de ipſo amico: ponit enim perſonã amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut uerã amici cauſam eſſe malit; ut pero-

randæ litis tempus, quoad per leges liceat, accõmodet. cum uero iurato dicenda ſententia ſit, meminerit deum ſe adhibere teſtem, id eſt (ut ego arbitror) mentem ſuã, qua nihil homini dedit ipſe deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morẽ rogandi iudicis, ſi eum teneremus: QVAE *ſalua fide facere poſſit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeſtè amico à iudice poſſe concedi: nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, ſed coniurationes putandæ ſunt. loquor autem de cõmunibus amicitijs: nam in ſapiẽtibus uiris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonẽ, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, et is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies cõmendandorum ſuorum cauſa poſtulauiſſet, uas factus ſit alter eius ſiſtendi; ut, ſi ille non reuertiſſet ad diem, moriendum eſſet ſibi ipſi. qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorũ fidem tyrannus, petiuit, ut ſe in amicitiam tertium aſcriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eõ, quod honeſtũ eſt, cõparatur, iaceat utilitatis ſpecies, ualeat honeſtas. cum autẽ in amicitia, quæ honeſta non ſunt poſtulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & ſic habebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij. ſed utilitatis ſpecie in rep. ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri, durius etiam Athenienſes, qui ſciuerunt, ut Aeginetis, qui claſſe ualebant, pollices præciderẽtur. hoc uiſum eſt utile: nimis enim imminebat propter propinquitatẽ Aegina Pireæo: ſed nihil, quod crudele, utile: eſt enim hominum naturæ, quã ſequi debemus, maxime*

me inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq́; exterminãt, ut Petronius apud patres noſtros, Papius nuper. nam eſſe pro ciue, qui ciuis non ſit, rectum eſt non licere; quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſulẽs Craſſus, & Scæuola: uſu uero urbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. plena exemplorum eſt noſtra reſp. cum ſæpe aliàs, tum maxime bello Punico ſecundo; quæ Cannenſi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus ſecundis. nulla fuit timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. tanta uis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum nullò modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentq́;, ut urbe relicta, coniugibus, et liberis Træzene depoſitis, naues cõſcenderent, libertatemq́; Græciæ claſſe defenderẽt, Cyrſilium quendam ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq́; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille ſequi utilitatem uidebatur: ſed ea nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt uictoriam eius belli, quod cũ Perſis fuit, dixit in concione ſe habere conſilium reip. ſalutare, ſed id ſciri opus nõn eſſe: poſtulauit, ut aliquẽ populus daret, quicum communicaret. datus eſt Ariſtides. huic ille claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gythium, clam incendi poſſe; quo facto frangi Lacedæmoniorũ opes neceſſe eſſet. quod Ariſtides cum audiuiſſet, in concionem magna expectatione uenit, dixitq́; perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime honeſtum. itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putarunt, totamq́;

tamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Ariſtide repudiauerunt: melius hi, quam nos, qui piratas immunes, ſocios uectigales habemus. maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe utile, ne tum quidem, cum id, quod eſſe utile putes, adipiſcare. hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. ſed incidunt (ut ſupra dixi) ſæpe cauſæ, cum repugnare utilitas honeſtati uideatur; ut animaduertendum ſit, repugnet ne plane, an poſſit cum honeſtate coniungi. eius generis hæ ſunt quæſtiones: ſi, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnũ frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, et fame, ſummaq; annonæ caritate, ſi idem ſciat complures mercatores ab Alexãdria ſoluiſſe, nauesq; in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum uiderit, dicturus ne ſit id Rhodijs, an ſilentio ſuum quamplurimo uenditurus. ſapientem, et bonum uirum fingimus; de eius deliberatione, & conſultatione quærimus, qui cœlaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet; ſed dubitet, an turpe nõ ſit. in huiuſmodi cauſis aliud Diogeni Babilonio uideri ſolet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro diſcipulo eius, homini acutiſſimo: Antipatro, omnia pateſacienda, ut ne quid omnino, quod uẽditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili conſtitutũ ſit, dicere uitia oportere, cetera ſine inſidijs agere, &, quoniã uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, expoſui; uendo meum non pluris, quàm ceteri; fortaſſe etiam minoris, cum maior eſt copia: cui ſit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus conſulere debeas, & ſeruire

humanæ

humanæ ſocietati; eaq́; lege natus ſis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, et quæ ſemper ſequi debeas, ut utilitas tua, cõmunis utilitas ſit, uiciſſim et æque cõmunis utilitas, tua ſit: cœlabis homines, quid ijs adſit & commoditatis, & copiæ? reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: aliud cœlare, aliud eſt tacere: neque ego nunc te cœlo, ſi tibi non dico quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum: quæ tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici utilitas: ſed non, quidquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. immo uero, inquit ille, neceſſe eſt: ſi quidem inter homines natura meminiſti coniunctam ſocietatem. memini, inquit ille: ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuũ cuiuſque ſit? quod ſi ita eſt, nec uendendum quidem quidquã eſt, ſed donandum. uides in hac tota diſceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam; ſed ita expedire, ut turpe non ſit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipſe norit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpentes: male materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat: quæro, ſi hoc emptoribus uenditor non dixerit, ædesq́; uendiderit pluris multo quàm ſe uenditurum putarit, num id iuſte, aut improbe fecerit? ille uero, inquit Antipater, improbe facit: quid enim eſt aliud errãti uiam non monſtrare, quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt, ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam eſt, quàm uiam non monſtrare: nam eſt, ſcien-

tem

tem in errorẽ alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. quòd ſi, qui proſcribunt uillam bonã (ut ipſi aſſerunt) benéq; ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudicium emptoris eſt, ibi fraus uenditoris quæ poteſt eſſe? ſin autem dictum non omne præſtandum eſt: quod dictum non eſt, id præſtandum putas? quid uero eſt ſtultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam abſurdum, quàm ſi domini iuſſu ita præco prædicet, domum peſtilentem uendo? ſic ergo in quibuſdã cauſis dubijs, ex altera parta defenditur honeſtas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honeſtum facere ſit, ſed etiam, nõ facere turpe. hæc eſt illa, quæ uidetur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio: quæ dijudicanda ſunt: nõ enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cælare emptores debuiſſe: neque enim id eſt cælare, quidquid reticeas: ſed cum quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa uelis eos quorum interſit id ſcire. hoc autem cælandi genus quale ſit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, nõ ſimplicis eſt, non ingenui, nõ iuſti, non uiri boni; uerſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, et alia plura non ne inutile eſt uitiorũ ſubire nomina? quòd ſi uituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de ijs exiſtimandum eſt, qui orationis uanitatem

adhibuerunt?

adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & ſatis literatus, cum ſe Syracuſas otiandi cauſa, non negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) cōtuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit, uenales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi uellet, ut ſuis: & ſimul ad cœnam inuitauit in poſterum diem. cum ille promiſiſſet, tum Pythius, ut argentarius, qui eſſet apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur; dixitq́; quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij piſces abijciebātur. tum Canius, quæſo, inquit, quid eſt ò Pythi, tantum ne piſciū? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hic aquatio: hac uilla iſti carere non poſſunt. incenſus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quāti Pythius uoluit, et emit inſtructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius poſtera die familiares ſuos: uenit ipſe mature: ſcalmum nullum uidet. quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quòd ſciam, inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent: itaque heri mirabar, quid accidiſſet. ſtomachari Canius: ſed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, & fa

miliaris

miliaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipſis, cum ex eo quærerem, quid eſſet dolus malus: reſpondebat, cum eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. hoc quidem ſanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, et omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cum ſit tot uitijs inquinatum. quòd ſi Aquiliana definitio uera eſt, ex omni uita ſimulatio, diſſimulatioq́; tollenda eſt. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quicquã ſimulabit, aut diſſimulabit uir bonus. atque iſte dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela Duodecim tabulis, & circunſcriptio adoleſcentium lege Plectoria, &, ſine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, *additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ,* MELIVS, AEQVIVS: *in fiducia,* VT INTER BONOS BENE AGIER. *quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis? aut, cùm dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor opponet: uterque, ſi ad loquendũ uenerit, non plus, quàm ſemel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cuius emptor erat, ſemel indicaretur, idq́; uenditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit centum millia. nemo eſt, qui hoc uiri boni fuiſſe neget: ſapientis negant: ut ſi minoris, quàm potuiſ-*

ſet,

ſet, uendidiſſet. hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant: ex quo Ennius: *Nequidquam ſapere ſapienté, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. uere id quidé, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cũ* Ennio *conueniret*. Hecatonem *quidem* Rhodium, *diſcipulum* Panætij, *uideo in ijs libris, quos de officijs ſcripſit* Q. Tuberoni, *dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta faciẽtem, habere rationem rei familiaris: neq; enim ſolum nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeq; reip. ſingulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ ſunt ciuitatis. huic* Scæuolæ *factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo poteſt: etenim omnino ſe negat facturum compẽdij ſui cauſa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. ſed ſiue & ſimulatio, et diſſimulatio dolus malus eſt; perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non uerſetur: ſiue uir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini; rectè iuſtũ uirum, bonum non facile reperiemus. nunquã igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum uirum bonũ eſſe, ſemper eſt utile. ac de iure quidẽ prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiã dicerentur, quæ nota eſſent uenditori. nã, cum ex* Duodecim *tabulis ſatis eſſet cautum, ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus eſſet, duplicem pœnam ſubiret: à iuriſcõſultis etiam reticentiæ pœna eſt cõſtituta: quidquid enim ineſt prædio uitij, id, ſtatuerunt, ſi uenditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. ut, cum in arce augurium* Augures *acturi eſſent, iuſſiſſentq;* T. Claudium Centima-

timalum, qui ædes in Cælio *monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpicijs:* Claudius *proſcripſit, inſulam uendidit: emit* P. Calphurnius Lanarius*. huic ab auguribus illud idem denunciatum eſt. itaque* Calphurnius*, cum demolitus eſſet, cognouiſſetq́;* Claudium *ædes poſtea proſcripſiſſe, quàm eſſet ab auguribus demoliri iuſſus, arbitrum illum adegit:* QVID QVID *ſibi de ea re facere oporteret ex fide bona.* M. Cato *ſententiam dixit, huius noſtri* Catonis *pater: ut enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominãdus. is igitur iudex ita pronunciauit. cum in uenundando rem eam ſciſſet, et non pronunciauiſſet, emptori damnũ præſtari oportere. igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori uitium, quod noſſet uenditor. quòd ſi recte dijudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium uenditor tacuit. ſed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt; quæ autem poſſunt, diligenter tenentur.* M. Marius Gratidianus *propinquus noſter* C. Sergio Oratæ *uendiderat ædes eas, quas ab eodẽ ipſe paucis ante annis emerat. hæ* Sergio *ſeruiebant: ſed hoc in mancipio* Marius *non dixerat. adducta res in iudicium eſt.* Oratam Craſſus*,* Gratidianum *defendebat* Antonius*. ius* Craſſus *urgebat; quod uitium uenditor non dixiſſet, ſciens, id oportere præſtari: æquitatem* Antonius*; quoniam id uitium ignotum* Sergio *non fuiſſet, qui illas ædes uẽdidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo iure eſſet, teneret. quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris aſtus. ſed aliter*

leges,

leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias: leges, quatenus manu tenere res poſſunt: philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid ſimulate, ne quid fallaciter. ſunt ne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus nõ ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt, ſic, tu cum ædes proſcribas, tabulam tanquã plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eã aliquis incurrat imprudens. hoc quãquam uideo propter deprauationem conſuetudinis neque more turpe haberi; neque aut lege ſanciri, aut iure ciuili: naturæ tamẽ lege ſancitum eſt: ſocietas enim eſt (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorũ, qui eiuſdem gentis ſunt; propior eorum, qui eiuſdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentiũ, aliud ius ciuile eſſe uoluerunt: quod enim ciuile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile eſſe debet. ſed nos ueri iuris, germanæq; iuſtitiæ ſolidã, et expreſſam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: eaſq; ipſas utinam ſequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis: nam quanti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEM'VE TVAM CAPTVS, FRAVDATVS'VE SIM. quàm illa aurea? VT, INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. ſed, qui ſint boni, & quid ſit bene agi, magna quæſtio eſt. Quintus quidem Scæuola Pont. Max. ſummã uim eſſe dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur ex

fide bona: fideiq; bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime, idq; uerſari in tutelis, ſocietatibus, fiducijs, mádatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitæ ſocietas continetur: in his magni eſſe iudicijs ſtatuere, præſertim cum in pleriſque eſſent iudicia contraria, quid quenque cuique præſtare oporteret. quocirca aſtutiæ tollédæ ſunt, eáq; malitia, quæ uult quidem uideri ſe eſſe prudentiá, ſed abeſt ab ea, diſtatq; plurimú: prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorú; malitia, ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs ſolum ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq; uindicat; ſed et in mancipiorum uenditione uenditorú fraus omnis excluditur: qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto Aedilium. hæredum alia cauſa eſt. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons ſit, hoc ſecundum naturá eſſe, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia: nec ulla pernicies uitæ maior inueniri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligétiæ. ex quo illa innumerabilia naſcuntur: ut utilia cum honeſtis pugnare uideantur: quotus enim quiſque reperietur, qui, impunitate, et ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit iniuria? periclitemur, ſi placet, in ijs quidem exemplis, in quibus, peccare uulgus hominum fortaſſe non putat: neque enim de ſicarijs, ueneficis, teſtamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt; qui non uerbis ſunt, et diſputatione philoſophorum, ſed uinculis, et carcere caſtigádi: ſed hæc cóſideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Baſilij, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia

Romam attulerunt. quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines eiuſdem ciuitatis potentiſſimos. qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcij culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt. quid ergo? ſatin hoc eſt, ut non deliquiſſe uideantur? mihi quidẽ non uidetur. quanquã alterum amaui uiuum, alterum non odi mortuum. ſed cum Baſilius M. Satirium ſororis filium nomen ſuum ferre uoluiſſet, eumq; feciſſet hæredem; hunc dico patronũ agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorũ) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. etenim ſi is, qui non defendit iniuriam, neque propulſat à ſuis, cum poteſt, iniuſte facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modo repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiã uere hæreditates non honeſtæ uidentur, ſi ſint malitioſis blanditijs officiorum, non ueritate, ſed ſimulatione quæſitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum uideri ſolet: falſo: nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: ſic enim cogitans; eſt iſtud quidem honeſtum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons eſt fraudum, maleficiorũ, ſcelerum omnium. itaque ſi uir bonus habeat hanc uim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamẽta nomen eius irrepere, hac ui non utatur, ne ſi exploratum quidem habeat id omnino neminem unquam ſuſpicaturum. at ſi dares hanc uim M. Craſſo, ut digitorum

 percuſſione

percuſſione hæres poſſet ſcriptus eſſe, qui re uera nõ eſſet hæres; in foro, mihi crede, ſaltaret. homo autem iuſtus, et is, quem ſentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit uir bonus, neſcire fatetur. at uero, ſi quis uoluerit animi ſui cõplicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum uirum bonum eſſe, qui proſit, quibus poſſit; noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quaſi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? nõ ergo faciat, dixerit quis, quod utile ſit, quodq́; expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec utile eſſe, quod ſit iniuſtum. hoc qui non didicerit, bonus eſſe non poterit. Fimbriam conſularem, audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuiſſe, equiti R. ſane honeſto, cum is ſponſionem feciſſet, NI bonus uir eſſet: itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem nunquam iudicaturum, ne aut ſpoliaret fama probatum hominẽ, ſi contra iudicaſſet; aut ſtatuiſſe uideretur uirum bonũ aliquem eſſe, cum ea res innumerabilibus officijs, et laudibus contineretur: huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri poteſt quidquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit. itaque talis uir non modo facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non ne eſt turpe, dubitare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? à quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt uetuſtate prouerbium: cum enim fidem alicuius, bonitatemq́; laudant, dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet uim, niſi illam, nihil

hil expedire, quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere. uides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi poſſe ueniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebá digitorum percuſſione hæreditates omnium poſſe ad ſeſe conuertere? ut enim, quod turpe eſt, id quamuis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, aduerſante etiam, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſa peccandi. C. Marius, cum à ſpe conſulatus longe abeſſet, & ſeptimum annum poſt præturam iaceret, neque petiturus unquam conſulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, ſummum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore ſuo Romam miſſus eſſet, apud populum R. criminatus eſt, bellum illum producere, ſi ſe conſulem feciſſent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi R. redacturum. itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed à fide iuſtitiaq; diſceſſit, qui optimum, et grauiſſimum ciuem, cuius legatus, & à quo miſſus eſſet, in inuidiam falſo crimine adduxerit. nec noſter quidem Gratidianus officio boni uiri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumq; prætorium tribuni pl. adhibuiſſent, ut res numaria de communi ſententia conſtitueretur: iactabatur enim temporibus illis numus, ſic, ut nemo poſſet ſcire quid haberet. conſcripſerunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, conſtitueruntq;, ut omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderent. & ceteri quidem alius alio: Marius à ſubſellijs in Roſtra rectà: idq;, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit: et ea res (ſi quæ-

ris) ei magno honori fuit: omnibus uicis ſtatuæ factæ ſunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario præripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, ualde utile uidebatur. ſed omniũ una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne ſit: aut ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile. quid igitur? poſſumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & ſplendorem, & nomen amittas? quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni uiri nomen eripuerit, fidem, iuſtitiamq; detraxerit? quid enim intereſt, utrum ex homine ſe conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam ſocerũ habere uoluit eum, cuius ipſe audacia potẽs eſſet? utile enim uidebatur plurimum poſſe alterius inuidia: id quàm iniuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, nõ uidebat. ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos uerſus

Euripidis

Euripidis de Phœniſſis habebat. quos dicam, ut potero; incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi:

Nam ſi uiolandum eſt ius, regnandi gratia
Violandum eſt: alijs rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi R. dominusq; omnium gentium eſſe concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatē ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum, et libertatis interitum, earumq; oppreſſionem tetram, et deteſtabilem, glorioſam putat. qui autem fateatur honeſtum non eſſe in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? poteſt enim, dij immortales, cuiquam eſſe utile fœdiſſimum, & teterrimum parricidium patriæ, quāuis, eo qui ſe abſtrinxerit, ab oppreſſis ciuibus parens nominetur? honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo uerba inter ſe diſcrepare, ſed tamē unum ſonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas, quàm regnandi eſſe poſſit? nihil contra inutilius, ei qui id iniuſte conſecutus ſit, inuenio, cum ad ueritatē [illegible]i reuocare rationem: poſſunt enim cuiquā eſſe utiles angores, ſolicitudines, diurni et nocturni metus, uita inſidiarum periculorumq; pleniſſima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni ſunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei regi

putas, qui cum exercitu populi R. *populum ipſum* Ro- *manum oppreſſiſſet, ciuitatemq́; nõ modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem ſeruire ſibi coegiſſet? hunc tu quas cõſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ uulnera? cuius autem uita ipſi poteſt utilis eſſe, cum eius uitæ ea conditio ſit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus ſit, & gloria? quòd ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime uidentur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis, ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit: quanquam id quidem cum ſæpe aliàs, tum* Pyrrhi *bello à* C. Fabritio *conſule iterum, et à ſenatu noſtro iudicatum eſt. cum enim rex* Pyrrhus *populo* R. *bellum ultro intuliſſet, cumq́; de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente, perfuga ab eo uenit in caſtra* Fabritij, *eiq́; eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clam ueniſſet, ſic clam in* Pyrrhi *caſtra rediturum, et eum ueneno necaturum. hunc* Fabritius *reducendum curauit ad* Pyrrhum: *idq́; eius factum à ſenatu laudatum eſt. atqui, ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq́; quærimus, magnum illud bellum, perfuga unus, & grauem aduerſarium imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum nõ uirtute, ſed ſcelere ſuperatum. utrum igitur utilius uel* Fabritio, *qui talis in hac urbe, qualis* Ariſtides Athenis, *fuit; uel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare, an uenenis? ſi gloriæ cauſa imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cũ infamia. non igitur utilis*

lis illa L. Philippi Q. filij ſententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S.C. liberauiſſet, ut eæ rurſus uectigales eſſent, neque ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. eſt ei ſenatus aſſenſus. turpe imperio: piratarũ enim melior fides, quàm ſenatus: at aucta uectigalia: utile igitur. quouſque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honeſtum? poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolentia ſociorum, utile eſſe odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliáq; defendere; omnia publicanis negare, multa ſocijs; cum in hos benefici eſſe deberemus, cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus; eóq; magis, quòd illa ordinum cõiunctio ad ſalutem reip. pertinebat. male etiam Curio, cũ cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret, nõ eſſe æquam, quia non eſſet utilis reip. quàm, cum æquã eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur. plenus eſt ſextus liber de officijs Hecatonis talium quæſtionum; ſit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in utranque partem diſputat: ſed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit, ſi in mari iactura facienda ſit, equi ne pretioſi potius iacturam faciat, an ſeruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. ſi tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebit ne eam ſapiens, ſi potuerit? negat; quia ſit iniurium. quid dominus nauis? eripiet ne ſuum? minime, non plus, quàm ſi nauigantẽ in altum eijcere de naui uelit, quia ſua non ſit: quoad enim

enim peruentum ſit eò, quò ſumpta nauis eſt, non domi ni eſt nauis, ſed nauigātium. quid, ſi in una tabula ſint duo naufragi, hiq; ſint ſapientes, ſibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, ſed ei, cuius magis interſit uel ſua, uel reip. cauſa uiuere. quid, ſi hæc paria in utroque? nullum erit certamē; ſed quaſi in ſorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. quid, ſi pater fana expilet, cuniculos agat ad ærariū, indicet ne id magiſtratibus filius? nefas id quidem eſt: quin etiā defendat patrem, ſi arguatur. non igitur patria præſtat omnibus officijs? immo uero: ſed ipſi patriæ cōducit, pios habere ciues in parentes. quid, ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater, ſilebit ne filius? immo uero obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, accuſabit, minabitur etiā: ad extremū, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutē anteponet ſaluti patris. quærit etiā, ſi ſapiens adulterinos numos accipiet imprudens pro bonis, cum id reſcierit, ſoluturus ne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius aſſentior. qui uinum fugiens uendat ſciens, debeat ne dicere? non neceſſe putat Diogenes, Antipater uiri boni exiſtimat. hæ ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorū. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; ſed hæc, mendacē eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum: alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. ſi quis aurū uendens, aurichalcum ſe putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud eſſe, an emat denario quod ſit millenarium? perſpicuum iam eſt, et quid mihi uideatur, et quæ ſit inter eos philoſophos, quos nomina

ui,

ui, controuerſia. pacta, et promiſſa ſemper ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut prætores ſolent dicere) facta ſint? ſi quis medicamentũ cuipiam dederit ad aquam intercutẽ, pepigeritq́; ne illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, et annis aliquot poſt inciderit in eundem morbũ nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit, cũ ſit is inhumanus, qui nõ concedat, uti, nec ei quidquã fiat iniuriæ? uitæ, et ſaluti cõſulendum eſt. quid; ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cũ ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut ante quàm hæreditatẽ adeat, luce palàm in foro ſaltet; idq́; ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec ne? promiſiſſe nollem, et id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut uel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe nõ ſit. ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaetõti filio (ut redeamus ad fabulas) facturũ ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optauit, ut in currũ patris tolleretur: ſublatus eſt inſanus: ante quàm cõſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quãto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? quid, quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cũ tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitũ Hippolyti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca; quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. quid Agamemnon?

memnon? cum deuouiſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolauit Iphigeniã, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promiſſum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promiſſa non facienda nonnunquam. Neque ſemper depoſita reddenda ſunt. ſi gladium quis apud te ſanæ mentis depoſuerit, repetat inſaniens; reddere peccatum ſit, non reddere officium. quid, ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellũ inferat patriæ, reddes ne depoſitũ? non, credo: facies enim contra remp. quæ debet eſſe cariſſima. ſic multa, quæ natura honeſta uidentur eſſe, temporibus fiunt non honeſta. facere promiſſa, ſtare conuentis, reddere depoſita, commutata utilitate fiunt non honeſta. ac de ijs quidem, quæ uidentur eſſe utilitatis contra iuſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis, arbitror, dictum. ſed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem uerſabimur, cum docebimus, ea, quæ uidentur eſſe utilia, neque ſunt, quàm ſint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iuſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præſtantia cernitur; altera in conformatione, et moderatione continentiæ, & tẽperantiæ. utile uidebatur Vlyſſi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum auctorem talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eum tragœdiæ ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere uoluiſſe. non honeſtum conſilium: at utile (ut aliquis fortaſſe dixerit) regnare; et Ithacæ uiuere otioſe

cum

cum parentibus, cum uxore, cum filio. ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cũ tranquillitate hac conferendum putas? ego uero iſtam contemnendã, et abijciendam; quoniã, quæ honeſta non ſit, ne utilem quidẽ eſſe arbitror: quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeueraſſet? qui, cũ maximas res geſſerit in bello, tamẽ hæc audiuit ab Aiace:

Cuiu' ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulauit. ne coiret, inſtitit.
Quòd ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtiu' percepſet malitioſam audaciam,
Fides ſacratæ ius perpetuo falleret.

Illi uero non modo cum hoſtibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. ſed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factaq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidijs captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus miſſus eſt ad ſenatũ, ut, niſi redditi eſſent Pœnis captiui nobiles quidã, rediret ipſe Carthaginem. is, cum Romam ueniſſet, utilitatis ſpeciem uidebat: ſed eam, ut res declarat, falſam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cũ liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello, communẽ fortunæ bellicæ iudicantem, tenere conſularis dignitatis gradũ. quis hæc neget eſſe utilia? quid cenſes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim eſt uirtutum proprium nil extimeſcere

ſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare: itaque quid fecit? in ſenatum uenit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſauit: quàm diu iureiurãdo hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. atque illud etiam: (ò ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, et repugnantẽ utilitati ſuæ) reddi captiuos, negauit eſſe utile: illos enim adoleſcentes & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. cuius cum ualuiſſet auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginẽ rediit, neque eum caritas patriæ retinuit, nec ſuorum. neque uero tamen ignorabat ſe ad crudeliſſimũ hoſtem, et ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurandum conſeruandum putabat. itaque tum, cum uigilando necabatur, erat in meliore cauſa, quam ſi domi ſenex captiuus, periurus, & cõſularis remanſiſſet. at ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi reip. cõducebat? poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquã ciui utile eſſe? peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſeiungunt: omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus: nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea nõ ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima, & ſumma habemus, utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſariũ ducimus. quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem cõmune eſt omnium philoſophorũ, non eorum modo, qui deum nihil habere ipſum negotii

dicunt

dicunt, & nihil exhibere alteri; ſed eorum etiam, qui deum ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquã nec iraſci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quã nocuit ſibi ipſe Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primũ minima de malis. num igitur tantũ mali turpitudo iſta habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium,

Fregiſti ne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquã.

quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. addunt etiam: quẽadmodum nos dicamus, uideri quædã utilia, quæ nõ ſint; ſic ſe dicere, uideri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum uidetur honeſtum cõſeruandi iuriſiurandi cauſa ad cruciatum reuertiſſe, ſed ſit non honeſtum, quia, quod per uim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. addunt etiam; quicquid ualde utile ſit, id fieri honeſtum, etiã ſi antea non uideretur. hæc fere contra Regulum. ſed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuẽdus, ne iratus noceret, quia neque iraſci ſolet, neque nocere. hæc quidem ratio nõ magis contra Regulum, quã contra omne iuſiurandũ ualet. ſed in iureiurando, non qui metus, ſed quæ uis ſit, debet intelligi: eſt enim iuſiurandũ affirmatio religioſa. quod autẽ affirmatiue, quaſi deo teſte, promiſeris, id tenendũ eſt: iam enim non ad iram deorũ, quæ nulla eſt, ſed ad iuſtitiam, & ad fidem pertinet: nam præclare Ennius,

O fides alma, apta pinnis, & iuſiurandum Iouis.

qui igitur iuſiurandum uiolat, is fidem uiolat. quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe uoluerunt. at enim ne

iratus

iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuiſſet, quàm ſibi nocuit ipſe Regulus: certe, ſi nihil malũ eſſet, niſi dolere. id autem non modo non ſummũ malum, ſed nec malum quidem eſſe, maxima auctoritate philoſophi affirmant. quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an grauiſſimum, Regulum nolite, quæſo, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem reip. qui retinendi officij cauſa cruciatum ſubierit uoluntarium? nam, quod aiunt minima de malis, id eſt ut turpiter potius, quàm calamitoſe: an eſt ullum maius malum turpitudine? quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa deprauatio, et fœditas turpificati animi debet uideri? itaque, neruoſius qui iſta diſſerunt, ſolum audent malum dicere id, quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte à poeta dicitur, quia, cũ tractaretur Atreus, perſonæ ſeruiendum fuit. ſed ſi hinc ſibi ſumunt, nullam eſſe fidé, quæ infideli data ſit: uideant, ne quæratur latebra periurio. eſt autem etiam ius bellicum, fidesq; iuriſiurãdi ſæpe hoſti ſeruanda: quod enim ita iuratum eſt, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſeruandum eſt; quod aliter, id ſi non fecerit nullũ periurium eſt: ut, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris: nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed cõmunis hoſtis omnium. cum hoc nõ fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune: non enim, falſum iurare, peierare eſt; ſed, quod ex animi tui ſententia

tentia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro, id non facere, periurium eſt: ſcite enim Euripides*;*

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq́; bellicas, et hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim, et legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quem & totum ius fœciale, & multa ſunt iura communia. quod ni ita eſſet, nunquam claros uiros ſenatus uinctos hoſtibus dedidiſſet. at uero T. Veturius, *&* Sp. Poſthumius*, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud* Caudium *eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis pacẽ cum* Samnitibus *fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, ſenatusq́; fecerant. eodemq́; tempore* T. Numitius, Q. Aemilius*, qui tum tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax* Samnitum *repudiaretur. atque huius deditionis ipſe* Poſthumius*, qui dedebatur, ſuaſor, & auctor fuit. quod item multis annis poſt* C. Mancinus*: qui, ut* Numantinis*, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam* L. Furius*, &* Sex. Atilius *ex* S.C. *ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. honeſtius hic, quam* Q. Pompeius*: quo, cum in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. hic ea, quæ uidebatur, utilitas plus ualuit, quàm honeſtas: apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. at non debuit ratum eſſe, quod erat actum per uim. quaſi uero forti uiro uis poſſit adhiberi. cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? quod maximum in eo eſt, id reprehenditis: non enim ſuo iudicio ſtetit;*

ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet iudicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captiui profecto Pœnis redditi eſſent. ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. quòd quia patriæ non utile putauit, iccirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. nam quòd aiunt, quod ualde utile ſit, id fieri honeſtum: imo uero, eſſe, non fieri: eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec, quia utile, honeſtum eſt; ſed, quia honeſtum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius. ſed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quòd captiuos retinendos cenſuerit. nam quòd rediјt, nobis non mirabile uidetur? illis quidem temporibus aliter facere non potuit: itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum: nullum enim uinculum ad adſtringendam fidem iureiurando maiores arctius eſſe uoluerunt. id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant ſacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte deuincitur fides; indicant notationes, animaduerſionesq; cenſorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio A. filio, cum dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet. criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui Torquatus poſtea eſt appellatus, ab hominibus relegaſſet, & ruri habitare iuſſiſſet. quod cum audiuiſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri, accurriſſe Romam, et prima luce Pomponij domum ueniſſe dicitur. cui cum eſſet nuntiatum; quòd illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurrexit è lectulo, remotisq; arbitris ad ſe adoleſcentem

iuſſit

iuſſit uenire. at ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, iurauitq́; ſe illum ſtatim interfecturum, niſi iuſiurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur ſibi à cauſa deſiſtere neceſſe eſſet: Manlium miſſum fecit: tantum temporibus illis iuſiurandum ualebat, atque hic T. Manlius is eſt, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & ſeuerus in filium. ſed ut laudandus Regulus in conſeruando iureiurando, ſic decem illi, quos poſt Cannenſem pugnam iuratos ad ſenatum miſit Annibal, in caſtra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, niſi de redimendis captiuis impetrauiſſent, ſi non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit, ex decem nobiliſſimis, qui tunc erant miſſi, nouem reuertiſſe à ſenatu re non impetrata; unum ex decem, qui paulo poſt, quā egreſſus erat è caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remanſiſſe: reditu enim in caſtra, liberatum ſe eſſe iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim diſtringit, non diſſoluit periurium. fuit igitur ſtulta calliditas, peruerſe imitata prudentiam. itaque decreuit ſenatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. ſed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent à Paullo, & Varrone conſulibus: eos ſena

tus non cenſuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuiſſet; ut eſſet inſitum militibus noſtris aut uincere, aut emori. qua quidem re audita fractum animum Annibalis *ſcribit idem, quòd ſenatus, populusq́;* R. *rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. ſic honeſtatis cõparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur.* Acilius *autẽ ille, qui græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui in caſtra reuertiſſent, eadẽ fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq́; à cenſoribus omnibus ignominijs notatos. ſit iam huius loci finis: perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo, fractoq́; fiant, quale fuiſſet* Reguli *factum, ſi aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe uideret, non quod reip. cenſuiſſet, aut domi remanere uoluiſſet; non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, & turpia.* R*eſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. poteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium uirtutum choro contrarium? atqui ab* Ariſtippo Cyrenai*ci, atque* Annicerij *philoſophi nominati, omne bonum in uoluptate poſuerunt; uirtutemq́; cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quòd efficiens eſſet uoluptatis. quibus obſoletis floret* Epicurus*, eiuſdem ferè adiutor, auctorq́; ſententiæ. cum his, uelis equisq́; (ut dicitur) ſi honeſtatẽ tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt: nam ſi non modo utilitas, ſed uita omnis beata, corporis firma conſtitutione, eiusq́; conſtitutionis ſpe explorata (ut à* Metrodoro *ſcriptum eſt) cõtinetur; certe hæc utilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique ſuauitates? quàm miſer*

uirtutis

uirtutis famulatus ſeruientis uoluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid excogitari poteſt turpius? iam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum, laborumq́; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, *ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut ſi illum audiam de continentia, & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua hæret, ut aiunt; nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in uoluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices uoluptatis. atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiuerſantur. prudentiam introducunt ſcientiam ſuppeditantem uoluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq́; doloris. etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamē quoquo modo poſſunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. iuſtitia uacillat, uel iacet potius, omnesq́; hæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, et in ſocietate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, nō plus quàm amicitia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad uoluptatem, utilitatem'ue referantur. cōferamus igitur in pauca: nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria; ſic omnem uoluptatem dicimus*

honeſtati eſſe contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauiſſent. non recipit iſtam coniunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorũ, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, et tẽperari poteſt. ſed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis diſputata. nunc ad propoſitum. quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ uideretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. ſin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. ſed ut, ſi ipſe ueniſſem Athenas, quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara uoce patria reuocaſſet, aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq́; perſuade, te mihi quidem eſſe cariſſimum, ſed multo fore cariorem, ſi talibus monimentis, præceptisq́; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O TITE, *ſi quid ego adiuto, curam'ue leuaſſo,*
Quæ nunc te coquit, & uerſat in pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

licet enim uerſibus iiſdem mihi affari te Attice, *quibus affatur* Flaminium *ille uir, haud magna cum re, ſed fide plenus. quanquam certo ſcio, non, ut* Flaminium, *ſolicitari te* Attice *ſic noctesq́; diesq́;: noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; teq́; non cognomen ſolum* Athenis *deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum, interdum grauius commoueri. quarum conſolatio & maior eſt, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi uiſum eſt, aliquid ad te de ſenectute conſcribere: hoc enim onere, quod mihi tecum cõmune eſt, aut iam urgentis, aut certe aduentantis ſenectutis et te, et me ipſum leuari uolo. etſi te quidem id modice, ac ſapienter, ſicut omnia, et ferre, et laturũ eſſe certo ſcio. ſed mihi, cum de ſenectute uellem aliquid ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque noſtrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam, et iucundam ſenectutem. nunquam igitur ſatis laudari philoſophia poterit: cui qui pareat, omne tempus æta-*

tis ſine moleſtia poſſit degere. ſed de ceteris & diximus alias multa, & ſæpe dicemus. hunc uero librum de ſenectute ad te miſimus. omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile ſenectutem ferat, iiſq; eum reſpondentem: qui ſi eruditius uidebitur diſputare, quàm conſueuit ipſe in ſuis libris, attribuito græcis literis, quarũ conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. ſed quid opus eſt plura? iã enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam. SCI. *Sæpenumero admirari ſoleo cũ C. hoc Lælio, cum ceterarum rerum tuam excellentẽ M. Cato, perfectamq; ſapientiam, tum uel maxime, quòd nunquam grauẽ tibi ſenectutẽ eſſe perſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Aetna grauius dicant ſuſtinere.* CA. *Rem haud ſane Scipio, et Læli difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil eſt in ipſis opis ad bene, beateq; uiuendũ, iis omnis ætas grauis eſt: qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt, iis nihil poteſt malum uideri, quod naturæ neceſſitas afferat: quo in genere eſt in primis ſenectus: quam ut adipiſcantur, omnes optant; eandem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atque peruerſitas. obrepere aiunt eam citius, quàm putaſſent. primum, quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde, qui minus grauis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annũ agerent, quàm ſi octogeſimum? præterita enim ætas, quamuis*

longa,

longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. quocirca, ſi ſapientiam meã admirari ſoletis, quæ utinam digna eſſet opinione ueſtra, noſtroq́; cognomine; in hoc ſumus ſapientes, quòd naturam optimam ducem, tanquam deum, ſequimur, eiq́; paremus: à qua non ueriſimile eſt, quùm ceteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. ſed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, et, tanquam in arborum bacis, terræq́; frugibus, maturitate tempeſtiua quaſi uietum, & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti: quid enim eſt aliud gigantum more bellare cum dijs, niſi naturæ repugnare? LAE. *Atqui Cato gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam uolumus (ſperamus quidem certe) ſenes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus.* CA. *Faciam uero Læli, præſertim ſi utrique ueſtrum gratum, ut dicis, futurum eſt.* LAE. *Volumus ſane, niſi moleſtum eſt tibi Cato, tanquam longam aliquam uiam con feceris, qua nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò perueniſti, uidere quale ſit.* CA. *Faciam, ut potero, Læli: ſæpe enim interſui querelis æqualium meorum, (pares autem cum paribus ueteri prouerbio facile congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri fere æquales, deplorare ſolebant; tum, quòd uoluptatibus carerent, ſine quibus uitam nullam putarent; tum quòd ſpernerentur ab ijs, à quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non uidebantur accuſare, quod eſſet accuſandũ: nam ſi id culpa ſenectutis accideret,*

deret, eadem mihi uſu euenirent, reliquiſq; omnibus ma ioribus natu: quorum ego multorum cognoui ſenectutem ſine querela, qui ſe & libidinum uinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim & nec difficiles nec inhu mani ſenes, tolerabilem ſenectutem agunt: importunitas autem, et inhumanitas omni ætati moleſta eſt. LAE. *Eſt, ut dicis,* Cato*: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem uideri, id autem non poſſe multis contingere.* CA. *Eſt iſtud quidem* L*æli aliquid, ſed nequaquam in iſto omnia. ut* Themiſtocles *fertur* Seriphio *cuidam in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, nō eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum:* Nec *hercle, inquit, ſi ego* Seriphius*, nobilis, nec tu, ſi* Athenienſis *eſſes, clarus unquam fuiſſes. quod eodem modo de ſenectute dici poteſt: nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem, nec inſipienti, etiam in ſumma copia, non grauis. aptiſſima omnino ſunt* Scipio*, et* L*æli arma ſenectutis, artes, exercitationeſq; uirtutū. quæ in omni ætate cultæ, cum diu multumq; uixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum quia nunquam deſerunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id quidem maximum eſt) uerum etiam quia conſcientia bene actæ uitæ, multorumq; benefactorum recordatio iucundiſſima eſt. ego* Q. Maximum*, eum, qui* Tarentum *recepit, ſenē adoleſcens ita dilexi ut æqualem: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quanquam cum colere cœpi non admodum*

dam grandem natu, ſed tamen iam ætate prouectum: anno enim poſt, conſul primum fuerat, quàm ego natus ſum: cumq́; eo quartum conſule aduleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintoq́; anno poſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum prætor, quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cū quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic et bella gerebat, ut aduleſcens, cum plane grandis eſſet: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq́; magiſq́; uiri nunc gloria claret.

Tarentum uero qua uigilantia, quo conſilio recepit? quum quidem me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti; mea opera Q. Fabi Tarentum recepiſti; certe, inquit, ridens, nam niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. nec uero in armis præſtantior, quàm in toga; qui conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra ſenatus auctoritatē diuidenti: augurq́; cum eſſet, auſus eſt dicere, optimis auſpicijs ea geri, quæ pro reip. ſalute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit, clari uiri, & conſularis. eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quē philoſophū non contemnimus? nec uero ille in luce modo, atque in

oculis

oculis ciuium magnus, ſed intus, domiq; præſtantior. qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? ſcientia iuris, augurij? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella. cuius ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde diſcerem, neminem. quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi; ut urbium expugnationes, ut pedeſtres, naualesúe pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur: eſt etiam quiete, & pure atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, et octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualem Iſocratis; qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto, & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, uixitq; quinquennium poſtea: cuius magiſter Leontinus Gorgias centum, & ſeptem compleuit annos; neque unquam in ſuo ſtudio, atque opere ceſſauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu eſſe uellet in uita, nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. præclarum reſponſum, et docto homine dignum: ſua enim uitia inſipientes, et ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi fortis, et uictoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem meminiſſe probe poteſtis: anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem hi conſules, L. Flaminius, & M.

Atilius,

Atilius, facti ſunt: ille autem Cepione, & Philippo ite
rum conſulibus mortuus eſt, cum ego quinque, & ſe-
xaginta annos natus legem Voconiam magna uoce, &
bonis lateribus ſuaſiſſem. ſed annos ſeptuaginta natus
(tot enim uixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima
putantur, onera, paupertatem & ſenectutem, ut eis pe
ne delectari uideretur. etenim, quum cõplector animo,
quatuor reperio cauſas, cur ſenectus miſera uideatur;
unam, quòd auocet à rebus gerendis; alteram, quòd cor
pus faciat infirmum; tertiã, quòd priuet omnibus fere
uoluptatibus; quartã, quòd haud procul abſit à morte.
earum, ſi placet, cauſarũ quantum quæq; ualeat quám-
que ſit iuſta, uideamus. A rebus gerendis ſenectus ab-
ſtrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute geruntur, et ui-
ribus? nullæ ne igitur res ſunt ſeniles, quæ uel infirmis
corporibus, animo tamẽ adminiſtrentur? nihil ergo age
bat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus Scipio, ſo
cer optimi uiri filij mei? ceteri ſenes, Fabricij, Curij, Co
runcanij, quum remp. conſilio, et auctoritate defende-
bãt, nihil agebãt? ad Ap. Claudij ſenectutẽ accedebat
etiã, ut cæcus eſſet: tamẽ, quũ ſententia ſenatus inclina
ret ad pacem cum Pyrrho fœdusq; faciendum, non dubi
tauit illa dicere, quæ uerſibus perſecutus eſt Ennius:

Quò uobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementi ſeſe flexere ruina?

ceteráq; grauiſſime: notum enim uobis carmen eſt: et ta
men ipſius Appij extat oratio. atque hæc ille egit ſeptẽ
& decem annis poſt alterum conſulatum, quum inter
duos conſulatus anni decem interfluxiſſent, cenſorq; an
te ſuperiorem conſulatum fuiſſet: ex quo intelligitur;

Pyrrhi bello grandem ſane fuiſſe: et tamen ſic à patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uerſari ſenectutem negant: ſimilesq; ſunt, ut ſi quis gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cum alij malos ſcandant, alij per foros curſent, alij ſentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, quietus ſedeat in puppi. non facit ea, quæ iuuenes: at uero multo maiora, et meliora facit. non uiribus aut uelocitatibus, aut celeritate corporis, res magnæ geruntur, ſed conſilio, auctoritate, ſententia; quibus non modo non orbari, ſed etiã augeri ſenectus ſolet. niſi forte ego uobis, qui et miles, & tribunus, & legatus, & conſul uerſatus ſum in uario genere bellorũ, ceſſare nunc uideor, quum bella non gero: at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo; & Carthagini male iam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio. de qua uereri non ante deſinã, quàm illam exciſam eſſe cognouero. quam palmam utinam dij immortales Scipio tibi reſeruent; ut aui reliquias perſequare: cuius à morte ſextus hic, & trigeſimus annus eſt: ſed memoriam illius uiri omnes excipient anni conſequentes. anno ante me cenſorem mortuus eſt, nouem annis poſt meum conſulatum, quum conſul iterum, me conſule creatus eſſet. num igitur, ſi ad centeſimum annum uixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis aut comminus gladijs uteretur; ſed conſilio, ratione, ſententia. quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummũ conſilium maiores noſtri appellaſſent ſenatum. apud Lacedæmonios quidem ij, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. quòd ſi legere aut audire uoletis externa,

maximas

maximas reſp. ab aduleſcentibus labefactas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis :

- Cedo ,

Qui ueſtram rempublicam tantam amiſiſtis tam cito?

ſic enim percunctanti, ut eſt in Næui ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis:

Proueniebant oratores noui, ſtulti aduleſcentuli.

temeritas eſt uidelicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. at memoria minuitur: credo, niſi eam exerceas, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur cenſetis eũ, quum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? equidem non modo eos qui ſunt, noui, ſed eorum patres etiam, et auos: nec ſepulcra legẽs, uereor (quod aiunt) ne memoriam perdam: his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. nec uero quenquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurũ obruiſſet. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia conſtituta, qui ſibi, cui ipſi debeant. quid iuriſconſulti, quid pontifices, quid augures, quid philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt? manẽt ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria; nec ea ſolum in claris, et honoratis uiris, ſed in uita etiam priuata, et quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit. quod propter ſtudium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus eſt, ut, quemadmodũ noſtro more male rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet, ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remouerent iudices. tum ſenex dicitur eã fabulam, quam in manibus habebat; et proxime ſcripſerat, Oedipũ Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeq́; num illud carmẽ

deſipientis

deſipientis uideretur: quo recitato, ſententijs iudicū eſt liberatus. num igitur hunc, num Heſiodum, Simonidē, Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num philoſophorum principem Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus his ſtudiorum agitatio uitæ æqualis fuit? age, iſta diuina ſtudia omittamus: poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos uicinos, & familiares meos, quibus abſentibus nūquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquā in ijs minus hoc mirum, nemo enim eſt tā ſenex, qui ſe annum nō putet poſſe uiuere. ſed ijdem in ijs elaborant, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri ſeculo proſint,

ut ait Statius noſter in Synephebis. nec uero dubitat agricola quāuis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere; dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus uoluerunt, ſed etiam poſteris prodere. melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud,

Aepol ſenectus, ſi nil quidquam aliud uiti
Apportes tecum, quum aduenis; unum id ſat eſt,
Diu quis uiuendo, multa, quæ non uolt, uidet:

& multa fortaſſe, quæ uolt: atque in ea, quæ non uolt, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. illud uero idem Cæcilius uitioſius:

Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea ætate ſe eſſe odioſum alteri:

iucundum

iucundum potius, quàm odioſum: ut enim aduleſcentibus bona indole prædìtis, ſapientes ſenes delectantur, leuiorq́; eſt eorũ ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diligũtur; ſic aduleſcentes ſenũ præceptis gaudent, quibus ad uirtutũ ſtudia ducuntur. nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi eſſe iucundos. ſed uidetis, ut ſenectus nõ modo languida, atq; iners non ſit, uerum etiã ſit operoſa, & ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cuiuſque ſtudium in ſuperiore uita fuit. quid? quòd etiam addiſcunt aliquid: ut Solonẽ uerſibus gloriantem uidemus, qui ſe, quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas ſenex didici. quas quidem ſic auide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens; ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod quum feciſſe Socratem in fidibus audirem: uellem equidem et illud: (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certe elaboraui. Nec nunc quidem uires deſidero aduleſcentis, (is enim locus erat alter de uitijs ſenectutis) non plus, quàm aduleſcens tauri, aut elephanti deſiderabã: quod eſt, eo uti decet; & quicquid agas, agere pro uiribus: quæ enim uox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui, quum iam ſenex, athletas ſe in curriculo exercentes uideret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymansq́; dixiſſe:

at hi quidem mortui iam ſunt:

non uero tam iſti, quàm tu ipſe nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Craſſus: à quibus iura ciui

bus præſcribebantur: quorum uſque ad extremum ſpiritum eſt prouecta prudentia. Orator, metuo, ne languescat ſenectute: eſt enim munus eius non ingenij ſolum, ſed laterum etiam, & uirium. omnino canorum illud in uoce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem adhuc non amiſi: & uidetis annos meos: ſed tamen eſt decorus ſenis ſermo quietus, et remiſſus; facitq; perſæpe ipſa ſibi audientiam, diſerti ſenis compta & mitis oratio: quã ſi ipſe exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio: quid enim iucundius ſenectute ſtipata ſtudijs iuuentutis? an ne eas quidem uires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentes doceat, inſtituat, ad omne officij munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? mihi uero Cn. et P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magiſtri non boni putandi, quamuis conſenuerint uires, atque defecerint: etſi iſta ipſa defectio uirium, adoleſcentiæ uitijs efficitur ſæpius, quàm ſenectutis: libidinoſa enim, et intemperans adoleſcẽtia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, quum admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. ego L. Metellum memini puer, qui, quum quadriennio poſt alterum Conſulatum Pontifex Maximus factus eſſet, uiginti, & duos annos ei ſacerdotio præfuit; ita bonis eſſe uiribus extremo tẽpore ætatis ut adoleſcentiã non requireret. nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere; quanquam eſt id quidem ſenile, ætatiq;
nostræ

noſtræ conceditur: uidetis enim, ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de uirtutibus ſuis prædicet: tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat; nec erat ei uerendum, ne uera prædicans de ſe, nimis uideretur aut inſolẽs, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis uiribus. et tamen dux ille Græciæ nunquã optat, ut Aiacis ſimiles habeat decem, at ut Neſtoris: quod ſi acciderit, non dubitat quin breui ſit Troia peritura. ſed redeo ad me. quartum ago annum, & octogeſimum. uellem id quidem poſſe quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem ijs eſſe uiribus, quibus aut miles bello Punico, aut Quæſtor eodem bello, aut Conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt quum Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Acilio Glabrione Conſule: ſed tamen (ut uidetis) non planè me eneruauit, non afflixit ſenectus: non curia uires meas deſiderat, non roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites: nec enim unquam ſum aſſenſus illi ueteri, laudatoq; prouerbio; quod monet mature fieri ſenẽ, ſi diu uelis ſenex eſſe. ego uero me minus diu ſenem eſſe mallem, quàm eſſe ſenem ante, quam eſſem: itaque nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm ueſtrum uteruis. nec uos quidem T. Pontij Centurionis uires habetis: num idcirco eſt ille præſtantior? moderatio modo uirium adſit, et tantum, quantum poteſt, quiſque nitatur; næ ille non magno deſiderio tenebitur uirium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, quum humeris ſuſtineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ

tibi malis uires ingenij dari? denique iſto bono utare, dum adſit: quum abſit, ne requiras: niſi forte adoleſcentes pueritiam, paulum ætate progreſſi adoleſcentiam debent requirere. curſus eſt certus ætatis, & uia una naturæ, eáq; ſimplex, ſuáq; cuique parti ætatis, tempeſtiuitas eſt data: ut enim infirmitas puerorum eſt, ferocitas iuuenum, grauitas iam conſtantis ætatis; ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hoſpes tuus Maſiniſſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus, quum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere; quum equo, ex equo non deſcẽdere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit; ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem; itaque exequi omnia regis officia, & munera. poteſt igitur exercitatio, & temperantia in ſenectute etiam aliquid conſeruare priſtini roboris. non ſunt in ſenectute uires: nec poſtulantur quidem uires à ſenectute. ergo & legibus, & inſtitutis uacat ætas noſtra muneribus ijs, quæ non poſſunt ſine uiribus ſuſtineri. itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. at ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officij, aut omnino uitæ munus exequi poſſint. at id quidem nõ proprium ſenectutis eſt uitium, ſed cõmune inualetudinis. quàm fuit imbecillus P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius ualetudine? quòd niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis: ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint?

*ſint? reſiſtendum Læli, & Scipio ſenectuti eſt, eiusq; ui
tia diligentia compeſcenda ſunt: pugnandum, tanquā
contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio
ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum
cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur uires, non
opprimantur. nec uero corpori ſolum ſubueniēdum eſt,
ſed menti, atque animo multo magis: nam hæc quoque,
niſi tanquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſene-
ctute. & corpora quidem exercitationum defatigatio-
ne ingraueſcunt: animi autem exercendo leuantur. nā,
quos ait Cæcilius comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat
credulos, obliuioſos, diſſolutos. quæ uitia ſunt non ſene
ctutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis: ut
petulantia, ut libido magis eſt aduleſcentium, quàm ſe
num, nec tamen omnium aduleſcentium, ſed non probo
rum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſo-
let, ſenum leuium eſt, non omnium. quatuor robuſtos
filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas
Appius regebat & ſenex, et cæcus: intentum enim a-
nimum tanquam arcum habebat: nec langueſcens ſuc-
cumbebat ſenectuti: tenebat non modo auctoritatem,
ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, uere
bantur liberi, carum omnes habebāt uigebat in illa do
mo mos patrius, & diſciplina: ita enim ſenectus hone-
ſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini
mancipata eſt, ſi uſque ad ultimum ſpiritum dominatur
in ſuos: ut enim aduleſcentem, in quo aliquid ſenile, ſic
ſenem, in quo aliquid eſt aduleſcentis, probo. quod qui
ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam e-
rit. ſeptimus mihi liber originū eſt in manibus: omnia*

antiquitatis monimenta colligo: cauſarum illuſtrium, quaſcunque defendi, nunc quàm maxime orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam græcis literis utor: Pythagoreorumq́; more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro ueſperi. hæ ſunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his deſudãs, atque elaborans, corporis uires non magnopere deſidero: adſum amicis: uenio in ſenatum frequens, ultroq́; affero res multum & diu cogitatas, eaſq́; tueor animi, non corporis uiribus. quæ ſi exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ea ipſa cogitantem, quæ iam agere non poſſem: ſed, ut poſſim, facit acta uita: ſemper enim in his ſtudijs, laboribusq́; uiuenti nõ intelligitur, quando obrepat ſenectus. ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit; nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio ſenectutis, quòd eam carere dicunt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis: ſiquidem id aufert à nobis, quod eſt in adoleſcentia uitioſiſſimum: accipite enim optimi adoleſcentes ueterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita eſt, quùm eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem peſtem, quàm uoluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido uoluptatis impelleret: ſtupra uero, & adul-

teria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, niſi uoluptatis: cumq; homini ſiue natura, ſiue quis deus nihil mente præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri, ac dono nihil eſſe tam inimicum, quàm uoluptatem: nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere. quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem uoluptate corporis, quanta poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet: quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, tamq; peſtiferum, quàm uoluptatem; ſi quidem ea, quum maior eſſet, atque longinquior, omne animi lumen extingueret. hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prælio Sp. Poſtumius T. Veturius Conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hoſpes noſter, qui in amicitia populi R. permanſerat, ſe à maioribus natu accepiſſe dicebat; quum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum ueniſſe L. Camillo, Ap. Claudio Conſulib. reperio. quorſum hæc? ut intelligeretis, ſi uoluptatem aſpernari ratione, & ſapientia non poſſemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod nõ oporteret: impedit enim conſilium uoluptas, rationis inimica; ac mentis (ut ita dicam) præſtringit oculos; nec habet ullum cum uirtute commercium. inuitus feci, ut fortiſſimi uiri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è ſenatu eijcerem ſeptem annis poſt quàm Conſul fuiſſet: ſed notandam putaui libidinem: ille enim, cum eſ-

ſet Conſul in Gallia, exoratus in conuiuio à ſcorto eſt, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in uinculis eſſent damnati rei capitalis. hic Tito fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret imperij dedecus. ſæpe audiui à maioribus natu, qui ſe pueros porrò à ſenibus audiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd, quum apud Pyrrhum Regem Legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapiētem profiteretur; eumq́; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes M. Curium, & Ti. Coruncanium, optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiq́; Pyrrho perſuaderetur; quo facilius uinci poſſent, quum ſe uoluptatibus dediſſent: uixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro rep. quarto Conſulatu deuouerat: norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex ſua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabant eſſe profecto aliquid natura pulchrū, atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodq́; ſpreta, & contempta uoluptate optimus quiſque ſequeretur. quorſum igitur hæc tā multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea uoluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, extructiſq́; menſis, & frequentibus poculis: caret etiam uinolentia, & cruditate, & inſomnijs. ſed ſi aliquid dandum eſt uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obſiſtimus; diuine enim Plato eſcā malorum appellat uoluptatem, quòd ea uidelicet homines

nes capiantur, ut piſces; quanquam immoderatis epulis caret ſenectus, modicis tamen delectari poteſt. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus claſſe deuicerat, redeuntem à cœna ſenem ſæpe uidebam puer. delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria. ſed quid ego alios? ad me ipſum reuertor. primum habui ſemper ſodales: ſodalitates autem me Quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modice, ſed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora: neque enim ipſorum conuiuiorum delectationem uoluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, et ſermonibus metiebar: bene enim maiores accubationẽ epularem amicorum, quia uitæ cõiunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem uocant: ut, quod in eo genere minimum eſt, id maxime probare uideantur. ego uero propter ſermonis delectationẽ tempeſtiuis quoque conuiuijs delector, nec cum æqualibus ſolum qui pauci iam admodum reſtant, ſed cum ueſtra etiam ætate, atque uobiſcum: habeoq; ſenectuti magnã gratiam, quæ mihi ſermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi ſuſtulit. quod ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe uidear uoluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis motus: nõ intelligo ne in iſtis quidem uoluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. me uero & magiſteria delectant à maioribus inſtituta; & is ſermo, qui more maiorum à ſummo magiſtro adhibetur in poculo; & pocula, ſicut in ſympoſio

Xeno-

Xenophontis, minuta, atque rorantia, & refrigeratio æſtate, & uiciſſim aut ſol, aut ignis hibernus: quæ quidem etiam in Sabinis perſequi ſoleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo; quod ad multā noctem, quàm maxime poſſumus, uario ſermone producimus. At non eſt uoluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus: credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. bene Sophocles, quum ex eo quidam iam affecto ætate quæreret, uteretur ne rebus uenereis, Dij meliora, inquit: libenter uero iſtinc ſicut à domino agreſti, ac furioſo profugi: cupidis enim rerum talium odioſum fortaſſe, & moleſtum eſt carere; ſatiatis uero, & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. quāquam non caret is qui non deſiderat: hoc ego non deſiderare dico eſſe iucundius. quòd ſi iſtis ipſis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic adoleſcentia uoluptates prope intuens magis fortaſſe lætatur; ſed delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans, tantum, quātum ſat eſt. at illa quanti ſunt, animum tanquam emeritis ſtipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecumq; (ut dicitur) uiuere? ſi uero habet aliquod tanquam pabulum ſtudij, atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. mori uidebamus in ſtudio dimetiendi penè cœli atque terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties

ties nox oppreſſit, quum mane cœpiſſet? quàm delectabat eum defectiones ſolis, & lunæ multo nobis ante prædicere? quid in leuioribus ſtudijs, ſed tamen acutis? quàm gaudebat bello ſuo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pſeudolo? uidi etiam ſenem Liuium. qui, quum ſeptem annis ante, quàm ego natus ſum, fabulam docuiſſet Centhone, Tuditanoq́; Conſulibus uſque ad aduleſcentiam meam proceſſit ætate. quid de P. Licinij Craſſi & pontificij, et ciuilis iuris ſtudio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus eſt? atq; eos omnes, quos commemoraui, his ſtudijs flagrantes ſenes uidimus. M. uero Cethegum, quem recte ſuade medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo uidebamus etiã ſenem? quæ ſunt igitur epularum, aut ludorũ, aut ſcortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? atque hæc quidem ſtudia doctrinæ, prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt. ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait uerſiculo quodam, (ut ante dixi) ſeneſcere ſe multa in dies diſcentem: qua uoluptate animi, nulla certe poteſt eſſe maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis uitam proxime uidentur accedere: habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit, quod accepit: ſed alias minore, plerunque maiore cum fœnore. quãquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ uis, ac natura delectat. quæ cũ gremio mollito, ac ſubacto ſparſum ſemen excepit, primum id occatum cohi-

bet;

let; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum uapore, & compreſſu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoq́; erecta geniculato, uaginis iam quaſi pubeſcēs includitur: è quibus quum emerſit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſus munitur uallo ariſtarum. quid ego uitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? ſatiari delectatione non poſſum; ut meæ ſenectutis requietem, oblectamentumq́; noſcatis. omitto enim uim ipſam omnium, quæ generátur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex ceterarum frugum, ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosq́; procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, uiuiradices, propagines nō ne ea efficiunt, ut quemuis cum admiratione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca eſt, niſi fulta eſt, fertur ad terram; eadem, ut ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, et erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte uere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua ſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtatu; deinde maturata dulceſcit; ueſtitaq́; pampinis nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe cū fructu lætius, tū aſpectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed et cultura, & natura ipſa delectat; adminiculorum ordines,

nes, capitum iugatio, religatio, & propagatio uitium, ſarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. quid ego irrigationes, quid agri foſſiones, repaſtinationesq́; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus *ne uerbum quidē fecit, quùm de cultura agri ſcriberet. at* Homerus, *qui multis (ut mihi uidetur) ante ſeculis fuit,* Laertem *lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. nec uero ſegetibus ſolum, & pratis, & uineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed hortis etiam, atque pomarijs, tum pecudum paſtu, apum examinibus, florum omnium uarietate. nec conſitiones modo delectant ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricultura ſolertius. poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio longiora. ignoſcetis autem: nam & ſtudio rerum ruſticarū prouectus ſum, et ſenectus eſt natura loquacior; ne ab omnibus eam uitijs uidear uindicare. ergo in hac uita* M. Curius, *quū de* Samnitibus, *de* Sabinis, *de* Pyrrho *triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis. cuius ego uillam contemplans (abeſt enim non longe à mea) admirari ſatis non poſſum uel hominis continentiam, uel temporum diſciplinam.* Curio *ad focum ſedenti magnū auri pondus* Samnites *quum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt: non enim aurum habere præclarū ſibi uideri dixit, ſed ijs, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tātus animus nō efficere iucundam ſenectutem? ſed uenio ad agricolas, ne à me ip*

ſo rece-

ſo recedam. in agris erant tunc ſenatores, ideſt ſenes; ſi quidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatũ eſt, eum Dictatorem eſſe dictum. cuius Dictatoris iuſſu Magiſter Equitum C. Seruilius Ahala Sp. Mælium regnũ appetentem, occupatum interemit. à uilla in ſenatum accerſebantur & Curius, & ceteri ſenes: ex quo, qui eos accerſebant, uiatores nominati ſunt. num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricultione oblectabant? mea quidem ſententia, haud ſcio, an ulla poſſit eſſe beatior uita; neque ſolum officio, quòd hominum generi uniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi; & ſaturitate, copiáq; rerum omnium, quæ ad uictum hominum, ad cultũ etiam deorum pertinent. & quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus: ſemper enim boni, aſſiduíq; domini referta cella uinaria, olearia & penaria eſt; uilláq; tota locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. iam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. conditiora facit hæc ſuperuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorum'ue ſpecie dicam? breui præcidã. agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiam inuitat, atque allectat ſenectus: ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere uel apricatione melius, uel igni; aut uiciſſim umbris, aquis'ue refrigerari ſalubrius? ſibi habeant igitur arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi natationes, atque curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquãt, &

teſſeras;

teſſeras; id ipſum utrum lubebit, quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſe ut facitis: quàm copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri, quàm ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem Perſarum regem præſtanti ingenio, atque imperij gloria, quum Lyſander Lacedæmonius uir ſummæ uirtutis ueniſſet ad eum Sardis, ei'q; dona à ſocijs attuliſſet, & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe; & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe: quum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa, atque deſcripta: et ei Cyrum reſpōdiſſe: atqui ego ſum omnia iſta dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ: tum Lyſandrum intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatum'q; Perſicum multo auro, multiſ'q; gemmis, dixiſſe: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſq; ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum ad centeſimum annum accepimus perduxiſſe, quum eſſet acta

iam

iam ætate in agris, eos'q; coleret: cuius inter primum, & ſextum Conſulatum octo, & quadraginta anni interfuerunt. ita quantum ſpatium ætatis maiores ad ſenectutis initium eſſe uoluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atque huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex eſt ſenectutis auctoritas: quãta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino in quẽ illud elogiũ, Vnicum plurimæ cõſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe uirum: notum eſt carmen inciſum ſepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. quem uirum nuper P. Craſſum Pontificem Maximum, quem poſtea M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas: habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adulescentiæ uoluptates. ſed in omni oratione mementote eam me laudare ſenectutem, quæ fundamẽtis adulescentiæ conſtituta ſit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi, miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre poſſunt: ſed honeſte acta ſuperior ætas, fructus capit auctoritatis extremos: hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, et in alijs ciuitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentiſsime obſeruantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt ſolitum,

tum, Lacedæmone eſſe honeſtiſsimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquã eſt ſenectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt: quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu ueniſſet, magno conſeſſu locum ei nuſquam datum a ſuis ciuibus: quum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, Legati quum eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem ſeſſum recepiſſe: quibus quum a cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. multa in noſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, quòd, ut quiſque ætate antecedit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed ijs etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu Augures anteponuntur. quæ ſunt igitur uoluptates corporis cũ auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. at ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. ac moroſitas tamen, & ea uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiũt & moribus bonis, & artibus: id'que cum in uita, tum in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? ſic ſe res habet: ut enim non omne uinum, ſic non omnis natura uetuſtate

coaceſcit. ſeueritatem in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit, non intelligo: poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quo minus uiæ reſtat, eo plus uiatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maxime angere, atque ſollicitam habere noſtram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe a ſenectute nõ poteſt longe abeſſe. ò miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non uiderit: quæ aut planè neglig ẽda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquo eum deducit, ubi ſit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri poteſt. quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad ueſperum eſſe uicturum? quin etiam ætas illa multo plures, quàm noſtra, mortis caſus habet; facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius ægrotant: triſtius curãtur: itaque perpauci ueniunt ad ſenectutem: quod ni ita accideret, melius, & prudẽtius uiueretur: mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates fuiſſent. ſed redeo ad mortem impendẽtem. quod illud eſt crimen ſenectutis, quum illud uideatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem eſſe communem: at ſperat adoleſcens, diu ſe eſſe uicturum, quod ſperare idem, ſenex nõ poteſt. inſipienter ſperat: quid enim ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris? at ſenex ne quod ſperet, quidem

*quidem habet. eſt eo meliore conditione, quàm adule-
ſcens; quum id quod ſperat ille, hic conſecutus eſt. ille
uult diu uiuere: hic diu uixit. quanquam, ò dij boni,
quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tem-
pus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim
(ut ſcriptum uideo) Arganthonius quidam Gadibus,
qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti ui-
xit. ſed mihi ne diuturnum quidẽ quidquam uidetur,
in quo eſt aliquid extremum: quum enim id aduenit,
tunc illud, quod præterijt, effluxit: tãtum manet, quod
uirtute, & recte factis ſis conſecutus: horæ quidem ce
dunt, & dies, & menſes, & anni; nec præteritum tẽ
pus unquam reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt.
quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet eſſe
contentus: neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda
fabula eſt; modo, in quocunque fuerit actu, probetur:
neque ſapienti uſque ad Plaudite, ueniendum: breue e-
nim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq́;
uiuendum: ſin proceſſeris longius, non magis dolẽdum
eſt, quàm agricolæ dolent, præterita uerni temporis ſua
uitate, æſtatem, autumnumq́; ueniſſe: uer enim, tan-
quam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditq́; fructus futu-
ros; reliqua tempora demetendis fructibus, & percipi
endis accomodata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt (ut
ſæpe dixi) ante partorum bonorum memoria, & copia.
omnia uero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt haben
da in bonis. quid eſt autem tam ſecundum naturam,
quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcenti
bus aduerſante, & repugnante natura. itaque adole-
ſcentes ſic mihi mori uidentur, ut quum aquæ multitu*

dine flammæ uis opprimitur: ſenes autem, ſicut quum ſua ſponte, nulla adhibita ui, conſumptus ignis extinguitur. & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, auelluntur; ſi matura, & cocta, decidunt; ſic uitam adoleſcentibus uis aufert, ſenibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi terram uidere uidear, aliquandóque in portum ex longa nauigatione eſſe uenturus. ſenectutis autem nullus certus eſt terminus; recteq́; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno a Solone reſponſum eſt, quum illi quærenti, qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret, reſpondiſſe dicitur, ſenectute. ſed uiuendi finis eſt optimus, quum integra mente, certisq́; ſenſibus opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentauit, natura diſſoluit. ut nauem, ut ædificium idem deſtruit facillime, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optime, quæ cõglutinauit, natura diſſoluit: nam omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquum nec auide appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit. uetat Pythagoras, iniuſſu imperatoris, ideſt dei, de præſidio, & ſtatione uitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat uelle ſuam mortem dolore amicorum et lamentis uacare. uult credo eſſe ſe carum ſuis. ſed haud ſcio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortali-

mortalitas conſequatur. iam ſenſus moriendi, ſi quis po teſt eſſe, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni: poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. ſed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione tráquillo eſſe animo nemo poteſt: moriendum enim certe eſt, & id incertum an eo ipſo die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo conſiſtere? de qua non ita longa diſputatione opus eſſe uidetur, quum recordor non L. Brutum, *qui in liberanda patria eſt interfectus; non duos* Decios, *qui ad uolũtariam mortem curſum equorum incitauerunt; non* M. Atilium, *qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſeruaret; non duos* Scipiones, *qui iter* Pœnis *uel corporibus ſuis obſtruere uoluerunt; non auum tuum* L. Paulum, *qui morte ſua luit collegæ in* Cannenſi *ignominia temeritatem; nõ* M. Marcellum, *cuius interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt; ſed legiones noſtras, quod ſcripſi in* Originibus, *in eum ſæpe locum profectas alacri animo, & erecto, unde ſe nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adoleſcentes, et ĩ quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium ſatietas, uitæ facit ſatietatem. ſunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea iam conſtans requirit ætas, quæ media dicitur? ſunt etiam eius ætatis. ne ea quidem à ſenectute quæruntur. ſunt extrema quædam ſtudia ſenectutis. ergo, ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occi-*

dunt etiam ſenectutis. quod quum euenit, ſatietas uitæ tempus maturum mortis affert, equidem nō uideo, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere. quod eo melius mihi cernere uideor, quo ab ea propius abſum. ego ueſtros patres P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros clariſſimos, mihi amiciſſimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ eſt ſola uita numeranda: nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, et graui opere perfungimur: eſt enim cœleſtis animus ex altiſſimo domicilio depreſſus, et quaſi demerſus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. ſed credo deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quiq; cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum uitæ modo, atque conſtantia. nec me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, ut ita crederem; ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas. audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq; incolas pene noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex uniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus. demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo uitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis indicatus. quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio: quum tanta celeritas ſit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorumq; prudētia, tot artes, tot ſcientiæ, tot inuenta, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cumq; animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe moueat, nec finem quidem habiturū eſſe motus, quia nun-

*quam ſe ipſe ſit relicturus: et, cum ſimplex animi ſit na
tura, neque habeat in ſe quidquam admixtum, diſpar
ſui, atque diſſimile, non poſſe eum diuidi: quod ſi non
poſſit, non poſſe interire: magnoq; eſſe argumento, ho-
mines ſcire pleraque ante quam nati ſint, quod iam pue
ri, quum artes difficiles diſcant, ita celeriter res innu-
merabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere
uideantur, ſed reminiſci, & recordari. hæc Platonis fe
rè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior
hæc dicit: Nolite arbitrari ô mihi cariſſimi filij, me, quũ
à uobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore: nec enim,
dum eram uobiſcum, animum meum uidebatis; ſed eũ
eſſe in hoc opere, ex ijs rebus, quas gerebam, intellige-
batis. eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum ui-
debitis. nec uero clarorum uirorum poſt mortem hono-
res permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi effice-
rent, quo diutius memoriam ſui teneremus. mihi quidẽ
nunquam perſuaderi potuit, animos, dum in corpori-
bus eſſent mortalibus, uiuere; quum exiſſent ex ijs,
emori: nec uero tum animum eſſe inſipientem, quum ex
inſipienti corpore euaſiſſet; ſed, quum omni admixtio-
ne corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet,
tum eſſe ſapientem. atque etiam, quum hominis natu-
ra morte diſſoluitur, ceterarum rerum, perſpicuum eſt,
quo quæque diſcedat: abeunt enim illuc omnia, unde
orta ſunt: animus autem ſolus, nec quum adeſt, nec
quum diſcedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti
tam eſſe ſimile, quàm ſomnum. atqui dormientium ani
mi maxime declarant diuinitatem ſuam: multa enim,
quum remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt: ex quo*

intelligitur, quales futuri ſint, quum ſe planè corporis uinculis relaxarint. quare, ſi hæc ita ſunt, ſic me colitote, inquit, ut deum: ſin interiturus unà eſt animus cum corpore; uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam noſtri pie, inuiolateq́; ſeruabitis. Cyrus quidem hæc moriẽs. nos, ſi placet, noſtra uideamus. Nemo unquam mihi Scipio perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes uiros, quos enumerare nõ eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent; niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. an cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq́; domi, militiæ ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus uitam, eſſem terminaturus? non ne melius multo fuiſſet otioſam ætatem, & quietam, ſine ullo aut labore, aut contentione traducere? ſed neſcio quo modo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, quum exceſſiſſet è uita, tum denique uicturus eſſet. quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent; haud optimi cuiusq; animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. quid, quòd ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? non ne uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, & longius, uidere ſe ad meliora proficiſci; ille autem, cuius obtuſior ſit acies; non uidere? equidem efferor ſtudio patres ueſtros, quos colui, & dilexi, uidendi: neque uero eos ſolum conuenire aueo, quos ipſe cognoui; ſed illos etiam, de quibus audiui, &

legi:

legi: & ipſe conſcripſi. quò quidem me proficiſcentem haud ſanè quis facile retraxerit: nec tanquam Peliam recoxerit. quod ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis uagiam, ualde recuſem: nec uero uelim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce reuocari: quid enim habet uita commodi? quid nõ potius laboris? ſed habeat ſanè: habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum: non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, & ij docti, ſæpe fecerunt: nec me uixiſſe pœnitet, quoniam ita uixi, ut nõ fruſtra me natum exiſtimem: & ex uita iſta diſcedo, tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuerſorium nobis dedit, non habitandi locũ. ò præclarum diem, quum ad illud diuinorum animorum concilium, cœtumq; proficiſcar, quumq; ex hac turba, & colluuione diſcedam: proficiſcar enim non ad eos ſolum uiros, de quibus ante dixi; uerum etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius à me corpus crematum eſt: quod contra decuit ab illo meum: animus uero non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe ueniendum. quem ego meum caſum fortiter ferre uiſus ſum; non quò æquo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabor, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. his mihi rebus Scipio (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam iucunda. quòd ſi hoc erro, quòd animos hominum immortales eſſe credam; libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. ſin mortuus, ut

quidam

quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam; non uereor, ne hunc errorem meum philoſophi mortui irrideant. quòd ſi non ſumus immortales futuri; tamen, extingui homini ſuo tempore, optabile eſt: nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic uiuédi modum: ſenectus autem peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præſertim adiuncta ſatietate. Hæc habui, de ſenectute quæ dicerem. ad quam utinam perueniatis; ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. *Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio ſocero ſuo memoriter, et iucunde ſolebat; nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. ego autem a patre ita eram deductus ad Scæuolam ſumpta uirili toga, ut, quoad poſſem, et mihi liceret, à ſenis latere nũquam diſcederé: itaq; multa ab eo prudenter diſputata, multa breuiter, et commode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; ſtudebam eius prudétia doctior quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam contuli:*

*contulit: quem unum noſtræ ciuitatis & ingenio, et iu-
ſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc aliàs.
nunc redeo ad Augurem. cum ſæpe multa narraret, tū
memini domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) cum
et ego eſſem unà, et pauci admodum familiares, in eum
ſermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in
ore: meminiſti enim profectò (ut opinor) Attice, & eo
magis, quòd P. Sulpicio utebare multum, cum is Tribunus
pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Conſul,
diſſideret, quicum coniunctiſſime, & amantiſſime ui-
xerat, quanta hominum eſſet uel admiratio, uel quere-
la: itaq; tum Scæuola, cum in eam ipſam mentionē in-
cidiſſet: expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia, ha
bitum ab illo ſecum, et cum altero genero C. Fannio M.
filio paucis diebus poſt mortem Africani. cuius diſpu-
tationis ſententias memoriæ mandaui: quas in hoc li-
bro expoſui meo arbitratu: quaſi enim ipſos introduxi
loquentes, ne, inquam, & inquit, ſæpius interponere-
tur: atq; id eo feci, ut tanquā à præſentibus coràm ha-
beri ſermo uideretur. cum enim ſæpe mecum ageres At
tice, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res tū
omnium cognitione, tum noſtra familiaritate uiſa eſt:
itaq; feci non inuitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu.
ſed, ut in Catone maiore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectu
te, Catonē induxi ſenem diſputantem, quia nulla uide-
batur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quā
eius, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſene-
ctute præ ceteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus à pa-
tribus maxime memorabilē C. Lælij, & P. Scipionis fa
miliaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælij perſona uiſa eſt,*

quæ

quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scæuola. genus autē hoc ſermonum poſitum in hominum ueterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaq; ipſe mea leges ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimē. ſed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. tum Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior tēporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius et ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu uelim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad ſocerum ueniunt poſt mortem Africani. ab ijs ſermo oritur: reſpondet Lælius. cuius tota diſputatio eſt de amicitia: quā legens tu ipſe cognoſces. F A N. *Sunt iſta uera Læli: nec enim melior uir fuit Africano quiſquam, nec clarior. ſed exiſtimare debes omnium oculos in te eſſe coniectos. unum te ſapiētem et appellant, & exiſtimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni: ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem: ſed uterq; alio quodā modo. Acilius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum uſum habebat, multaq; eius et in ſenatu, & in foro uel prouiſa prudenter, uel acta conſtanter, uel reſponſa acute ferebantur, propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. te autem alio quodam modo dicunt non ſolum natura, & moribus, uerum etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem; nec ſicut uulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem; qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui*

ſeptem

ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiā Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum: hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſq; caſus uirtute inferiores putes. itaq; ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras; eoq; magis, ꝙ his proximis nonis, cū in hortos D. Bruti Auguris commentandi cauſa (ut aſſolet) ueniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſime ſemper illū diē, et illud munus ſolitus eſſes obire. SCAE. Quærunt quidem C. Læli multi, ut eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum ſummi uiri, tum amantiſſimi morte, ferre moderate, nec potuiſſe non cōmoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ: ꝙ autē ijs nonis in collegio noſtro nō affuiſſes, ualetudinem cauſam, nō mœſtitiam fuiſſe. LAE. Recte tu quidem Scæuola, & uere. nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpaui cum ualerem, abduci incōmodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officij. Tu autē Fanni, quòd mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amice. ſed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone: aut enim nemo, quod quidem magis credo; aut, ſi quiſquā, ille ſapiens fuit. quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: ſed hi nec comparantur Catoni maximo, & ſpectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo (ut ais) ſapientiſſimum iudicauit: huius enim facta,

illius

mihi ipſe conſiderem; nam & præclara uiſa res eſt; & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi: ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eaq́; Græcorum, ut iis proponatur, de quo diſputẽt quáuis ſubito. magnum opus eſt, egetq́; exercitatione non parua. quamobrem quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo petatis, qui iſta profitentur. ego uos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel ſecundas, uel aduerſas. ſed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe: neq; id ad uiuum reſeco, ut illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe uere, ſed ad communem utilitatem parum. negant enim quenquam uirum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſanè: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea, quæ ſunt in uſu, uitáq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſperare debemus. nunquam ego dicam C. Fabricium, M'. Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum, & obſcurum; concedantq́;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, niſi ſapienti, poſſe concedi. agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. qui ita ſe gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas, nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; ſintq́; magna conſtantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; qui ſequuntur, quãtum homines poſſunt, na-

turam, optimam recte uiuendi ducem: ſic enim mihi perſpicere uideor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam, maior autem, ut quiſque proxime accederet. itaq; ciues potiores ſunt, quam peregrini; et propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. nanq; hoc præſtat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt: ſublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quòd ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliauit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolẽtia, & charitate ſumma conſenſio. qua quidem haud ſcio an, excepta ſapientia, quidquam melius homini ſit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris conſilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem, ſed hæc ipſa uirtus amicitiam gignit, & continet: nec ſine uirtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. iam, uirtutem ex cõſuetudine uitæ, ſermoniſq; noſtri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia; uiroſq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his cõmunis uita

uita contenta eſt. eos auté omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis poteſt eſſe uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolétia conquieſcat? quid dulcius, quá habere quo cum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æque, ac tu ipſe, gauderet? aduerſas uero ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas grauius etiam, quam tu, ferret. deniq; ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis; diuitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris, præſto eſt; nullo loco excluditur; nunquam intempeſtiua, nunquam moleſta eſt: itaq; non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de medioeri, quæ tamen ipſa delectat, & prodeſt; ſed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit: nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & aduerſas partiens communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quòd bona ſpe prælucet in poſterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerum etenim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur ſui. quocirca & abſentes adſunt, & egentes abundant, & imbecilles ualent, et, quod difficilius dictu eſt, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum. ex

quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. quòd ſi exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem; nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id ſi minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq́; ſit, ex diſſenſionibus, atque ex diſcordijs percipi poteſt: quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma ciuitas eſt, quæ non odijs, atq; diſſidijs funditus poſſit euerti? ex quo, quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt. Agrigentinum quidem doctum quendam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq́; mundo conſtarent, quæq́; mouerentur, ea contrahere amicitiã, diſſipare diſcordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, ſi quando aliquod officium exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hoſpitis, et amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante Rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur; Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret? ſtantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuiſſe facturos? facile indicabat ipſa natura uim ſuam; cum homines, quod facere ipſi non poſſent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid ſentirem potiſſime, dixiſſe. ſi qua præterea ſunt (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi uidebitur, qui iſta diſputãt, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab iſtis ſæpe quæſiui, & audiui, non inuitus equidem: ſed aliud quoddã expetimus filum orationis tuæ.

SCAE. Tum magis id diceres Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum de Republica diſputatum eſt, affuiſſes. qualis tum patronus iuſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iuſtitiam iuſtiſſimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiam? nõne facile ei erit, qui ob eam, ſumma fide, conſtantia, iuſtitiaq́; ſeruatam, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem eſt afferre: quid enim refert, quá me ratione cogatis? cogitis certe. ſtudijs enim generorum, præſertim in re bona, cum difficile eſt tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandum uideri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia, ut in dandis, recipiendisq́; meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, uiciſſimq́; redderet; an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet: amor enim, ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, et obſeruantur temporis cauſa. in amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum; & quidquid in ea eſt, id & uerum, & uoluntarium eſt. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quãtum illa utilitatis eſſet habitura. quod quidem quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus: quod

in homine multo eſt euidentius: primum ex ea charitate, quæ eſt inter natos, et parentes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perſpicere uideamur. nihil eſt enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum; quippe cum propter uirtutem, et probitatem eos etiam, quos nunquam uidimus, quodam modo diligamus. quis eſt, qui C. Fabricij, M' Curij cum charitate aliqua, et beneuolentia memoriam non uſurpet, quos nunquam uiderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Annibale. ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. quòd ſi tanta uis probitatis eſt, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus, uel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cum eorum, quibuſcum uſu coniuncti eſſe poſſunt, uirtutem, bonitatem perſpicere uideantur? quanquam cõfirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, et amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo. quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quam quiſque aſſequatur quod deſideret, humilem ſane relinquunt, & minime generoſum (ut ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atque indigentia natam uolunt.

ſunt. quod ſi ita eſſet; ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus: quod longe ſecus eſt: ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maxime uirtute, & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaq́; omnia in ſe ipſo poſita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq́; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uiciſſim opinione fortaſſe non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit beneuolentiam conſuetudo. ſed quanquam utilitates multæ, & magnæ conſecutæ ſunt; non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. ut enim benefici, liberalesq́; ſumus, non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur) ſed natura propéſi ad liberalita[illegible] ſumus; ſic amicitiam non ſpe mercedis adducti, ſed quòd eius omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe diſſentimus, nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinū ſuſpicere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq́; contemptam. quamob rem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus è natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta ſignificatione probitatis, quam qui appetiuerunt, applicant ſeſe, & propius admouent, ut & uſu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; ſintq́; pares in amore, et æquales, propenſioresq́; ad bene merendum, quàm ad repoſcendum; atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. ſic &

utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem cõmutata diſſolueret: ſed, quia natura mutari nõ poteſt, iccirco ueræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. ortum quidem amicitiæ uidetis, niſi quid adhuc forte uultis. FAN. *Tu uero perge Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo.* SCAE. *Recte tu quidem. quamobrem audiamus.* LAE. *Audite uero optimi uiri ea, quæ ſæpiſſimè inter me, et Scipionem de amicitia diſſerebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam uſq; ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utriq; incidere ſæpe, uel ut de Republica non idem ſentirent. mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, aliàs aduerſis rebus, aliàs ætate ingraueſcente: atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd ſummi puerorum amores ſæpe unà cũ prætexta, ſumpta toga deponerentur, ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum contentione uel luxuria, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipiſci uterque non poſſet: quòd ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent: peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitijs, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſq; honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia et plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis miniſtri,*

aut

ant adiutores eſſent ad iniuriam, quod qui recuſarent, quamuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab ijs, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe facturos: eorum querela inueterata non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima atq; ſempiterna: hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitijs, ut omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri. quamobrem id primum uideamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? nũ Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq́; amicis derelictum uidebamus. at C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ ueſtræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati & Rutilio Conſulibus in conſilio, deprecatum ueniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerẽ, cauſam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille uellet, ſibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluiſſet id quidem: ſed, ſi uoluiſſet, paruiſſem. uidetis, quàm nefaria uox: & hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: nõ enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit; nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. itaque hac amentia, quæſtione noua perterritus, in Aſiam profugit: ad hoſtes ſe contulit: pœnas reip. graues, iuſtasq́; perſoluit. nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi

ti, ſi amici cauſa peccaueris: nam cum conciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile eſt amicitiam manere, ſi à uirtute defeceris. quòd ſi rectum ſtatuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem ſapientia ſumus; ſi nihil habeat res uitij) ſed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos ſunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis. ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorũ qui dem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt. uidemus Papum Aemilium C. Luſcinio familiarem fuiſſe (ſic à patribus accepimus) bis unà Conſules, & collegas in Cenſura. tum etiam cum ijs, & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditum eſt. igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quenquam horum ab amico quidpiam contendiſſe, quod contra fidem, contra iuſiurandum, contra remp. eſſet. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe; cum illi ſanctiſſimi uiri fuerint, æque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. at uero Ti. Gracchũ ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidẽ C. frater, nũc idem acerrimus hoſtis. hæc igitur prima lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excuſatio eſt, & minime accipienda cum in ceteris peccatis, tum ſi quis contra remp. ſe amici cauſa feciſſe fateatur. etenim eo loco Fanni, et Scæuola locati ſumus, ut nos longe proſpicere oporteat futuras cauſas reip. deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio, curriculoq; conſuetudo maiorum. Ti.

Gracchus

Gracchus regnum occupare conatus eſt, uel regnauit is quidem paucos menſes. num quid ſimile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, et propinqui quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere) nam Carbonem quoq;, quē modo poſuimus, propter recentem pœnā Ti. Gracchi ſuſtinuimus. de C. Gracchi autem Tribunatu quid expectē, non libet augurari: ſerpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem, cum ſemel cœpit, labitur. uidetis in tabella iam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autē poſt Caſſia. uidere iam uideor populum R. a ſenatu diſiunctum, multitudiniſq; arbitrio res maximas agi) plures enim diſcent, quemadmodum hæc fiant, quàm quēadmodum his reſiſtatur. quorſum hæc? quia ſine ſocijs nemo quidquā tale conatur. præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus nō diſcedant) improbis autem pœna ſtatuenda eſt, nec minor uero ijs, qui ſecuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipſi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themiſtocle? qui potentior? qui, cum imperator bello Perſico ſeruitute Græciam liberaſſet, propterq; inuidiā in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ iniuriā non tulit, quam ferre debuit) fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus eſt nemo: itaque mortem ſibi uterq; conſciuit) quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio uindicanda; ut ne quis ſibi conceſſum putet amicum bellum

patriæ

patriæ inferentem ſequi, quod quidem, ut res ire cœpit, haud ſcio an aliquando futurum ſit. mihi autem nõ minori curæ eſt, qualis reſp. poſt mortem meam futura ſit, quàm qualis hodie ſit. hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus; nec expectemus quidem, dum rogemur; ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit; conſilium libere dare gaudeamus; plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium ualeat auctoritas; eaq; adhibeantur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit, & adhibitæ pareatur. nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam. ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs; partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus; ſatis ſuperq; eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe; commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas: caput enim eſſe ad beate uiuendum ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius; quem locum breuiter perſtrinxi paulo ante, præſidij, adiumentiq; cauſa, non beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias eſſe expetẽdas, itaq;, ut quiſq; minimũ firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maxime) ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitoſi, quàm ij, qui putantur beati. ò præclaram ſapientiam: ſolem enim è mundo

*do tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua
nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucun
dius) quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda,
ſed re ipſa multis locis repudianda eſt: neque enim eſt
conſentaneum ullam honeſtá rem, actionem'ue, ne ſo-
licitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. ꝙ
ſi curam fugimus, uirtus fugienda eſt, quæ, neceſſe eſt,
ut cum aliqua cura res ſibi cõtrarias aſpernetur, atque
oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidiné, igna
uiam fortitudo. itaque uideas rebus iniuſtis iuſtos ma-
xime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos.
ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari
bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem ſi cadit
in ſapientem animi dolor, qui profecto cadit, niſi ex
eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ
cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus è uita, ne
aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? quid enim
intereſt motu animi ſublato, non dico inter pecudem, et
hominem, ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncum,
aut quiduis generis eiuſdem? neque enim ſunt iſti au-
diendi, qui uirtutem duram, & quaſi ferream eſſe uo-
lunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in ami
citia tenera, atque tractabilis; ut & bonis amici quaſi
diffundatur, et incommodis contrahatur. quamobrem
angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tan-
tum ualet, ut tollat è uita amicitiam; non plus, quàm
ut uirtutes, quia non nullas curas, & moleſtias affe-
runt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amici-
tiam (ut ſupra dixi) ſi qua ſignificatio uirtutis luceat,
ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adiungat: id cũ
contingit,*

contingit amor ibi exoriatur neceſſe eſt: quid enim tam abſurdũ, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut ueſtitu, cultuq; corporis; animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicam) redamare poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uiciſſitudine ſtudiorum, officiorumq; iucundius. q́ ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam alliciat, & tã attrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo: concedatur profecto uerũ eſſe, ut bonos boni diligant, aſciſcantq; ſibi quaſi propinquitate coniunctos, atque natura: nihil eſt enim appetẽtius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. quamobrem hoc quidem Fanni, et Scæuola, cõſtat (ut opinor) bonis inter bonos quaſi neceſſariam beneuolẽtiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à natura conſtitutus / ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non eſt enim inhumana uirtus, neque ſuperba; quæ etiam populos uniuerſos tueri, eisq; optime conſulere ſoleat: quod non faceret profecto, ſi à caritate uulgi abhorreret. atque etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis cauſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat / tumq; illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum, ſi cum amore, et ſtudio eſt profectum: tantumq; abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimũ eſt præſidij, minime alterius indigeãt, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. atque haud ſcio an ne opus ſit quidem, nihil unquam omnino deeſſe amicis:

amicis: ubi enim ſtudia noſtra uiguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiã ſecuta eſt. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. nam quis eſt, pro deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim eſt tyrannorum uita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſolicita, nullus locus eſt amicitiæ: quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo ſe metui putat? coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd ſi forte (ut fit plerunque) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cum exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quoſque infidos, cum iam neutris gratiã referre poſſet. quanquam miror, in illa ſuperbia, & importunitate ſi quenquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa eſt: itaque illi efferuntur faſtidio fere, & contumacia; neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. atque hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari;

ſperniq;

ſperniq; ab ijs ueteres amicitias; & indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus poſſint, cetera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, ueſtes egregias, uaſa pretioſa; amicos non parare, optimam, et pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) ſupellectilem? etenim cetera cũ parant; cui parent, neſciunt, nec cuius cauſa laborẽt: eius enim eſt iſtorum quodq;, qui uincit uiribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio; ut etiã ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe iucunda. ſed hæc hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligendi. de quibus tres uideo ferri ſententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos; alteram, ut noſtra in amicos beneuolentia, illorũ erga nos beneuolẽtiæ pariter, æqualiterq; reſpondeat; tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. harum trium ſententiarũ nulli prorſus aſſentior: nec enim illa prima uera eſt, ut, quẽadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus: quàm multa enim, quæ noſtra cauſa nunquam faceremus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, inſectariq; uehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem eſt nimis

nimis exigue, et exiliter ad calculos reuocare amicitiã, ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, et affluentior uidetur eſſe uera amicitia, nec obſeruare ſtricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neq; enim uerẽdum eſt, ne quid excidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis: ſæpe enim in quibuſdã aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificãdæ fortunæ fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt; ſed potius eniti: & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq; in ſpem, cogitationemq; meliorem. alius igitur finis ueræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorẽ amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus: nec uero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante dictũ eſſe crederet, qui habitus eſſet unus è ſeptem; ſed impuri cuiuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiã reuocantis eſſe ſententiam: quonam enim modo quiſquam amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quin etiam neceſſe erit cupere, etiã optare, quam ſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. rurſum autem recte factis, commodiſq; amicorum neceſſe erit angi, dolere, inuidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando amare inciperemus

eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. qui etiã, ſi minus felices in deligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitãdum putabat. his igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & uoluntatum ſine ulla exceptione communitas; &, ſi qua fortuna acciderit, ut minus iuſtæ amicorum uoluntates ſint adiuuandæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum ſit de uia, modo ne ſumma turpitudo ſequatur: eſt enim, quatenus amicitiæ dari uenia poſſit. nec uero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs, et aſſentationibus colligere turpe eſt. uirtus, quam ſequitur charitas, minime repudianda eſt. ſed (ſæpe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, ꝙ in omnibus rebus homines diligẽtiores eſſent: capras, et oues quot quiſq; haberet, dicere poſſe; amicos quot haberet, nõ poſſe dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere quaſi ſigna quædã, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. ſunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes deligendi: cuius generis eſt magna penuria: et iudicare difficile eſt ſanè, niſi expertum: experiendum autem eſt in ipſa amicitia; ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quaſi equis tentatis, ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. quidam ſæpe in parua pecunia perſpiciũtur, quàm ſint

leues.

leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, agnoſcuntur in magna. ſi uero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponant, ut, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera uis amicitiæ, nõ multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiã ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia nõ ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus req; publica uerſantur: ubi enim inuenias, qui honorẽ amici antepo nat ſuo? quid? (hæc ut omittam) quàm graues, quàm difficiles pleriſque uidentur calamitatum ſocietates? ad quas, non eſt facile inuentus, qui deſcẽdat. quanquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis pleroſq; cõuincunt, aut ſi in bonis rebus contẽnunt, aut ſi in malis deſerunt. qui igitur utraq; in re grauem, conſtantem, ſtabilemq; ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominũ genere iudicare debemus, & penè diuino. firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides eſt; nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. ſimplicem præterea, & cõmunem, et cõſentientẽ, id eſt qui rebus iiſdem moueatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neq; enim fidum poteſt eſſe multiplex ingeniũ, & tortuoſum: neq; uero, qui non iiſdem rebus mouetur, et natura cõſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. addendum eodem eſt,

ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis: quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, conſtantiam. ita fit uerũ illud, quod initio dixi, amicitiam niſi inter bonos eſſe non poſſe: eſt enim boni uiri, quem eundem ſapientẽ licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum ſit, néue ſimulatum (aperte enim uel odiſſe, magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiam) deinde non ſolũ ab aliquo oblatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe uiolatum. Accedat huc ſuauitas quædam oportet ſermonum, atq; morum haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. triſtitia autem, & in omni re ſeueritas abſit. habet illa quidem grauitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, et ad omnem comitatem, facilitatemq́; procliuior. exiſtit autem hoc loco quædã quæſtio ſubdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia, ueteribus ſint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere ſolemus. indigna homine dubitatio: non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſatietates: ueterrimæ quæq; (ut ea uina, quæ uetuſtatem ferunt) eſſe debẽt ſuauiſſimæ: uerumq́; illud eſt, quod uulgo dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit. nouitates autẽ, ſi ſpem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ, uetuſtas tamen ſuo loco conſeruanda eſt: maxima eſt. n. uis uetuſtatis, & conſuetudinis. atqui in ipſo equo, cuius modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſueuit, libentius

tius utatur, quàm intractato, et nouo. nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in ijs etiã, quæ ſunt inanimata, cōſuetudo ualet; cùm locis etiã ipſis montoſis delectemur, & ſilueſtribus, in quibus diutius cōmorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. ſæpe enim excellentiæ quædam ſunt; qualis erat Scipionis in noſtro (ut ita dicam) grege. nunquã ſe ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintum uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino ſibi nequaquam parem; ꝙ is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuoſq; omnes per ſe eſſe poſſe ampliores uolebat. quod faciendum, imitandumq; eſt omnibus; ut, ſi quam præſtantiam uirtutis, ingenij, fortunæ conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentq; cum proximis, ut, ſi parētibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eiſq; honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti ſunt, et aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatē in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerūt. quod quidē eſt multo profecto magis in ueris patribus, certiſq; faciendum: fructus enim ingenij, & uirtutis, omniſq; præſtantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quéque confertur. ut igitur ij, qui ſunt in amicitiæ, coniunctioniſq; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. quorum pleriq; aut querūtur ſemper

aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, ſi aliquid habere ſe putant, quod officioſe, aut amice, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere: odioſum ſanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non cõmemorare, qui contulit. quamobrem, ut ij, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia, ſic quodam modo inferiores extollere: ſunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant, quod nõ ferè contingit niſi ijs, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur, qui hac opinione non modo uerbis, ſed etiam opere leuandi ſunt. tantum autem cuiq; tribuendum eſt, primum quãtum ipſe efficere poſſis; deinde etiam, quantum ille, quẽ diligas, atq; adiuues, poſſit ſuſtinere: non enim tu poſſis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere; ut Scipio P. Rutilium potuit conſulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. q ſi etiam poſſis quiduis deferrre ad alterum; uidendum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. omnino amicitiæ corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ ſunt: nec, ſi qui ineunte ætate uenãdi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio prœditos dilexerunt: iſto enim modo nutrices, et pædagogi iure uetuſtatis plurimum beneuolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt: diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequũtur; quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias: nec ob aliã cauſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quòd tanta eſt inter eos, quanta

maxima

maxima poteſt eſſe, morum, ſtudiorumq; diſtitia. Recte etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorũ: nec.n. (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuũ impedientem audire uoluiſſet; et ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire uult, quod deſiderium non facile ferat; et infirmus eſt, mollisq; natura, & ob eam ipſam cauſam in amicitia parum iuſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, et quid patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam neceſſaria: iam enim à ſapientũ familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio noſtra delabitur. erũpunt ſæpe uitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus eleuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) diſſuendæ magis, quam diſcindendæ ſunt; niſi quædam admodũ intolerabilis iniuria exarſerit, ut neq; rectum, neque honeſtum ſit, neq; fieri poſſit, ut nõ ſtatim alienatio, diſiunctioq; facienda ſit. ſi autẽ morum, aut ſtudiorum commutatio quædam (ut fieri ſolet) facta erit, aut in reip. partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ uideantur: nihil enim turpius, quã cum eo bellum gerere, qui cum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe remouerat (ut ſcitis)

tis) Scipio. propter diſſenſionem autem, quæ erat in rep: alienatus eſt à collega noſtro Metello. utrunq; egit grauiter, auctoritate, & offenſione animi nõ acerba: quamobrem primum danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quam oppreſſæ uideantur. Cauendum uero eſt, ne etiam in graues inimicitias conuertant ſe amicitiæ. è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen ſi tolerabiles erunt, ferẽdæ ſunt: et hic honos ueteri amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atq; incommodorum una cautio eſt, atque una prouiſio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne'ue indignos. digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. rarum iſtud genus: et quidem omnia præclara rara: nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. ſed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit; & amicos, tanquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda. nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta ſit: ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam à ſe ipſo mercedem exigat charitatis ſuæ, ſed quòd per ſe ſibi quiſque charus eſt. quod niſi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur: eſt enim is amicus quidem, qui eſt tanquam alter idem. quòd ſi hoc apparet in beſtijs, uolucribus, agreſtibus, natantibus,

bus, cicuribus, feris, primum, ut ſe ipſa diligant; (id enim pariter cum omni animante naſcitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas ſe applicent eiuſdem generis animantes; idq; faciunt cum deſiderio, et cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat pene unum ex duobus. ſed plerique peruerſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæq; ipſi non tribuunt amicis, hæc ab ijs deſiderant. par eſt autem primum ipſum eſſe uirum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere. in talibus ea, quam iam dudum tractabamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus ceteri ſeruiunt, imperabunt; deinde æquitate, iuſtitiaq; gaudebunt; omniaq; alter pro altero ſuſcipiet; neque quidquam unquam niſi honeſtum, & rectum alter ab altero poſtulabit; neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam uerebuntur: nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam: itaque in ijs pernicioſus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam: uirtutum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non uitiorum comes; ut, quoniam ſolitaria non poſſet uirtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta, & conſociata cum altera perueniret. quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt; eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimusq; comitatus. hæc eſt inquam ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ

putant

putant homines expetenda; honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cum hæc adſint, beata uita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. quod cum optimum, maximumq; ſit, ſi id uolumus adipiſci, uirtuti opera danda eſt: ſine qua neq; amicitiam, neq; ullam rem expetendam conſequi poſſumus: ea uero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos grauis aliquis caſus experiri cogit. quocirca (dicendum eſt enim ſæpius) cum iudicaueris, diligere oportet, non cum dilexeris, iudicare. ſed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, et colendis: præpoſteris enim utimur conſilijs, & acta agimus; quod uetamur ueteri prouerbio: nam implicati ultro & citro uel uſu diuturno, uel etiã officijs, repente in medio curſu amicitias exorta aliqua offenſione dirumpimus. quo etiã magis uituperãda eſt rei tam maxime neceſſariæ tanta incuria: una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore conſentiunt. quanquã à multis ipſa uirtus contemnitur, et uenditatio quædam, atq; oſtentatio eſſe dicitur: multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contẽtos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil eſſe leuius exiſtiment? itemq; cetera, quæ quibuſdam admirabilia uidentur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent: de amicitia oẽs ad unum idem ſentiunt, & ij, qui ad remp. ſe contulerũt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui ſuum negotium gerunt otioſi; poſtremo ij, qui ſe totos tradiderunt uoluptatibus; ſine amicitia uitam eſſe

nullam;

*nullam; ſi modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiue
re: ſerpit enim neſcio quo modo per omnium uitam ami
citia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe
expertem ſui. quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt, et im-
manitate naturæ, ut congreſſus, ſocietatemq; hominum
fugiat, atq; oderit, qualē fuiſſe Athenis Timonem ne-
ſcio quem accepimus: tamen is pati non poſſit, ut non
acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis
ſuæ. atq; hoc maxime iudicaretur, ſi quid tale poſſet cō
tingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequētia
tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atq; ibi ſup
peditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abun-
dantiam, & copiam, hominis omnino aſpiciendi pote-
ſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui eam uitam
ferre poſſet? cuiq; non auferret fructum uoluptatum o-
mnium ſolitudo? uerum igitur illud eſt, quod à Taren-
tino Archyta (ut opinor) dici ſolitum noſtros ſenes com
memorare audiui ab alijs ſenibus auditum; ſi quis cœlū
aſcendiſſet, naturamq; mundi, et pulchritudinem ſiderū
perſpexiſſet, inſuauem illam admirationē ei fore, quæ
iucundiſſima fuiſſet, niſi aliquem, cui narraret, habuiſ-
ſet. ſic natura ſolitarium nihil amat; ſemperq; ad ali-
quod tanquam adminiculum annititur; quod in amiciſ
ſimo quoq; dulciſſimum eſt. ſed cum tot ſignis eadem na
tura declaret, quid uelit, ac quærat, quid deſideret: ob-
ſurdeſcimus tamen neſcio quo modo, nec ea, quæ ab ea
monemur, audimus: eſt enim uarius, et multiplex uſus
amicitiæ; multæq; cauſæ ſuſpicionum, offenſionumq;
dantur. quas tum euitare, tū eleuare, tum ferre ſapien
tis eſt. una illa ſubleuanda offenſio eſt, ut & utilitas in*

amicitia, & fides retineatur: nam & monendi amici ſæpe ſunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amice, cũ beneuole fiunt. ſed neſcio quo modo uerũ eſt, quod in Andria *familiaris meus* Terentius *dixit:*

Obſequium amicos, ueritas odium parit.

moleſta ueritas eſt, ſi quidem ex ea naſcitur odiũ, quod eſt uenenum amicitiæ: ſed obſequium multo modeſtius, quòd peccatis indulgens præcipitẽ amicum ferri ſinit. maxima autem culpa in eo eſt, qui & ueritatem aſpernatur, et in fraudem obſequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt, primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obſequio autem (quoniam Terentiano *uerbo libenter utimur) comitas adſit, aſſentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur; quæ non modo amico, ſed ne libero quidem digna eſt: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clauſæ ueritati ſunt, ut ab amico uera audire nequeant; huius ſalus deſperanda eſt: ſcitum eſt enim illud* Catonis*, multo melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum ſæpe dicere, hos nunquam. atq; illud abſurdum eſt, quòd ij, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debẽt carere: peccaſſe enim ſe, non anguntur; obiurgari, moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere, ut igitur & monere, et moneri proprium eſt ueræ amicitiæ; et alterum libere facere, non aſpere; alterum patienter accipere, nõ repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitijs peſtem eſſe maiorem, quam adulationem, blanditias,*

ditias, aſſentationem: quamuis enim multis nominibus eſt hoc uitium notandum, leuium hominum, atq; fallacium, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum autem omnium rerum ſimulatio eſt uitioſa, (tollit enim iudicium ueri, idq́; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim ueritatem, ſine qua nomen amicitiæ ualere non poteſt: nam cum amicitiæ uis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poteſt, ſi ne in uno quidem unus animus erit idẽ ſemper, ſed uarius, cõmutabilis, multiplex? quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tã deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo ſenſum ac uoluntatem, ſed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

Negat quis, nego: ait, aio poſtremo imperaui egomet
Omnia aſſentari: *(mihi,*

ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnatonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis eſt. multi autem Gnatonum ſimiles cum ſint, loco fortuna, fama ſuperiores; horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad uanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus à uero, et internoſci tam poteſt adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & ſimulata a ſinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamẽ iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, ideſt aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. quibus blanditijs C. Papirius Coſ. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos. ſed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas. quanta in oratione maieſtas? ut facile ducem populi R.

li R. non comitem diceres. ſed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. itaque lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt. atque (ut ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coſs. quàm popularis lex de ſacerdotijs C. Licinij Craſſi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. atq; is primum inſtituit in forum uerſus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. atque id actum eſt Prætore me, quinquennio ante, quàm Conſul ſum factus: itaq; re magis, quàm auctoritate cauſa illa defenſa eſt. quod ſi in ſcena, id eſt in concione, in qua rebus fictis, et adumbratis loci plurimum eſt, tamen uerum ualet, ſi modo id patefactum, & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? in qua niſi (ut dicitur) apertũ amici pectus uideas, tuumq; oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari poſſis, cum, id quàm uere fiat, ignores. quanquam iſta aſſentatio pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. omnino eſt amans ſui uirtus: optime enim ſe ipſa nouit, quàmq; amabilis ſit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc loquor, ſed de uirtutis opinione: uirtute enim ipſa nõ tã multi præditi eſſe, quàm uideri uolunt. hos delectat aſſentatio: his fictus ad eorũ uoluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam uanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter

uerum audire non uult, alter ad mentiendum paratus eſt. nec paraſitorum in comœdijs aſſentatio nobis faceta uideretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi?

ſatis erat reſpondere, Magnas: Ingentes, inquit. ſemper auget aſſentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult eſſe magnum. quamobrem, quamuis blanda iſta uanitas apud eos ualet, qui ipſi illam allectant, & inuitant; tamen etiam grauiores, conſtantioresq; admonendi ſunt, ut animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo nō uidet, niſi qui admodum eſt excors; callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cauēdum eſt: nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui aduerſando ſæpe aſſentetur, & litigare ſe ſimulans blandiatur, atq; ad extremum det manus, uinciq; ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus uiciſſe uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum eſt: ut in Epicureo,

Hodie me ante omneis comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime:

hæc enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improuidorum, & credulorum ſenum. ſed neſcio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, ideſt ſapiētum (de hac dico ſapientia, quæ uidetur in hominem cadere poſſe) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illam primam redeamus; eamq; ipſam concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conſeruat: in ea eſt enim conuenientia rerum, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtēdit lumen ſuum, & idem aſpexit, agnouitq; in alio, ad

id ſe admouet, uiciſſimq; accipit illud, quod in altero eſt. exardeſcit amor, ſiue amicitia: utrunq; enim dictũ eſt ab amãdo: amare autem nihil aliud eſt, niſi eũ ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita: quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis. hac nos adoleſcentes beneuolentia ſenes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum Scipionis noſtri ſocerum dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. uiciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus, ut ego in ueſtra, et Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniamq; ita ratio comparata eſt uitæ, naturæq; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibuscum tanquam è carceribus emiſſus ſis, ijſdem ad calcem (ut dicitur) peruenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim, beneuolentiaq; ſublata, omnis eſt è uita ſublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, uiuit tamen, ſemperq; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli uerſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo unquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Sci-

pionis poſſim comparare. in hac mihi de rep. conſenſus, in hac rerum priuatarum conſilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. una domus erat, idem uictus, iſq; communis: neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationesq; communes. nam quid ego de ſtudijs dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium tempusq; contriuimus. quarum rerum recordatio, & memoria ſi una cum illo occidiſſet, deſiderium coniunctiſſimi uiri, atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſem: ſed nec illa extincta ſunt, alunturq; potius, & augentur cogitatione, & memoria; & , ſi plane illis orbatus eſſem, magnum tamẽ afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim iam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem breuia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius eſſe putetis.

M. TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD MARCVM BRVTVM.

Nimaduerti Brute ſæpe Catonem auunculum tuum, cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graues ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi, & publico; ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiã populo probabilia uiderentur. quod eo maius eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multũ diſcrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea ſententia Stoicus, et ea ſentit, quæ non ſanè probãtur in uulgus; & in ea hæreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. ſed nihil eſt tam incredibile, quod nõ dicendo fiat probabile: nihil tam horridũ, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarẽ, feci etiam audacius, quàm ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de caritate patriæ Stoice ſolet, oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego uero tibi illa ipſa, quæ uix in gymnaſijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. quæ quia ſunt admirabilia, contráq; opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare uolui, poſſent ne proferri in lucem, ideſt in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam eſſet erudita,

erudita, alia popularis oratio: eóq; ſcripſi libētius, quòd mihi iſta παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur eſſe Socratica, longéq; uerißima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & deguſtabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti conſueui, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis θετικά, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil poſtulo: nō enim eſt tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa Mineruа Phidiæ: tale tamen eſt, ut ex eadem officina exiſſe uideatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.
quod ſolum bonum, honeſtum.

u Ereor, ne cui ueſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod ſentio; & dicam breuius, quàm res tanta dici poſſit. Nunquam mehercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime aſtricti ſunt, uoluptates in bonis rebus eſſe numerandas duxi; quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tamen deſiderare maxime, quibus abundarent: neq; enim unquā expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neq; ea ſolum, quæ habēt, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. in quo equidem continentißimorum hominum maiorum noſtrorum ſæpe requiro prudētiam, qui hæc imbecilla,

becilla, & commutabilia pecuniæ membra ſolo uerbo bona putauerunt appellãda, cum re, ac factis longe aliter iudicauiſſent. poteſt enim bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorũ ipſe eſſe non bonus? atqui iſta omnia talia uidemus, ut & improbi habeant, & obſint probis. quamobrem (licet irrideat, ſi quis uelit) plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neq; ego unquam illum bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilẽ amiſerit: nec non ſæpe laudabo ſapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur inter ſeptem: cuius cum patriam Prienem cepiſſet hoſtis, ceteriq; ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent, cum eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? ſi quid recte fit, & honeſte, & cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honeſtum, & cum uirtute eſt, id ſolum opinor bonum. ſed hæc uideri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: uita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorũ uirorum hæc, quæ uerbis ſubtilius, quàm ſatis eſt, diſputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuiſſe uideantur ij, qui hanc remp. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atq; argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationẽ, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unumquenq; regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, poſt liberam ciuitatem, ab ijs

ipſis

ipſis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus *gradibus aſcendit in cœlum? ijs ne, quæ iſti bona appellant; an rebus geſtis, atque uirtutibus? quid autem* Numa Pompilius? *minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quàm filicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter* Superbum. Brutum *uero ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda; ſi quis reliquos item eiuſdem conſilij ſocios, quid ſpectarint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq;, præter officium fortis, et magni uiri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe uideatur? quæ res ad necem* Porſenæ Q. Mucium *impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? quæ uis* Horatium Coclitem *contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ patrem* Decium, *quæ filium deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? quid continentia* C. Fabricij? *quid tenuitas uictus* M. Curij *ſequebatur? quid duo propugnacula belli* Punici Cneus, *et* Publius Scipiones, *qui* Carthaginiēſium *aduentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? quid* Africanus *maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus* Cato? *quid innumerabiles alij? nam domeſticis exemplis abundamus. an putamus quenquā horum cogitaſſe quidquam in uita ſibi expetendū, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum uideretur? ueniant igitur irriſores huius orationis, ac ſententiæ; et iam uel ipſi iudicent, utrum ſe horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, et auro fulgētibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cœlato auro, & argento, qui* Corinthijs *operibus abundant, an* C. Fabricij, *qui nihil eorum habuit, nihil*

 habere

habere uoluit, ſimiles eſſe malint.. atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arcte tenent, accurateq; defendunt, uoluptaté eſſe ſummum bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur eſſe, non hominum. tu cum tibi ſiue deus, ſiue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque diuinius; ſic te ipſe abijcies, atque proſternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquid putes intereſſe? quidquam ne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem faciat? ut enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime: neque eſt ullum bonum: de quo non is, qui id habeat, poſſit honeſte gloriari.. quid autem eſt horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirũ? an quiſquam in potiundis uoluptatibus gloria ſeſe, & prædicatione effert? atqui ſi uoluptas, quæ plurimorũ patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non eſt, eaq;, quo eſt maior, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimouet: profecto nihil eſt aliud bene, & beate uiuere, niſi honeſte, & recte uiuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

quod ſe ipſa contenta uirtus ad beate uiuendum.

NEc uero ego M. Regulum erumnoſum, nec infelicem, nec miſerum unquam putaui: non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non conſtantia, non ulla uirtus, non denique animus ipſe; qui tot uirtutum præſidio munitus, tantoq; comitatu circũ

ſeptus

ſeptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipſe nō potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis inſane, neſcis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis uſurpas: quid ipſa ualeat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quiq; in ſe uno ſua ponit omnia. cuius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil poteſt eſſe certi, nihilq;, quod exploratum habeat permanſurum ſibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilij minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modo non repugnanti: quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortē ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt ijs, quorum laus emori poteſt. exilium autem terribile illis, quibus quaſi circunſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum, quod habes, ne non diuturnū ſit futurum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum:

 quocunque

quocunque aſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus uir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. nec uero, cuius uirtus, moresq́; laudandi ſunt, eius non laudanda uita eſt. neque porro fugienda uita, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. quamobrem, quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα.
quòd æqualia peccata.

NEc enim peccata rerum euentu, ſed uitiis hominum metienda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquò te uerteris, unum eſt. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquátum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus: ſi quidem eſt peccare, tanquam tranſire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere. id nec maius, nec minus unquam fieri poteſt: quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit: quod ſemper unum, & idem eſt: quæ ex eo peccata naſcátur, æqualia ſint oportet. quòd ſi uirtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam

uitia neceſſe eſt. atqui pares eſſe uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facile poteſt perſpici. an uirum bonum dices, qui depoſitū nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperātem, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. nihil huic addi poteſt, quo magis uirtus ſit; nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. etenim ſi benefacta, recte facta ſunt, et nihil recto rectius: certe nec bono quidē melius quidquā inueniri poteſt. ſequitur igitur, ut etiam uitia ſint paria: ſi quidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes ſunt: recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, ſint æqualia neceſſe eſt. A philoſophis, inquis, iſta ſumis. metuebā, ne, à lenonibus, diceres. Socrates diſputabat iſto modo. bene hercule narras. nam, iſtum, doctum, & ſapientem uirum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. ſed tamen quæro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis eſt quærendum, quid baiuli, atq; operarij, an quid homines doctiſſimi ſenſerint; præſertim cum hæc ſententia non modo uerior, ſed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla poſſit. quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quā ſi ſenſerint nullum in delictis eſſe diſcrimē? æque peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint,

eandem

eandem eſſe labem libidinis? nihil ne igitur intereſt, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? nuda iſta ſi ponas, iudicari, qualia ſint, non facile poſſunt. patrem uita priuare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſeruos uiuere maluerunt, parricidæ fuerunt. ergo & parēti nonnunquam adimi uita ſine ſcelere poteſt; & ſeruo ſæpe ſine iniuria non poteſt: cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi utriq; adiuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt: illud tamen intereſt, quòd in ſeruo necando, ſi adſit iniuria, ſemel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is qui in ſede ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum præſtat, eáque pœna maiore dignus eſt. ſed nos in uita, nō quæ cuique peccato pœna, ſed, quātum cuique liceat, ſpectare debemus. quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid non licet, nefas putare debemus; etiā in minimis rebus? etiā; ſi quidem rerum modū fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. hiſtrio ſi paulo ſe mouit extra numerū, aut ſi uerſus pronunciatus eſt ſyllaba una breuior, aut longior, exſibilatur, et exploditur: in uita, quæ omni geſtu moderatior, omni uerſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? poetam nō audio in nugis: in uitæ ſocietate audiam ciuē digitis peccata dimetiētē ſua. ſi uiſa ſint breuiora, leuiora qui poſſint uideri? cū, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione ſemel, et ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe uideatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes ſtulti inſaniunt.

Go uero te non ſtultũ, ut ſæpe; non improbũ, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus addicam neceſſarijs. ſapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, ſeptus, uincetur, et expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli poteſt. quæ eſt enim ciuitas? omnis'ne conuentus ferorum, et immanium? omnis'ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. num igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in rep. non erat? prædonum ille cõcurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ cõiurationis à Catilinæ furijs ad tuum ſcelus, furoremq́; conuerſæ, num ciuitas erat? itaq; pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum, cum eſſet in rep. Conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liberi; cum eſſet iuris, & æquitatis, quæ uincula ſunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm iſta tui latrocinij tela contempſerim. iactam, & immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi, perueniſſe tamen ad me nunquam putaui: niſi forte, cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neq; meum eſt, neq; cuiuſquam, quod auferri,

quod

quod eripi, quod amitti poteſt. ſi mihi eripuiſſes diuinã animi mei conſtantiam, meas curas, uigilias, conſilia, quibus reſp. inuicta ſtat; ſi huius æterni beneficij immortalem memoriã deleuiſſes; multo etiam magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam: ſed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti, reditum mihi glerioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. ergo ego ſemper ciuis eram, & tum maxime, cum meam ſalutẽ ſenatus exteris rationibus, ut ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis. niſi forte idem hoſtis, et ciuis eſſe poteſt. an tu ciuem ab hoſte natura, ac loco, nõ animo, factisq; diſtinguis? cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, ædesq; ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cum omnes meo diſceſſu exulaſſe remp. putent. nunquam ne, homo amẽtiſſime, te circunſpicies? nunquam ne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? neſcis, exilium ſcelerum eſſe pœnam, meum illud iter ob præclariſſimas res à me ante geſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati, atq; impij, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem eſſe iubeant, non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante ſenatum? tua ſica deprehenſa eſt: qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti: qui incendium fecerit? ædes nympharũ manu tua deflagrarunt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam caſtra poſuiſti.

poſuiſti. ſed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? familiariſſimus tuus de te priuilegiũ tulit, ut, ſi in opertum Bonæ *deæ acceſſiſſes, exulares. at, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. quo modo igitur, tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorreſcis?* Romæ *ſum, inquis: & tu quidem in operto fuiſti. nõ igitur, ubi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi cum legibus eſſe non oportebit.*

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd ſapientes liberi, & ſtulti ſerui.

Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refrænet prius libidines, ſpernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cũ ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. præclare enim eſt hoc uſurpatum à doctiſſimis; quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cum uero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt; cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis uiris; niſi ſapiẽtem, liberum eſſe neminem. quid eſt enim libertas? poteſtas uiuendi, ut uelis. quis igitur uiuit, ut uult? niſi profecto, qui recta ſequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia conſiderata atque prouiſa eſt; qui

legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atq; colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter, ac libere; cuius omnia conſilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq; referũtur; nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiẽs poeta dixit, ſuis cuiq; fingitur moribus. ſoli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi ita eſſe, pluribus uerbis diſſerendum eſt: illud tamen breui conficiendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile: non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſeruos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, uetat, quòd uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil audet? poſcit, dandum eſt: uocat, ueniendum: eijcit, abeundũ: minatur, extimeſcendum. ego uero iſtum non modo ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiã ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. atq;, ut in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores, ut ſibi uidentur, ſerui, ſed tamen ſerui, atrienſes, ac topiarij, ſtultitiæ tuæ; quos ſigna, quos tabulæ, quos cœlatũ argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio

opere

opere delectant. ex ſummis, inquiunt, ciuitatis principes ſumus. uos uero ne cõſeruorum quidẽ ueſtrorũ principes eſtis: ſed, ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent; ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum penè infimum tenent. magna, inquis, bella geſſi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. omitto, unde ſuſtuleris, & quo modo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. non ne igitur ſunt illa feſtiua? ſunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: ſed, obſecro te, ita uenuſta habeantur iſta, non ut uincula uirorũ ſint, ſed ut oblectamẽta puerorum. quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum uideret matellionem Corinthium cupidiſſime tractantẽ, cum ipſe totam Corinthum contempſiſſet, utrum illum ciuem excellentem, an atrienſem ſeruum diligentẽ putaret? reuiuiſcat M' Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & uideat aliquem ſummis populi beneficijs uſum, barbatulos mululos exceptantem de piſcina, & pertrectantem, & murænarum copia gloriantẽ: non ne hunc hominem ita ſeruum iudicet, ut ne in familia quidẽ dignum maiore aliquo negotio putet? an eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam cõditionem recuſant duriſſimæ ſeruitutis? hæreditatis ſpes quid iniquitatis in ſeruiendo nõ ſuſcipit? quem nutum locuple-

tis

tis orbi ſenis non obſeruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nuntiatum ſit, facit, aſſentatur, aſſidet, miratur. quid horum eſt liberi? quid denique nõ ſerui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur eſſe liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm uehemẽs? Cethego, homini non probatiſſimo, ſeruire coëgit eos, qui eſſe ampliſſimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, deniq; ſupplicare. quæ ſeruitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus, ex cõſcientia peccatorum, timor; quàm eſt illa miſera; quàm dura ſeruitus? adoleſcentibus paulo loquacioribus eſt ſeruiẽdum: omnes, qui aliquid ſcire uidentur, tanquam domini timentur: iudex uero quantum habet dominatũ? quo timore nocentẽs afficit? an non eſt omnis metus ſeruitus? quid ualet igitur illa eloquentiſſimi uiri L. Craſſi copioſa magis, quã ſapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. quæ eſt iſta ſeruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſeruitus eſt. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. in libertatem uindicari uult? minime: quid enim adiungit? NISI VOBIS VNIVERSIS. dominum mutare, non liber eſſe, uult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. nos uero, ſi quidem animo excelſo, & alto, & uirtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. tu poſſe te dicito; quandoquidẽ potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquã debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus.

nus: ille uideat, quo modo imperator eſſe poſſit, cū, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & ueritas ipſa conuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolus ne tu diues? prò dij immortales, egò ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? ſolus ne tu diues? quid, ſi ne diues quidem? quid, ſi pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus ſit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus enim tuus oportet ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. qui ſi tibi nihil deeſſe putas, nihil curas amplius, ſatiatus es, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues es. ſin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris; aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas; ſi teſtamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atq; ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? animus hominis diues, non arca, appellari ſolet: quāuis illa ſit plena, dum te inanem uidebo, diuitē non putabo. etenim ex eo, quantū cuique ſat eſt, metiūtur homines diuitiarū modum. filiam quis habet; pecunia eſt opus: duas, maiore; plures, maiore: & ſi (ut aiunt) Danai quinquaginta ſint filiæ, tot dotes magnam

quærunt pecuniã. quantum. n. cuique ſatis eſt, ad id accommodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cũ ipſe egere ſe ſentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus R. ex tantis uectigalibus iam pridem uix poteſt. ergo, hoc propoſito, nunquã eris diues ante, quàm tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poſſis. iam fateris igitur non eſſe te diuitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas: itaq; iſtam paupertatem, uel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nũquam obſcure tuliſti. nam, ut ijs, qui honeſte rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic, qui uidet domi tuæ pariter accuſatorum, atq; iudicum conſociatos greges, qui nocẽtes, & pecunioſos reos eodem te auctore corruptelã iudicij molientes, qui tuas * mercedũ pactiones in patrocinijs, interciſas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorũ ad fœnerandas, diripiẽdasq; prouincias, qui expulſiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſeruis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones uacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani tẽporis meſſem recordetur, qui teſtamenta ſubiecta, qui ſublatos tot homines, qui deniq; omnia uenalia, delectum, decretum; alienã, ſuã ſententiam; forum, domum; uocem, ſilentium; quis hũc non

non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autẽ quæſito opus ſit, quis unquam hunc uere dixerit diuitẽ? eſt enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atq; abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus diues. meam autẽ quoniam pecuniam contemnis, & recte; eſt enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuã nulla, ad meã modica: de me ſilebo: de te loquar. ſi cenſenda nobis, atque æſtimãda res ſit, utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniã Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M'. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? hæc profecto, quæ ſunt ſummarum uirtutũ, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. quis igitur (ſi quidẽ, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habẽdus ſit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ poſitæ ſint, quoniam nulla poſſeſſio, nulla uis auri, & argenti pluris, quàm uirtus, æſtimanda eſt? Ò dij immortales, non intelligunt homines, quàm magnũ uectigal ſit parſimonia. uenio enim ad ſumptuoſos, relinquo iſtũ quæſtuoſum. capit ille ex ſuis prædijs ſexcẽta ſeſtertia: ego cẽtena ex meis. illi aurata tecta in uillis, et ſola marmorea faciẽti, et ſigna, tabulas, ſupellectilem, et ueſtem infinite cõcupiſcenti, nõ modo ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiã ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo

plus requirit ad ſe tuendam; an quæ ſuis ſe uiribus ſuſtinet? ſed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſeculi errore uerſer? M. *Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & Luſcinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem eſſemus: ſed non æſtimatione cẽſus, uerũ uictu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, uectigal eſt: contentum uero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſſimæq; diuitiæ. etenim, ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magni æſtimant, quòd ei generi poſſeſſionũ minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda uirtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt unquã, neq; naufragio, neque incẽdio amittitur, nec tempeſtatum, nec temporũ permutatione mutatur? quã qui præditi ſunt, ſoli ſunt diuites: ſoli enim poſſident res et fructuoſas, et ſempiternas; ſoliq;, quod eſt proprium diuitiarum, contenti ſunt rebus ſuis; ſatis eſſe putant, quod eſt; nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nil requirunt. improbi autem, et auari, quoniã incertas, atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, et plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquã adhuc inuentus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo modo non copioſi, ac diuites, ſed etiam inopes, ac pauperes exiſtimandi ſunt.*

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIONIS SOMNIVM, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

PERSONA, SCIPIO.

Cvm in Africam ueniſſem, à Manlio Conſule ductus, ad quartam legionem, ut ſcitis, tribunus militum; nihil mihi potius fuit, quàm ut Maſiniſſam conuenirem, regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſis amiciſſimum. ad quem ut ueni, complexus me ſenex collacrymauit; aliquantoq; poſt ſuſpexit in cælũ; & grates, inquit, tibi ago ſumme Sol, uobisq; reliqui cælites, quòd, antequam ex hac uita migro, cõſpicio in meo regno, et his tectis P. Corneliũ Scipionẽ, cuius ego nomine ipſo recreor: nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atq; inuictiſſimi uiri memoria. deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percunctatus eſt: multisq; uerbis ultro citroq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cũ ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaq; eius non ſolum facta, ſed etiã dicta meminiſſet. deinde, ut cubitum diſceſſimus, me et feſſum de uia, et qui ad multam noctem uigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus cõplexus eſt. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes, ſermonesq; noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo uidelicet ſæpiſſime uigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine

gine eius, quàm ex ipſo, erat notior. quem ut agnoui, equidẽ cohorrui: ſed ille, ades, inquit, animo, et omitte timorem Scipio, et, quæ dicã, trade memoriæ. Vides ne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis pene miles? hanc hoc biennio conſul euertes: eritq; cognomẽ id tibi per te partũ, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſorq; fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; delegere iterum abſens conſul, bellumq; maximum conficies, Numantiam excindens. ſed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam conſilijs nepotis mei. hic tu Africane oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, conſilijq; tui. ſed eius temporis ancipitem uideo quaſi fatorum uiam. nam, cum ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, redituſq; conuerterit, duoq; ij numeri, quorũ uterque plenus, alter altera de cauſa habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint; in te unum, atq; tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas; te ſenatus, te omnes boni, te ſocij, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. ac, ne multa, dictator remp. conſtituas oportet; ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentq; ceteri uehementius, leniter arridens Scipio, quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, et pax ſit rebus. audite cætera. Sed quò ſis Africane alacrior ad tutandã rẽp. ſic habeto, omnibus, qui patriam

triam cõſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac diffinitum locum, ubi beati æuo ſempiterno fruantur: nihil eſt.n.illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidẽ in terris fiat, acceptius, quã concilia, cœtusq; hominũ iure ſociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, et conſeruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etſi eram perterritus non tam metu mortis, quàm inſidiarũ à meis, quæſiui tamẽ uiueret ne ipſe pater Paulus, et alij, quos nos extinctos arbitremur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: ueſtra uero quæ dicitur uita, mors eſt. quin tu aſpicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi: ille autem me amplexus, atq; oſculans flere prohibebat. atq; ego, ut primum fletu repreſſo loqui poſſe cœpi, quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quando hæc eſt uita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? non eſt ita, inquit ille: niſi enim deus, is, cuius hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodijs liberauerit, huc tibi aditus patere nõ poteſt: homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerẽtur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera, & ſtellas uocatis; quæ globoſæ, et rotundæ, diuinis animatæ mẽtibus, circulos ſuos, orbesq; conficiunt, celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec iniuſſu eius, à quo ille eſt nobis datus, ex hominum uita migrandum eſt: ne munus humanum

aſſignatum à deo defugiſſe uideamini. ſed ſic Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iuſtitiam cole, & pietatem: quæ cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt; quia ea uita uia eſt in cœlum, et in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides, (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circulus elucẽs) quem uos, ut à Graijs accepiſtis, orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera, & mirabilia uidebantur. erant autem eæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus; & eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. ſtellarum autẽ globi terrarum magnitudinem facile uincebant. iam uero ipſa terra ita mihi parua uiſa eſt, ut me imperij noſtri, quo quaſi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cum magis intuerer, quæſo, inquit Africanus, quouſq; humi defixa tua mens erit? non ne aſpicis, quæ in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis connexa ſunt omnia; quorum unus eſt cœleſtis extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe deus, arcens, & continens ceteros, in quo infixi ſunt illi, qui uoluũtur, ſtellarum curſus ſempiterni, cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui uerſantur retro, contrario motu, atque cœlum. ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde eſt hominum generi proſperus, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tũ rutilus, horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, &

princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce luſtret, & compleat. hunc, ut comites, conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus. in infimoq; orbe Luna, radijs Solis accenſa, conuertitur. infra autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. ſupra Lunam ſunt omnia æterna. nam ea, quæ eſt media, & nona, tellus neque mouetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia ſuo motu pondera. Quæ cum intuerer ſtupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas, tantus, & tam dulcis ſonus? hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu, et motu ipſorum orbium efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute ſonent. quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cuius conuerſio eſt concitatior, acuto, & excitato mouetur ſono, grauiſſimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona immobilis manens, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem uis eſt duorum, Mercurij, & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos inter uallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum ad hunc locum; ſicut alij, qui præſtantibus ingenijs in uita humana diuina ſtudia coluerunt. hoc ſonitu completæ aures obſurduerunt, nec eſt

ullus

ullus hebetior ſenſus in uobis, ſicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus ſenſu audiendi caret. hic uero tantus eſt totius mundi incitatiſſima conuerſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint; ſicut intueri ſolem nequitis aduerſum, eiusq; radijs acies ueſtra, ſenſusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. tum Africanus, ſentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quæ ſi tibi parua, ut eſt, ita uidetur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito: tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? uides habitari in terra raris, & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, uaſtas ſolitudines interiectas, hosq;, qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab alijs ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim tranſuerſos, partim etiam aduerſos ſtare uobis; à quibus ſperare gloriam certe nullam poteſtis. cernis autem terram eandem quaſi quibuſdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter ſe diuerſos, & cœli uerticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina uides: medium autem illum, & maximum ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, aduerſa uobis urgent ueſtigia, nihil ad ueſtrum genus. hic autem alter ſubiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat: omnis enim terra, quæ colitur uobis, anguſta uerticibus, lateribus

ribus latior, parua quædam inſula eſt, circunfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quàm ſit paruus, uides. ex his ipſis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiuſquam noſtrum nomen uel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, uel illum Gangem tranſnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis ſolis ultimis, aut aquilonis, auſtri'ue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtijs ueſtra gloria ſe dilatari uelit. ipſi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcuiuſque noſtrum à patribus acceptas poſteris prodere, tamen propter eluuiones, exuſtionesq; terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. quid autem intereſt, ab ijs, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati ſint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt uiri: cum præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit: homines enim populariter annum tantummodo ſolis, ideſt unius aſtri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq; totius cæli deſcriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari poteſt: in quo, uix dicere audeo, quàm multa ſecula hominum teneantur. nanque, ut olim deficere ſol hominibus, extinguiq; uiſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetrauit;

trauit; quandocunque eadem parte ſol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, ſignis omnibus ad idē principium, ſtellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni non dum uigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. quocirca, ſi reditum in hunc locum deſperaueris; in quo omnia ſunt magnis, & præſtantibus uiris: quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam poteſt? igitur alte ſpectare ſi uoles, atque ad hanc ſedem, & æternam domum contueri; neque ſermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis ſpem poſueris rerum tuarum. ſuis te illecebris oportet ipſa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipſi uideant: ſed loquentur tamen. ſermo autem omnis ille & anguſtijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione poſteritatis extinguitur. Quæ cum dixiſſet; ego uero, inquam, ò Africane, ſi quidem bene meritis de patria quaſi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia, ueſtigijs ingreſſus et patris, & tuis, decori ueſtro non defui, nunc tamen, tanto præmio propoſito, enitar multo uigilantius. Et ille, tu uero enitere; & ſic habeto, te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc: nec enim is es, quem forma iſta declarat; ſed mens cuiusque is eſt quiſque, non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. deum te igitur ſcito eſſe; ſi quidem deus eſt, qui uiget, qui ſentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpoſitus eſt, quàm hunc mundum princeps ille deus: & ut ipſum mundum ex quadam parte mortalem ipſe deus æter-

nus,

nus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet. nã quod ſemper mouetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quod ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat neceſſe eſt: ſolum igitur, quod ſeſe mouet, quia nunquam deſeritur à ſe, nunquam ne moueri quidem deſinit. quin etiam ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium eſt mouendi. principio autem nulla eſt origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re fieri poteſt: nec enim eſſet hoc principium, quod gigneretur aliunde. quòd ſi nunquam oritur, nec occidit quidem unquam. nam principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit; ſiquidem neceſſe eſt à principio omnia oriri. ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum à ſe mouetur: id autem nec naſci poteſt, nec mori; uel concidat omne cœlum, omniſq; natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec uim ullam nanciſcatur, qua primo impulſu moueatur. cum pateat igitur, æternum id eſſe, quod à ſe ipſo moueatur: quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo: quod autem anima eſt, id motu cietur interiore: nam hæc eſt natura propria animæ, atque uis. quæ ſi eſt una ex omnibus, quæ ſeſe moueat; neque nata eſt certe, & æterna eſt. hanc tu exerce in optimis rebus. ſunt autem optimæ curæ, de ſalute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, uelociter in hanc ſedem, & domum ſuam peruolabit: idq; ocyus faciet, ſi iam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans,

quam

quam maxime ſe à corpore abſtrahet. nam eorum animi, qui ſe corporis uoluptatibus dediderunt, earumq́; ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulſuq́; libidinum, uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapſi circum terram ipſam uolutantur, nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſeculis, reuertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

VARIAE LECTIONES
ex ingenio.

Amici; atque pl. 5.
Afferret mutuat 5:
Depoſitum etiam, nec 6:
Indictum. Paulus Aemilius (ſub hoc enim militaſſe Catonis cenſorij filiũ, tradit Plutarchus) 8.
Lumen de lumine 11.
Leuctris, Stratoq; 14:
Videbatur. parui 17:
Hoc ſit, eſſe id quidẽ et 39:
Aliquid, aut palam er. 41:
Sardis cõtra T. Albutium (ex orat. uol. 1. 64:) 43:
Miniſtrum, et diribitorem 44
Deterrendo à lib. 46:
Tertium & b. uitire 52.
Nemini: certe iſtum 64.
Inficiatus e. dupli pœnam 64
Potius d.n.e.æ.q.n.e.u. R. q, cum utilem non eſſe diceret, eſſe æquam faterętur 69.
Q. Mælius, (ex Liuio) 73.
Mortem Q. filij (ex Liuio & Gellio) 78.
Hic quintus, & tr. 79:
Comicos (ex 114:) 83.
Putaui. ille 84.
Igitur iuuenes ſibi 87:
Solatio q.e. mœrore 95:
Adoleſcentiam perueniſſent, 100:
quam in improbis pec. 98:
quidam docti 97:
Conſentiunt. nanque à m. 109:
Rutilij Virginiani 112:
Autem illis 116.
Inſanum rombus conuincam 118.
Familia ſunt alij 119:
Delectant. at inquiũt 120
Dignum. Echionis 120
Patrocinijs, interceßiones pec. 121:
Duorum, ſeptem 125.

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

ABSTINENTIA Africani 49:
Abſtinentia beneuolentiam multitudinis conciliat 50.
Academiæ ratio quid à ceteris differat 35.
Accij poëtæ uerſus de Atreo 72.
Accij poetæ de regno ſententia 68.
Acilius L. cur ſapiens habitus 94:
Acilius græce ſcripſit hiſtoriam 74:
Accuſatoris nomen fugiendum 44.
Accuſatio multos illuſtrauit 43:
Accuſare innocentus, impium 44.
Accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcēti. 43.
Accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda 43:
Acta agere 109:
Actæonis tabula 120.
Actio cognitioni anteponenda 32:
Actione in omni ſuſcipienda, duo conſiderāda ſunt, honeſtas, & efficiendi facultas 17.
Adiuuare opera, præſtantius, quàm pecunia 44.
Admirabilitas quibus rebus comparetur 40:
Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant 43.
Adoleſcens aliquid ſenile habere debet 83.
Adoleſcentiæ uituperatio, 80.
Adoleſcentiæ uer comparatur 90.
Adoleſcentium petulantia magis eſt, quàm ſenū. 83.
Adoleſcētia multo plures, quam ſenectus, mortis caſus habet 89:
Adoleſcentum imbecillitas conſilij

conſilij propria 25.
Adulari, paßiue 20.
ab Adulatoribus facile fal luntur omnes 20.
Adulator occultus 112.
Aeacus 21.
Aedes ruinoſæ & materiatæ 62.
Aedilitatum ſplendor 45:
Aeginetis pollices præciſi 60:
Aeginá propinqua Piræeo 60:
æquitas lucet ipſa per ſe 8:
Aeſopus, fabularum actor 24:
Aetate ut quiſque antecedit, ita ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 89.
Aetati cuique ſua tempeſtiuitas data eſt 82:
Aetati cuique ſua ſunt ſtudia 91.
Aetatibus corroboratis amicitiæ iudicandæ ſunt 107:
Africani dictum pulcherrimum 20.
Africanus poſterior admodum abſtinens 49:
Africani abſtinentia 49:
Africanus cenſor 49:
Africanus prior anno ante cenſorem M. Catonẽ mortuus eſt 79:
Africanus maior 115.
Africanus minor 115.
Agamemnon immolauit Iphigeniam filiam 70:
Ageſilaus 36:
Agis rex occiſus 50.
Agraria lex Philippi 49.
Agri fertiles imitandi 12.
Agriculturæ laus 31:
Agricolarum uoluptates 86.
Agri bene culti laus 87:
Agrigentinus quidam doctus 98:
Aiax, tragœdia 24:
Aiax Telamonius 24:
Albinus Sp. 77.
Alexander 36:
Alexander Macedo humanitate ſuperatus à patre 20.
Alexander Phæræus ab uxore interfectus 38:
Ambitioſos quorum ſimi-

les eſſe dixerit Plato 19:
Amicitia honeſto excitatur 13:
Amicitia unum ex pluribus effici, Pythagoras uoluit 13:
Amicorum conſilium in rebus ſecundis maxime neceſſarium 20.
Amicorum paria 96:
amicitia maxime perturbat officia 60.
amicitiæ præſtat iuſtitia 60.
Amicitiæ commoditates 98.
Amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati 101: 102:
Amicitia orta à natura, non ab indigentia 99. 99: 103:
Amicitiam uſque ad extremum uitæ diem permanere, cur difficile ſit 100:
Amicitias qui magis quærant 102:
Amici qui deligendi 105:
Amicitiæ ueræ difficilime reperiuntur in ijs, qui in honoribus req; publica uerſantur 106.
Amicus certus in re incerta cernitur 106.
Amicitiæ fines ac termini, deq; ijs uariæ ſententiæ 104:
Amicitiæ ne in graues inimicitias conuertantur, cauendum eſt 108:
Amicitiæ, quæ minus probantur, diſſuendæ magis, quam diſcindendæ ſunt 108.
Amicitia inter æquales magis elucet 112:
Amicitiæ ueræ ſempiternæ ſunt 100:
Amicitia qua re propinquitati præſtet 97:
Amicitias diſſuere oportet, non præcidere 26.
Amicus, tanquã alter idem 108:
Amor princeps eſt ad beneuolentiam coniungendam 99.
Amici noui 106:
Amicorum bene ſuadentium

tium authoritas in amicitia plurimum ualere debet 102:
Amicorum cauſa multa facimus, quæ noſtra cauſa non faceremus 104:
Amicitia quid ſit 97:
Amicorum omnia communia 12:
Amare quid ſit 112:
Amilcar Annibalis pater 71.
Animantium omnium communis ſui ſuorumq; tuendi cura 5.
Animorũ natura cur mortalis eẽ nõ poßit 91.92:
Animus hominis diues, nõ arca, appellari debet 121.
Animi uitia grauiora, quã corporis aut fortunæ 57.
Animi motus in quo uerſari debeant 2.
Animus cœleſtis ex altißimo domicilio depreſſus in terram 91:
Animo nihil præſtantius, neque diuinius 115:
Animus in cuſtodia corporis, quoad deo uidetur, retinendus 124.
Animi magnitudo in contẽnenda uoluptate, uita, re 56:
Animi generi hominũ deorum munere dati 125.
Animi opera maiora, quã corporis 43.
Animorum natura æterna 96. 127.
Animorũ uis duplex 22.
Animorum motus duplices 28.
Annibal callidus 23:
Annibal crudelis 10:
Annulus Gygis 59.
Annum ſolis reditu metimur 126.
Annus uere uertens multa hominum ſecula complectitur 126.
Antipater Tyrius 51:
Antiopa, tragœdia 24:
Antipatri opinio de honeſto 61:
Apellis Venus 54.
Apollinis Pythij oraculũ 50.

ἀποφθέγματα 22:
Appetitus rationi lege naturæ ſubiectus eſt 22.
Appius Claudius cæcus pacis cum Pyrrho diſſuaſor 79.
Appij oratio, qua pacem cũ Pyrrho diſſuaſit 79.
Appius cæcus quatuor filios, quinque filias habuit 83.
Aqua hæret 75.
Aquilij de dolo malo formulæ 63. 63:
Arati præclarum conſiliũ ad conſtituendam remp. 50:
Aratus Sicyonius Nicoclem tyrannum occidit 50:
Arbitrum adigere 64:
Arbitriorũ formulæ 65.
Archytas Tarentinus 83:
Arganthonius quidam octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit 90.
Argẽtarij apud omnes ordines gratioſi 63.
Ariopagitas conſtituit Solon 17.
Ariſtidis auctoritas Athenis 61:
Ariſtides iuſtus 55.
Ariſtidis ſententia de Themiſtoclis conſilio 61.
Ariſtippus auctor ſectæ Cyrenaicæ & Anniceriæ, omne bonum in uoluptate poſuit 74:
Ariſto 4.
Ariſto Chius, de ſenectute ſcripſit 76:
Ariſtoteles quid de pecuniarum effuſionibus ſentiat 45.
Ariſtoteles 3:
Ariſtotelis opinio de honeſto 58:
Artificia quæ liberalia, quæ ſordida 31:
Aſſentatio ab amicitia remouenda 110: 111:
aſtutiæ tollendæ 65:
aſtutias aliter leges, aliter philoſophi tollunt 65.
Atreus 21:
Athenienſes in Aeginetas duri 60:
Atilius Regulus iterum à Pœnis

Pœnis captus 71.
Atilius uigilando necatus 71:
Atilius Calatinus primarius populi uir 88:
Atticus Pomponius cognomen Athenis deportauit 76.
Atticus P. Sulpicio multum utebatur 94.
Athenæ exẽplis illuſtres 3.
Auaritia ſenili nihil abſurdius 89:
Auaritia nullũ eſt tetrius uitium 49:
Auaritia populos omnes perdit 50.
Auari plus ſemper appetunt 122:
Auaritia Spartam perditura 50.
Auaritia iniuriæ præcipua cauſa 7:
Auaritiæ uituperatio 49:
Auctio de bonis ciuiũ 51.
Augures maiores natu ijs etiam, qui cum imperio ſunt, anteponuntur 83.
Auſpicia quæ ſint optima 78.

B

Bargulus Illyricus, latro 41:
Beata uita in quo contineatur, ex Metrodori ſententia 74:
Bene agi quid ſit 65.
Bene & beate uiuere nihil aliud eſt, niſi honeſte & recte uiuere 115:
Benefacta male locata, male facta ſunt 45:
Beneficia citra iniuriã eſſe debent 48:
Beneficia quæ plurimi facienda 12.
Beneficentia, benignitas, liberalitas, eædem 7.
Benefici & liberales natura ſumus 100.
Beneficium qui dat, mores non fortunam ſequi debet 48.
Beneficia in quos conferenda 46:
Beneficentia Herculem in deorum numerum retulit 56:
Beneficia in ſingulos 48:
Beneficij immemorem om-

nes oderunt 46:
Beneficia in remp. 48:
Beneficia in egentiſſimos quoſque præcipue conferenda 12:
Beneficia omnibus communicanda quæ 13.
Beneuolentiam adoleſcentuli ardore quodam amoris indicant 12.
Beneuolentiam ciuium blãditijs & aſſentationibus colligere turpe eſt 105:
Beneuolentiæ colligendæ præcepta 40.
Beneuolentiæ ratio 12.
Benignitas quas cautiones habeat 11.
Benignitas quæ ſit utilis reip. 46:
Benignitas largitioni anteponenda 46:
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius 11.
Benignitas propenſior eſſe debet in calamitoſos 46:
Bella cur ſuſcipienda 9:
Bellicæ gloriæ ſtudium in ueteribus Romanis 14:
Bellum de ſalute, cum Celtiberis, cum Cimbris; de imperio, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho 10:
Bellicæ res maiores ne ſint urbanis, an contra 17.
Bella iuſta quæ 10.
Bellum Punicum tertium M. Catonis conſilio illatum 18.
Belli gloria adoleſcentibus quærenda 42:
Bias ſapiens 114:
Biantis patria Priene 114:
Bias omnia ſecum portabat 114:
Bias 105.
Blandus amicus à uero internoſci poteſt adhibita diligentia 111.
Bona bonis quæ anteponantur 52.
boni uiri qui ſint 65.67:
bonum uirum eſſe, ſemper utile 64.
Boni uiri qui appellandi ſint 97.

Bonus

Bonus nemo miſer eſſe poteſt 116:
boni uiri definitio 66:
bonum ſummum, conueniẽter naturæ uiuere, è Stoicorum ſententia 54:
Bona *ea omnia ſunt habenda, quæ ſecundum naturam fiunt* 90.
Bonorum *æquatio non laudanda* 49.
ſolum Bonum*, honeſtum* 114.
Bona *caduca & incerta* 97:
Bonitatem *qui tollãt* 57.
Brutus *quid in patria liberanda ſpectarit* 115.
Brutus *accuſator* 44.
Brutus L. *in liberanda patria interfectus eſt* 91.

C

Caecilivs *comicus* 83.
Cæcilij *uerſus contra ſenectutem* 80:
Cæſar *tyrannus* 38.
Cæſar C. *regnandi cauſa peruertit omnia* 8.
Cæſaris *largitiones non liberales, ſed iniuſtæ* 11:
C. Cæſar L. F. 23.
Cæſar *reprehẽſus* 67:68:
Cæſar *Catuli patris frater* 28.
Cæſaris *dictatoris uituperatio* 51:
Cæſar *dictator ciuium bona uendidit* 51.
Callicratidas 23:
Callicratidas *nimio gloriæ ſtudio Lacedæmonijs nocuit* 18:
Callipho *philoſophus* 75:
Calpurnius *Lanarius* 64:
Calumniæ *exempla* 9.
Calypſo 24.
Canius 63.
Campus *Martius* 22:
ad Carceres *à calce reuocari* 93.
Carthago *euerſa à Paulli filio* 49:
Carthago *deleta* 9:
Caſtigatio *omnis uacare contumelia debet* 19:
Catonis *ſenis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris* 52.
Catonis *facta, Socratis di-*

cta laudantur 95.
Cato cenſorius, græcarũ literarum perſtudioſus in ſenectute 76:
Cato M. prætor 78:
Catonis liber de rebus ruſticis 87.
Cato Vticenſis nimis acerbus, in publicanos, et ſocios, ærarij cauſa 69.
Catonis dictum 110:
Cato Vticenſis cur ſe interficere debuerit 24.
Cato cenſorius ſapiẽs 55.
Cato maior 31:
Cato ſenex collegit ἀποφθέγματα 22:
Catonis egregia laus 64:
Cato M. legem Voconiam ſuaſit 79.
Cato M. quo anno natus 78.
Catonis M. de Carthagine ſuſpicio 79:
Cato Bruti auũculus 113:
Cato inter Africanorũ ætates interiectus 115.
Cato M. miles 78.
Cato pfectus Stoicus 113.
Cato cenſorius Africani prioris fere æqualis 52:
Cato cur ſapiens habitus 94:
Cato é uita diſcedit, tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo 93.
Catonis M. conſilio illatum tertium bellum Punicum 18.
Cato repuераſcere nõ uult 93.
Cato græcas literas ſenex didicit 81.
Cato M. quæſtor 78.
Catulus Pompeio non inferior 17:
Catulorum ſermo qualis 23:
Catuli optime latina lingua uti putabantur 28.
Cella uinaria, olearia, penaria 87:
Cenſor L. Mummius 49:
Cenſor Africanus 49:
Cethegus 78.
Cethegus M. ſuadæmedulla dictus ab Ennio 86.
Cethegus 120:
Chryſippi dictum 60.
Ciceronis de oppreſſa coniuratione

iuratione gloriatio 17.
Ciceronis uerſus 17.
Cicero, ſtante repub. plus tẽporis in agendo, quàm in ſcribẽdo, ponebat 34.
Cicero Academicus fuit 35.
Ciceronis de gloria libri duo 40.
Ciceronis Lælius 40.
Ciceronis filij laus in re militari 43.
Cicero M. omnes honores adeptus ſuo anno 46.
Cicero M. ſcripſit libros de rep. 46.
Ciceronis ædilitas 45: et 46.
Cicero conſul 51.
Cicero Academicus 56.
Ciceroni in ingrata rep. neque mors neque exilium recuſanti eueniſſent 116.
Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit iniuria, non exitum calamitoſum 118.
Cincia lex à Maximo laudata 78.
Cincinnatus dictator 87.
Cineas Theſſalus 84.
Cimon Athenienſis 47.
Circe 24.
Ciuitas, quæ dici poſſit 118.
Ciuitatis cum familia comparatio 120.
Ciuis quis ſit 118.
Ciuitatum rectoribus & conſeruatoribus patet in cœlum aditus 124.
Claudij Centimali factum improbum 64.
Claudius P. 45.
Claudij Ap. F. ædilitas 45.
Clementia & placabilitas magnis uiris digniſſima 19.
Cleombrotus inuidiam timẽs, Lacedæmonios perdidit 19.
Clytẽneſtra, tragœdia 24.
Cœlare & tacere, non idẽ ſunt 62.
Colendi qui 31.
Collatinus Tarquinius à Bruto collega emiſſus 59.
Concordia fundamentum reip.

reip. 50.
Coniugij ſocietas prima 13.
Conſideratio tempus & diligentiam poſtulat 6:
Conſilij capiendi delibera=tio triplex;ut uidetur Pa nætio 4:
Conſuetudinis maxima uis eſt 106:
Conſulatus Ciceronis 51.
Contemptûs quos homi=nes ſequatur 41.
Contentio 28.
Contentio plus ad gloriam ualet, quàm ſermo 43. & 43:
Continentiæ tractatio 74:
Conuiuium melius Latini, quàm Græci nomina=runt 85.
Communitas hominum fal ſo orta dicitur à neceſſi=tate uitæ 33.
Communia ciuibus inter ſe quæ ſint 13.
Comœdia antiqua 22:
Comparatio pulcherrima 56. & 58.
Corinthus cur deleta 9:
Corinthus à Mummio e=uerſa 49:
Corinthus euerſa 60:
Coriolanus 101. 102.
Cornelij Scipionis P. fa=cta ab Africano prædi=cuntur 123:
Corporis bona externis bonis anteponenda 52.
Coruncanius etiam ſenex reip. utilis 79.
Craſſi M. de diuitijs opi=nio 7: & 121:
Craſſus M. 23:
Craſſus L. 23.
Craſſus L. adoleſcens ex accuſatione laudem con=ſecutus 43.
Craſſus L. 28.
Craſſi Diuitis ædilicium munus 45:
Craſſus præ diuitijs de ho neſto non curabat 66.
Craſſus P. pontificij iuris & ciuilis ſtudioſus 86.
Craſsi L. ædilitas 45:
Craſſi L. copioſa magis, quàm ſapiēs oratio 120:
Cratippus, Peripatetico=rum princeps 3.

Cratippi

Cratippi laus 35.
Cratippus ætate Ciceronis princeps philoſophorum 53.
Cratippi opinio de honeſto 58.
Crudelitas inimica naturæ 61.
Curæ optimæ, de ſalute patriæ 127.
Curiæ Athenis 47.
Curio utilitatem præponebat æquitati 69.
Curius etiam ſenex reip. utilis 79.
Curius M'. oblatum aurũ repudiauit 87.
Curius M'. de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphauit 87.
Curius M'. extrema ætate ruri uixit 87.
Curij M'. uilla 87.
Curius M'. & T. Coruncanius inter ſe coniunctiſsimi 101:
Curij M'. tenuitas uictus 115. 122.
Curij M'. domus nihil ornatum habuit, præter ipſum 120.
Cynicorum inuerecundia 27. & 31.
Cyrſilius lapidibus obrutus 61.
Cyrus 36:
Cyrus Perſarum rex agricultura ualde oblectatus 88.
Cyri moriẽtis ſermo, apud Xenophontem 81:
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophõtem 92.

D

Damon 60:
Debetur id, quod turpe eſt non reddere 120:
Decorum ab honeſto quid differat 20:
Decorum fuſum eſt per omnes partes honeſtatis 20:
Decorum duplex 21.
Decorum poẽticum 21.
Decorum tribus in rebus poſitum eſt 26:
Decorum ab honeſto ſeparari non poteſt 20:
Decorum 20:

Decius

Decius P. quarto conſulatu. ſe pro rep. deuouit 84:
Decij duo 55. & 115.
Defenſio accuſatione laudabilior 43:
Defendendi interdum etiã nocentes 44.
Definitio neceſſaria principio diſputationis 4.
Deliberanda ea non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio 59.
Demetrius à Macedonibus relictus 38:
Demetrius Phalereus 46. & 3:
Demoſthenes 3: & 43.
Deos non nocere 36.
Depoſita non ſemper reddenda 70:
Detrahendi de abſentibus ſtudium uitioſam naturã ſignificat 28:
Dicæarchi liber de interitu hominum 37.
Diligentia in amicitijs cõparandis 105.
Diligere oportet, cum iudicaueris 109:
Dinomachus philoſophus 75:
Diogenis Babylonij, Stoici, opinio de honeſto 61:
Dionyſius ſuperior quanto in metu uixerit 38:
Dionyſius tyrannus 60:
Diſceptãdi genera duo 9:
Diſſenſio ſine acerbitate inter Africanum & Metellum 19:
Diſſimilitudo diſſociat amicitias 107:
Diuitias amare, parui anguſtiq; animi eſt 15:
Diuitiarum fructus in copia eſt 122.
Diuitiarum modum ex eo, quantum cuique ſat eſt, homines metiũtur 121.
Diuitiæ cur expetãtur 7:
Diues non eſt, cui quæſito opus eſt 122.
Diues quis ſit 121.
Diuiſio rerum ad tuendam uitam pertinentium 35:
Diuiſionis uitium, aliquid præterire 5.
Dolor contra naturã 56.
Dolere malum nõ eſſe philoſophi

loſophi non nulli affir-
mant 72:
Dolorum faces 41.
Dolus malus legibus uin-
dicatus 63:
Dolus malus quid 64.
Domus, ſeminarium rei-
pub. 13.
Domus finis, uſus 29.
Domum dominus hone-
ſtare debet, non contra
29:
Domus hominis honorati
qualis eſſe debeat 29.
Druſus M. 23.
Duillius Pœnos primus
claſſe deuicit 85.
Duillius delectabatur ce-
reo funali & tibicine
85.
Duodecim tabulæ de tute-
la 63:

E

Eloquentiæ laus 33.47:
Eloquentia quid 43.
Eloquentia intermiſſa 47:
Ennij poetæ loci, diuerſas
ad res prolati, ſuo quiſ-
que numero notatis 8.
10: 13. 14: 19.
38. 64.
Ennij uerſus 46:
Ennij uerſus de fide 72.
Ennij uerſus ad Flamini-
num 76.
Ennij uerſus de Fabio Ma
ximo 78.
Ennij uerſus de ſenectute
ſua 78:
Ennius preclare pauper-
tatem & ſenectutem tu-
lit 79.
Ennius quot annos uixerit
79.
Ennij uerſus ex perſona
Appij cæci 79.
Ennius non cenſet lugen-
dam eſſe mortem, quam
immortalitas conſequa-
tur 90:
Ennius de Homero ſæpiſſi
me cogitare, & loqui ſo
lebat 123.
Epicurei peruertunt præ-
cepta officij 4.
Epicureorum ſcientia de
deo 71:
Epicurus ſatis fortiter de
dolore dicit 75.

Epicuri de bono & malo ſententia 75.
Epigoni, tragœdia 24:
ἀκαιρία 30.
ἀταξία 30.
Euripidis uerſus 68.
Euripidis uerſus 73.
Exercitatio in omni re neceſſaria 14.
Exercitatio in ſenibus quid efficiat 82:
Exigere non acerbe, conuenit 47.
Exilium quibus terribile 116.
Exules qui ſint 118:

F

Fabius Q. Labeo 9:
Q. Fabij Maximi laus 19.
Q. Fabius Maximus callidus 23:
Fabricius iuſtus 55.68:
Fabricius etiã ſenex reip. utilis 79.
Fabricij C. mira iuſtitia 68:
Fabricij C. continentia 115.122.
fabula Platonis utiliſſima 59.
Falſum iurare peierare nõ eſt 72:
Fides unde dicta 7:
Fides ut nobis habeatur, quibus artibus elaborandum 40.
Fides hoſti ſeruanda 10:
Fidei bonæ nomẽ latiſſimũ 65.
Fides uel hoſti ſeruanda 72:73:
Fidei templum in Capitolio 72.
Fides et conſtantia in amicitia deſiderantur 106.
Fimbria 66:
Finis bonorum & malorum ſimplex eſſe debet 75:
Flaminius C. tribunus pl. 78.
Flamininus L. é ſenatu eiectus 84.
Fœciale ius 10.
Fœciale ius cum hoſtibus commune 73.
Fœnerari à Catone ſene improbatum 52.
Fœneratores ad medium Ianum

Ianum ſedebant 52.
Formæ dignitas quomodo tuenda 27:
Fortis animus duabus in rebus cernitur 15:
Fortiſſimus quiſque, imperandi cupidiſsimus 15.
Forti uiro uis adhiberi nō poteſt 73.
fortitudo ſine iuſtitia, in uitio 14:
Fortitudinem quomodo definiant Stoici 14:
Fortitudo eſt dolorum, laborumq́; cōtemptio 75.
Fortunæ magna uis in utranque partem 37:
fortunam ſuis quisque fingit moribus 119:
Fraus odio digna maiore, quàm uis 11.
Fraus uulpeculæ propria, uis leonis 11.

G

Gabinia lege, quanta labes facta ſit 102.
Gallus dimetiendi cœli & terræ ſtudioſiſſimus 85:
Gemma in uitibus 86:
Geometræ non omnia docent 58.
Gloriæ cupiditas in maximis animis et ingenijs 8.
Gloriæ cupidi homines facile ad res iniuſtas impelluntur 15.
Gloriam qui, ſuſceptis laboribus, ſpernat, uix inuenitur 15.
Gloriæ cupiditas libertatem eripit 16.
Gloriam qui contemnunt, non reprehendendi 16:
Gloria tribus è rebus conſtat 40.
Gloriæ conſequendæ uiam Socrates quam traderet 42.
Gloriam è rebus bellicis petere adoleſcentes debent 42:
Gloria diuitijs anteponenda 52.
Gloria hominum anguſtis finibus terminatur, nec diuturna eē poteſt 126.
Gnathonum multi ſimiles 111.
Gorgias Leontinus Iſocratis magiſt:r 78:

Gorgias

Gorgias Leontinus cētum & ſeptem compleuit annos 78:
Gorgiæ Leontini de ſua ſenectute reſponſum 78:
Gracchi filij uituperantur 42:
Gracchi patris laus 42:
Gracchi C. frumentaria largitio 49:
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes 50:
Gracchum Tib. qui ſecuti ſint 101:
Gracchus Tib. regnum occupare conatus eſt 102:
Græca cum latinis coniungenda 3.
Græcorum nobiles uictoriæ 14:
Græca uerba latinis inculcare ridiculum 24.
Græcia, manante à Lacedæmonijs malo, cecidit 50:
Græcorum conſuetudo, ut ijs proponatur, de quo diſputent quamuis ſubito 97.
Gratiæ & pecuniæ comparatio 48.
Gratidianus prætor, lapſus in officio boni uiri 67.
Gyges Platonicus, ex paſtore rex 59.
Gythium 61.

H

HAEREDITAS optima quæ 26.
Hæreditatis ſpes quid efficiat 120.
Haſta bis in foro poſita 51.
Hecatonis Rhodij libri de officijs 64.69.
Hercules Prodici 25.
Hercules in cœleſtium numero collocatus propter beneficia in humanum genus collata 56:
Herillus. 4.
Herodoti locus 42.
Heſiodi locus 12.
Heſiodus de ſtercoratione uerbum non fecit 87.
Hippolyti mors 9:
Homerus auctor optimus 70:
Homerus multis ante Heſiodum

ſiodum ſeculis fuit 87.
Homerus de ſtercoratione meminit 87.
Homo ceteris animantibus quantum præſtet 5.
Hominis propria appetitio principatus 5:
Homo ſolus ordinem ſentit 5:
Hominis propria ueri inueſtigatio 5: & in prudentia poſita 6.
Homines quidam non re, ſed nomine 23.
Homines, ſecundum deos, hominibus maxime utiles 36.
Homines hominibus plurimum nocent 37.
Hominū ſtudia in nos quomodo excitentur 37. & 37:
homo homini conſultum uult 57.
Honeſtum laudabile natura 6.
Honeſtum quibus ex rebus conſletur 6.
Honeſtum é quatuor ueluti fontibus manat 6.
Honeſtum nihil, quod iuſtitia uacat 14:
Honeſtas à partibus quatuor manat 32.
Honeſtas per ſe animos omnium mouet 40.
Honeſtum quid ſit, é Stoicorum, Peripateticorū, Socratis ſententia 54.
Honeſtum uerum in ſapientibus ſolis 54:
Honeſtas omni pōdere grauior eſt habenda 58:
Honeſti uis 61.
Honeſta natura temporibus fiunt nō honeſta 70:
Honeſtatis partes quatuor, prudentia, iuſtitia, animi magnitudo, continentia 70:
Honoris certamem etiam inter optimos, amicitiam labefactat 100:
Horatius Cocles 115.
Hortenſius, Ciceronis liber 35.
Hortensij ædilitas 45:
Hortus altera ſuccidia 87:
Hoſpitalitas à Theophraſto

ſto laudatur 47.
Hoſtis, olim peregrinus 10.
Humanæ res fragiles & caducæ 112:

I

IANVS medius 52.
Iaſon Pheræus callidus 23:
Impij cupiditas in maximis animis et ingenijs 8.
Imperia non ſemper expetenda 16.
imperium non eſt ſcelere quærendum 68:
Imperator quis ſit 119.
Impij aduerſus deos qui ſunt 57.
Improbi, ſerui ſunt 119:
Inceſſus quæ ratio 27:
Iniuria fit duobus modis 11.
Iniuſtitiæ duo genera 7:
Inſipiente fortunato nihil eſt intolerabilius 104.
Inſitionibus nihil inuenit agricultura ſolertius 87.
Inuita Minerua, nihil decet 24.
Iocandi genus duplex 22:
Iocandi genus quale eſſe debeat 22:
Iraſci grauiter inimicis nō oportet 19:
Ira omnibus in rebus repudianda eſt 19:
Ira male laudatur à Peripateticis 19:
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipſa corporis tota mutatur 22.
Ira nihil recte fieri patitur 29.
Iſocrates 3:
Iſocrates Gorgiæ Leontini diſcipulus 78:
Iſocrates uixit annos uno minus centum 78:
Iſocrates quarto, & nonageſimo anno Panathenaicon ſcripſit 78:
Italicum bellum 49:
Iudiciorum ratio duplex 43:
iudicium fallax in cupiditate regnandi 59.
iudicijs addebatur, ex fide bona 63:
iura belli. 9:

Iuris

Iuris ciuilis cognitio laudabilis 47.
Ius ciuile neglectum 47:
Ius gentium, & ius ciuile quomodo differant 65.
Iuris fons, natura 65:
Ius ciuile ductum à natura 65:
Iuſiurandum adſtringendam fidem uinculum arctiſsimum 73:
Iuſtitiæ fundamentum fides 7:
Iuſtitiam tollit ambitio 8.
Iuſtutia ſeruanda etiam ad uerſus infimos 11.
Iuſtitiæ fundamẽtum quod 11.
Iuſtitia nullum tempus uacare debet 15.
Iuſtitia ſine prudentia ſatis habet auctoritatis 40:
Iuſtitia ex una uiri boni nominantur 41.
Iuſtitiæ opinio etiam ſolitario homini neceſſaria 41:
Iuſtitiæ particula aliqua etiam in piratis, ceteriſq; latronibus 41:
Iuſtitiæ fruendæ cauſa, reges olim conſtituti 42.
Iuſtitia fundamentum eſt famæ 48:
Iuſtitia omnium domina et regina uirtutum 57.
Iuſtitiam qui tollant 57.

L

LACEDAEMONII *uictoriæ cupidiſsimi* 15.
Lacedæmonij, quod iniuſte imperarent, ab omnibus fere deſerti 39.
Lacedæmonij ampliſsimũ magiſtratum ſenes appellabant 79:
Lacedæmoniorum reſpub. quando & cur perierit 50:
Lacedæmoniorum legati Athenis 89.
Lacedæmone honeſtum domicilium ſenectutis 89.
Laciadæ curiales 47.
Lacteus orbis 124:
Laertes agrum ſtercorat 87.
Lælius ſemper eodem uultu 20.

Lælius plenus hilaritatis 23.
Lælius, cognomēto Sapiēs 41:
Lælius ſapiens 55.
C. Lælius Q. Mutij Scæuolæ auguris ſocer 93:
Lælij C. & P. Scipionis familiaritas memorabilis 94. 96: 113.
Lælio adoleſcēte, L. Paullus, M. Cato, C. Gallus, P. Naſica, Tib. Gracchus iam ſenes 112:
Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rutilius, Sp. Mummius 112:
Lælio ſene, C. Fānius, Q. Mutius, Q. Tubero, P. Rutilius adoleſcentes 112:
Largitionem immodicam rapinæ ſequuntur 44:
Largitio ſundum non habet 45.
Largorū duo genera 45.
Largitio 46. 46:
Latronum leges quædam ſunt 41:
Laude ſe quiſque dignum putat 20.
Laudare ſe, indecorū 29.
Legiones Rom. ſub iugum à Samnitibus miſſæ 73.
Lentulus ædilis Cicerone conſule 45:
Leuctrica calamitas 39.
Legis XII. tabularum uerba 10:
Lex agraria Philippi 49.
Lex de repetundis 49:
Lex Craßi et Scæuolæ de peregrinis 61.
Lex Petronia et Papia de peregrinis 61.
Lex Pletoria 63:
Legis XII. tab. locus 64.
Legis Cinciæ ſuaſor Maximus 78.
Lex Voconia à M. Catone laudata 79.
Leges quædam etiam inter latrones 41:
Leges cur conſtitutæ 42.
Leges ciuiū incolumitatē ſpectant 56:
Lex naturæ communē utilitatem ſpectat 62.
Legumlatores boni plus proſunt ciuitatibus, quā

boni imperatores 17.
Liberalitas. uide, Benignitas 11.
Liberalitatis duo genera 12.
Liberalitatis ratio duplex 44.
Liberales qui 45.
Liberalitas ſecundum naturam 56:
Liberalitatem qui tollant 57.
Libertatis cauſa, omnis à magnis uiris ſuſcipienda contentio 16.
Libertatis proprium quid 16.
Libertas quid ſit 119.
Liber nemo, niſi ſapiens 119.
Libido ſenectuti fœdiſsima 26:
Libidinoſa & intemperãs adoleſcẽtia effœtum corpus tradit ſenectuti 81:
Libidinoſorũ animi 127.
Licinij Craſſi C. lex de ſacerdotijs 111:
Lites ualde uitandæ 47.
Liuius poeta ætate Catonis cenſorij 86.
Loci & temporis uis quãta ſit 30:
Luculli ædilitas 45:
Luculli magnificentia in uillis extruendis 29:
Ludo & ioco quatenus utendum 22:
Lutatius Pythias 66:
Lycurgus 17.
Lyſander dux Lacedæmoniorum 17.
Lyſander Lacedæmonius 23:
Lyſander à Lacedæmonijs expulſus 50.
Lyſander. Lacedæmonius 88. 1:
Lyſis Pythagoræus Epaminundam erudijt 32:

M

Macedonvm gaza potitus L. Paullus 49:
Mælius Q. tribunus plebis 73.
Magiſter conuiuij 85:
Magiſteria 85.
Magnanimitas. 32.
Magnæ matris Idæa ſacra 85.

Malitia diſtat à prudentia 65:
Mamercus, quòd auaritiæ cauſa ædilitatem prætermiſiſſet, à conſulatu repulſus 45:
Mancinus Numantinis deditus 73.
Manlius accuſatus à Pompeio tribuno pl. 73:
Manlius L. dictator 73:
Manlius T. deterret tribunum pl. ab accuſatione patris 73:
Manlius M. pauper fuit 122:
Marcellus M. 91.
Marius 17:
Marius Gratidianus 64:
Marius C. ſeptimum annum poſt præturam iacuit 67.
Marius Gratidianus prætor edicit populo, quid ſeruet 67.
Marius C. à fide iuſtitiaq; diſceſsit 67.
Marius C. 116.
Marte noſtro 58:
Maſtniſſa nonaginta annos natus quid fecerit 82:
Maſiniſſa familiæ Scipionum amiciſsimus 123.
Maſiniſſa P. Cornelium Scipionem regio apparatu accepit 123.
Maſsilia in triumpho portata 39.
Materiatæ ædes 62.
Maximus Q. ſenex adoleſcente M. Catone 77:
Maximi grauitas comitate condita 77:
Maximus Q. Tarentum recepit 77:
Maximus Q. mortuum filium pro funere laudauit 78.
Maximus Q. augur 78.
Maximi Q. fortitudo in ferenda filij morte 78.
Maximus Q. iuris augurij admodum intelligens 78:
Maximus Q. ut homo Romanus, ualde literatus 78:
Maximus Q. Africani frater

frater 122.
Medea, tragœdia 24:
Melius Aequius 63:
Memoria legendis ſepulcris perdi putabatur 80.
Memoria ſenectute minuitur 80.
Menalippa, tragœdia 24:
Mendacium omne contrahendis in rebus tollendum 63:
Mente nihil diuinius 60:
Mens cuiuſque, is eſt quiſque 126:
Mercari quod ſtatim uendas, ſordidum 31:
Mercatura quæ probanda, quæ minus 31:
Mercede ad amandum adduci, ſordidiſsimum 37:
Mercenarij omnes ſordidi 31:
Metellus Q. imperator C. Marij 67.
Metellus Q. à legato ſuo C. Mario accuſatus 67.
Metellus L. quadriennio poſt alterum cõſulatum pontifex Maximus ſactus eſt 81:
Metrodori, de beata uita ſententia 74:
Metus odij comes 37. *malus cuſtos diuturnitatis* ibid.
Metus omnis, ſeruitus eſt 120:
Micare in tenebris 66:
Miles ſemel dimiſſus, niſi ſecundo ſacramento obligetur, pugnare iure contra hoſtẽ non poteſt 10.
Milo gladiatores emit 46.
Milonis Crotoniatæ abiecta uox 81.
Milo humeris bouem ſuſtinuit 82.
Minerua Phidiæ 114.
Minos 21.
Minutius Baſilius 65:
Modeſtia 20:
Modeſtia quid 30.
Mores corrumpuntur diuitijs 48:
Moroſitas ſenum aliquid excuſationis habet 89.
Mors ſeruituti & turpitudini anteponenda 18.
Mors ſeni aut plane negligenda, aut etiam optan-

da eſt 89:
Mors longe abeſſe à ſenectute non poteſt 89:
Mors omni ætati communis 89:
Mortis adoleſcentum & ſenum diſcrimen 90:
Mortem ut negligamus, ab adoleſcentiâ meditatum eſſe debet 91.
Morti nihil tam ſimile, quam ſomnus 92.
Mortuis religioſa iura tribuuntur 96.
Mors quibus terribilis 116.
Mos rogandi iudicis 60:
Mucij Q. ædilitas 45:
Mucij Q. Mancini ſermo qualis 23:
Mucius Q. P. F. iuriſcoſ. 25.
Mucius P. 43.
Mucius Q. Porſenæ interfector 115.
Mummius L. cenſor 49:
Mūmij L. cōtinentia 126.
Mummius Corinthum ſuſtulit 49: 126.
Munus perinde eſt, ut accipitur 75:
Mutatio facienda conſilij, ubi nos erraſſe cognoſcimus 25:

N

NAEVII *uerſus* 80.
Næuij bellum Punicū 86.
Naturam quiſque ſuā potius, quàm alienam inſequi debet 24.
Natura omnibus ſequenda 24.
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent 27.
Natura non patitur, ut alteri detrahamus noſtri commodi cauſa 56.
Natura eſt ius gentiū 56.
Natura eſt lex diuina, & humana 56:
Naturæ lege una & eadē omnes continemur 57.
Natura deſiderat recta et conuenientia 58:
Naturæ principia 62.
Naturæ lex 62.
Natura fons iuris 65:
Natura mutari non poteſt 100:

Natura,

Natura, ſimilium ſui appetens eſt 103:
Nearchus Tarētinus 84.
Negligendus nemo, in quo ſit aliqua ſignificatio uirtutis 11:
Neoptolemus 108.
Neptunus tres optiones Theſeo dedit 70.
Neſtor apud Homerum de uirtutibus ſuis ſæpiſsime prædicat 82.
Nicocles tyrannus occiſus 50:
Nili accolæ 125:
Non putaram; ui lendum ſapienti, ne quando dicere cogatur 18.
Norbanus C. à P. Sulpicio accuſatus 43:
Numa Pompilius 115.
Numātia deleta 9: et 17:
Numicius T. tribunus plebis 73.

O

OBIVRGATIONVM qui modus 28:
Ocium languorem affert 52:
Octauius Cn. primus è ſua familia conſul 29.
Octauij M. frumentaria largitio 49.
Odiſſe aperte magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſentētiā 106:
Oeconomicus, Xenophontis liber, à Cicerone iam ſene uerſus 52.
Officina nihil habet ingenuum 31:
de Officijs libri non multū à Peripateticorum dogmate differunt 3.
Officij amplitudo, & laus 3:
Officiorum præcepta adoleſcentiæ aptiſsima 3:
Officij præceptio quorum philoſophorū propria 4.
de Officijs libri à Stoicorum fontibus deriuati 4.
de Officio quæſtio duplex 4:
Officij diuiſio 4:
Officium quid 4: & 22.
Officij deſerendi cauſæ 8.
Officij commutatio 9.
Officia alijs alia magis debentur 14.

Offi-

Officiorum boni ratiocinatores eſſe debemus 14.

Officia ſplendidiſſima, quæ ab animi magnitudine oriuntur 14:

Officia pro ætatum ratione uariantur 26.

Officium adoleſcentis 26.

Officia ſenum 26:

Officium magiſtratus 26:

Officium priuati 26:

Officium peregrini 26:

Officiorum cōparatio 32.

Officij perſequendi rationes quinque 35:

Officiorū tractatio in philoſophia uberrima 53.

Officij deliberatio triplex 53:

Officia media 54:

Officia à quatuor fontibus honeſtatis ducta 70:

Officia exprobrantium hominum odioſum genus 107:

Onera maxima, ſenectus & paupertas 79.

Opes cum infamia non utiles 68:

Opifices oēs ſordidi 31:

Opinionem hominum de ſe negligere arrogantis eſt 21:

Opipare paratum conuiuium 63.

Orationis uis 112:

Oratiōis duplex ratio 43.

Orationis uis duplex 28.

Oratoris propriū quid 3.

Oratoris munus non ingenij ſolum eſt, ſed laterum etiam & uirium 81:

Orbiū cœleſtiū ordo 124:

Orbium cœleſtium concentus 125. *ab hominibus nō percipitur* 125:

Ordo quid 30

Origines, Catonis liber 83. 91.

ὁρμαὶ 37.

P

PACVVII M. *fabula* 98:

Panætius reprehenſus 4. & 5.

Panætius 36: 44.

Panætius Africani præceptor 20.

Panætius Africanum laudat ob abſtinentiam 49:

Panæ-

Panætius duas res in ſuis libris prætermiſit 51:
Panætius utilitatum comparationem omiſit 52.
Panætius de officijs accuratiſsime ſcripſit 53:
Panætius locum de officijs prætermiſit 53:
Panætium Cicero ſecutus in libris de officijs 53:
Panætij opinio de honeſto 54:
Panætius defenditur à Cicerone 58.
Papirius C. conſul legem tulit de tribunis pl. reficiendis 111.
Papirius C. 111.
Papius 61.
Papus Aemilius C. Luſcinio familiaris fuit 101:
παράδοξα 113:
παράδοξα *maxime Socratica* 114.
Parſimonia, magnum uectigal 122.
Paſcere bene, prima utilitas in re familiari 52.
Patris uita cum uiolatur, quàm multa peccentur 117:
Patriæ caritas quãta 13:
pro Patria mors oppetenda, ſi ita res ferat 13:
Patria parentibus anteponenda 69:
Patroni ciuitatum & nationum qui eſſent 10.
πάθη 37.
Paullus L. ſocer filij M. Catonis 79.
Paupertas contra naturam 56.
Paupertas maximũ onus putatur 79.
Pauſanias dux Lacedæmoniorum 17.
Pax iniuſſu populi, ſenatusq; facta, irrita 73.
Peccare, nunquã utile 64.
Peccandum non eſt amici cauſa 101.
Peccata eſſe æqualia 116:
Peccata non rerum euentu, ſed uitijs hominũ metienda ſunt 116:
Peccare eſt tanquam lineas tranſire 116:
Peccatorum conſcientia, dura ſeruitus 120:

Pecuniæ cupiditas unde 7:
Pecuniam contemnere, magnificum eſt 16.
Pecunia corrupti, fideles eſſe non poſſunt 44:
Pecunia non quærenda ſolum, ſed etiam collocanda 42.
Pecuniæ cupiditas in pleriſque, ſumma amicitiæ peſtis 100.
Pecuniæ & gratiæ comparatio 93.
Pelopis regnum iniquum 68.
Perduellis 10.
Periclis ſeueritas 23:
Periclis dictum in Sophoclem 30.
Pericles 36:
Pericles princeps Græciæ 46.
Periculoſorum actionum multiplex ratio 18:
Periculis ſine cauſa offerre ſe, ſtultum eſt 18:
Peripatetici, quod iracundiam laudent, notati 19:
Peripateticis placet, honeſtum ſummum bonum eſſe 54:
Pernicies uitæ ſumma, intelligentiæ ſimulatio in malitia 65:
Perſonis ueluti duabus natura unumquenque noſtrum induit 25.
Periurium quid ſit 73.
Petronius 61.
Phaeton ictu fulminis deflagrauit 76.
Phaeton Solis filius 70.
Phalaridis mors 38:
Phalaris, crudelis tyrannus 57: 58.
Philippi, Macedonum regis, humanitas 20.
Philippus L. 23. 46.
Philippi ad Alexandrum epiſtola 44:
Philippi lex agraria 49.
Philippus tribunus pl. 49.
Philippi L. iniuſta ſententia 69:
Philoſophi in quo peccent 8.
Philoſophorũ uita minus expoſita fortunæ telis, quàm eorum qui remp. tractant 16:

Philo=

Philoſophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero 34. & 35.
Philoſophiæ nomen quibuſdam inuiſum 34.
Philoſophi qui 34:
Philoſophia quid 34:
Philoſophiæ defenſio 34:
Philoſophia tota frugifera & fructuoſa 53.
Philoſophiæ pars de officijs uberrima 53.
Philoſophia liberalitatẽ, iuſtitiam, continentiam docet 59.
Philoſophia uitam tranquillam præſtat 76.
Philoſophorum principes 80:
Pictura etiam non perfecta delectat imperitos, & laudatur 55.
Pietas in patriam, in cœlum uia eſt 124:
Piratis fides non ſeruanda 72:
Pirata non eſt ex perduellium numero, ſed communis hoſtis omniũ 72:
Piſonis L. lex de repetundis 49:
Plætoria lex 63:
Plato 3:
Platonis locus 6.
Platonis præclara ſententia 7.
Platonis dictum in philoſophos 8.
Platonis locus 14:
Platonis præcepta duo reip. præſuturis neceſſaria 19.
Plato quibus ſimiles eſſe ambitioſos dixerit 19:
Plato Dionem erudijt 32:
Plato uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt 78:
Platonis tranquilla ſenectus 78:
Plato Tarentum uenit 84.
Platonis doctrina; diſcere, eſſe reminiſci 92.
Plautus 22:
Plauti comœdiæ, Truculentus, & Pſeudolus 85.
Pocula minata, & rorantia 85.
Poemata uel minus præclara

clara delectant imperitos, & laudantur 55.
Pœni fœdifragi 10:
Poeta iners extremum actum negligit 77.
Polycleti ſignum 120.
Pompeius Sex. geometriæ ſtudioſus 6:
Pompeij dictum honorificum in Ciceronem 17:
Pompeij Magni theatrum 46.
Pompeius Magnus repreheńſus 67:
Pompeius Q. cum depre caretur, Numantinis deditus non eſt 73.
Pompilius 10.
Pomponius tribunus pl. diem dixit L. Manlio dictatori 73:
Pontij Samnitis dictum de auaritia 49:
Pontij T. Centurionis uires 82.
Pontius Samnis 84.
Poſidonius 33:
Poſidonius Panætij diſcipulus 53:
Poſidonius de officijs ſcripſit 53:
Poſthumius hoſti deditus, auctor ipſe deditionis 73.
Præclara omnia, rara 108:
Prandia decimæ nomine 46.
Principatum appetere, hominis proprium 5:
Priuata nulla natura, ſed occupatione, uictoria, lege, pactione, conditione, ſorte 7.
priuata uita otioſior; publica fructuoſior 16.
Priuatam uitam multi coluere, ut tranquille uiuerent 16.
priuata uita quibus concedenda, quibus minus 16. & 16:
Probabile quid ſit, niſi facta cauſarum contentione, non conſtat 35.
Prodigi qui 45.
promiſsis quando ſtandum non ſit 9.
Promiſſa non ſeruanda 70. 70:
Propylæa 46.

Pru=

Prudentia in quo ſita 6.
Prudentia quid 30.
Prudentiæ & ſapientiæ diſcrimen 32.
Prudentia ſine iuſtitia nocet 40:
Prudentia uera & maxime utilis quæ 40:
prudentia in quo ſita 65:
Prudentia ſenectutis eſt 80.
Ptolemæus rex Arati Sicyonij hoſpes 50:
Ptolemæus Aegypti rex alter poſt Alexandriam conditam 50:
Pulchritudinis duo genera 27:
Pyrrho 4.
Pyrrhi præclara ſententia 10:
Pyrrhus Aeacides 10:
Pyrrho ſe Macedones dediderunt 38:
Pyrrhus bellum intulit Romanis 68:
Pyrrhi & Hannibalis diſsimiles mores 99:
Pythagoras 13:
Pythagoræ ſeueritas 23:
Pythagoreorum mos in exercenda memoria 83:
Pythagoras uetat, iniuſſu imperatoris, id eſt dei, de præſidio & ſtatione uitæ decedere 90:
Pythagoræ de animorum diuinitate opinio 91:
Pythias 60:
Pythius argentarius 63.

Q

QVAESTIO *de honeſto & utili* 61:
Quæſtiones de officio 69. 69:70.
Quæſtus ex rep. ſceleratus & nefarius 50.
Quæſtus turpes 121:

R

RATIONE *utentiũ duo genera* 36.
Rectũ ita iuſtum, ſi uoluntarium 8:
Recte facta à uirtutibus proficiſcuntur, peccata à uitijs 117.
Referenda gratia nullum officium magis neceſſarium eſt 12.
Reges cur inſtituti 42.

Reges omnes Romani pares inter ſe, præter Superbum 115.
Regnãdi cupiditates unde exiſtant 58.
Regni fides nulla 8.
Regno iniqui atque infideles multi 68.
Regulus captus à Pœnis 11.
Regulus 91.
Regulus M. 115.
Rei familiaris augẽdæ qui modus 20.
Res familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abeſt turpitudo 51.
Res magnæ, nõ corporum uiribus, ſed animi, geruntur 79.
Repetundarum lex 49.
Remp. capeſſentibus adhibenda eſt deſpicientia rerum humanarum 16.
Reip. præfuturis duo Platonis præcepta neceſſaria 19.
Reip. rectores legum ſimiles eſſe debent 19.
Reſpublicæ maximæ per adoleſcentulos labefactatæ, à ſenibus ſuſtentatæ 80.
Rhetorum campus 14.
Rogatio ex S. C. de Mancino Numantinis dedendo 73.
Romani quibus populis uictis ciuitatem dederũt 9.
Romani uiri illuſtres bellica laude 14.
Romanorum mos uerecundus 27.
Romani populi cannenſi clade animi magnitudo 61.
Romanarum legionum fortitudo animi 91.
Romanorum ueterum continentia 114.
Romulus iniuſtus 60.
Romulus quibus gradibus in cœlum aſcenderit 115. 126.
Roſcium Amerinum adoleſcens defendit Cicero 44.
Ruinoſæ ædes 62.
Rupilius, fabularũ actor 24.

Rutilius

Rutilius P. 43.
Rutilius Rufus Panætij auditor 54.

S

SACRA familiarum 13:
Saguntini 117:
Salinator C. 77.
Salinator Tarentum amiſit 78.
Sanguinis coniunctio, uinculum caritatis 13:
Sapientiæ amor ex cognitione boneſti 6.
Sapientia in quo ſita 6.
Sapientia quid à prudentia differat 32.
Sapientia princeps uirtutum 32.
Sapientia quid 34:
Sapientiæ laus 34:
ſapientes ſeptem non tamē omnino ſapientes 55.
Sapientis eſt, habere rationem rei familiaris 64.
Sapiens qui ſibi non prodeſt, nequicquā ſapit 64.
Sapientis cū hiſtrione comparatio 90.
Sapientiſsimus quiſque æquiſsimo animo moritur, ſtultiſsimus iniquiſsimo 92:
Sapientes ſeptem 95.
Sapientiam nonnulli quo modo interpretētur 97.
Sapientum quorundam de amicitia opinio 102:
Sapiētis animus quibus rebus munitus 118.
Satirius 66.
Scæuola, Publij filius, uir bonus 63:
Scæuola pontifex maximus 65.
Scæuolæ pōtificis laus 94.
Scaurus M. 17: & 23.
Scaurus filius dānatus 29.
Scauri ædilitas 45:
Scenicorum mos uerecundus 27:
Scientiæ cupiditate omnes trahimur 6:
Scipio Naſica Ti. Gracchū interemit 17: et 23:
Scipio Numātiam excidit 17:
Scipio ambitioſus, & triſtis 23:
Scipionis Naſicæ ſermo qualis 23:

Scipio Africanus Paulli filius eloquentia cumulauit bellicam gloriam 25.
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptauit 26.
Scipionis Africani dictum 52:
Sciptones duo 55.
Scipio P. pontifex maximus 86.
Scipiones duo iter Pœnis uel corporibus ſuis obſtruere uoluerunt 91.
Scipionis uirtutes 95:
Scipio paucis ante mortẽ diebus, triduum de rep. diſſeruit 96.
Scipioni P. ſupremus dies fuit clariſſimus 96.
Scipio P. Rutilium conſulem effecit, fratrem eius Lucium efficere non potuit 107:
Scipio ab amicitia Q. Põpeij ſe remouit 108.
Scipionis oratio contra C. Papirium 111.
Scipiones duo propugnacula belli Punici 115.
Scipio tribunus militum in Africa 123.
Secundum naturam 58:
Securitas caput eſt ad beate uiuendum 102:
Seditionum origo quæ 19.
Seij M. benignitas 46.
Senator non eſt, qui iureiurando hoſtium tenetur 71:
Senatus Romanus iniuſtus 69.
Senatus non cenſet captiuos redimendos 74:
Senex nemo tam eſt, qui ſe annum non putet poſſe uiuere 80:
Senis ſermo quietus et remiſſus, decorus eſt 81:
Senibus conceditur, ut de ſe dicant 81:
Senem mature fieri, ſi uelis diu eſſe ſenex; prouerbium 82.
Senex is probatur, in quo eſt aliquid adoleſcentis 83.
Senum moroſitas aliquid excuſationis habet 89.
Senili auaritia nihil abſurdius

dius 89:
Senum improuidorum & credulorum ſtultiſſima in fabulis perſona 112.
Senes in adoleſcentiũ charitate acquieſcunt 112:
Senectus optatur, eademq; accuſatur 76:
Senectutis arma ſunt exercitationes uirtutum 77:
Senectus placida poſt ætatem pure et eleganter acta 78:
Senectus accuſatur nõ propter ætatem ſed propter mores 77: 78:
Senectus quatuor de cauſis miſera uidetur 79.
Senectus maximum onus putatur 79.
Senectutis uitia diligentia compeſcenda ſunt 83.
Senectutis uituperatio 83:
Senectus natura loquacior 87.
Senectutis honeſtum domicilium Lacedæmone 89.
Senectutis modica ſeueritas probatur 89:
Senectutis fructus eſt, ante partorum bonorum memoria et copia 90.
Senectus peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ 93:
Sepulcra communia propinquis inter ſe 13:
Sergius Orata 64:
Sermo 28.
Sermonis comitas multum ad gratiam colligendam ualet 43:
Sermonum ſuauitas, amicitiæ condimentum 106:
Seruilius Ahala Sp. Mæliũ interemit 87:
Seruorũ infima cõditio 11.
Seruis qũo utendum 11.
Seruituti & turpitudini anteponenda mors 18.
Seueritate ſublata, adminiſtrari ciuitas nõ põt 19:
Seueritas modica in ſenectute probatur 89:
Sicyon per annos quadraginta à tyrannis poſſeſſa 50:
Sidera 124:
Silani ædilitas 45:
Similitudo ad amicitiam allicit 103:

Simulatum nihil, diuturnũ 42:

Simulatio perfidi, improbi, malitioſi hominis eſt 63:

Simulatũ nihil in amicitia 99. 111.

Societatis humanæ uinculum, ratio & oratio 12:

Societatis humanæ gradus 12: & 13.

Societas præſtantiſsima, bonorum uirorum familiaritas 13:

Societas inter omnes: maior autem, ut quiſq; proxime accedit 97:

Socrates ſemper eodẽ uultu 20.

Socrates εἴρων 23:

Socratici in ſermone maxime excellunt 28:

Socrates quam ad gloriam uiam traderet 42.

Socratis opinio de honeſto 54.

Socrates ſenex fidibus didicit 81.

Socrates ſapiẽtiſsimus Apollinis oraculo iudicatus 91:

Socrates 117.

Sodalitates Catone quæſtore conſtitutæ 85.

Solitarium nihil natura amat 110.

Solitudo languorem affert 52:

Solonis & Themiſtoclis comparatio 17.

Solon furorem ſimulauit 23:

Solõ ſe, quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit 81.

Solonis præclarum dictum 86.

Solonis ſapientis elogium 90:

Solon, ſenectute fretus, audacter Piſiſtrato tyrãno obſiſtebat 90:

Sophocles à Pericle reprehenſus 30.

Sophocles à filijs in iudicium uocatus 80.

Sophoclis dictũ egregiũ de rebus uenereis 85:

Sors hera 10:

Sparta propter auaritiam peritura 50.

Sponſio,

Sponſio, ni bonus uir eſſet Pythias 66:
Statij poetæ uerſus 80:
Statuæ ueterum ornatu ſe rè militari 14:
Stoicorum opinio de commodis communicandis 7.
Stoici, unde uerba ſint dicta, ſtudioſe exquirunt 7:
Stoicorũ inuerecundia 27.
Stoici honeſtum ſolum bonum eſſe dicunt 54. 58:
Stoici ſplendidius de officio, quàm Academici *aut* Peripatetici, *diſſeruerũt* 55:
Stoicorum oratio 113:
Stulto nemini bene eſſe poteſt 116:
Stultos omnes inſanire 118.
Sulpicius C.*aſtrologiæ ſtudioſus* 6:
Sulpicius P.C. Norbanum *accuſauit* 43:
Sulpicius Seruius ſcientia iuris ciuilis omnes ſuperiores uicit 47:
Sulpicius P. *tribunus pl.à* Q..*Pompeio capitali ca*dio diſsidet 94.
Summum ius, ſumma iniuria 9.
Superbia in proſperis rebus fugienda 20.
Superiorem parem eſſe inferiori, maximum eſt in amicitia 107.
Syllæ largitiones non liberales ſed iniuſtæ 11:
Sylla 23:
Syllæ cauſa honeſta 39.
Syllæ dictũ inhumanũ 39.
Syllæ in uictoria crudelitas 39.
Sylla L. *ciuium bona uendidit* 51.
Synephebi, comedia Statij 80:

T

TABVLAE *nouæ iniuſtæ* 51.
Tantali regnũ iniquũ 68.
Tarquinius exul 104.
Tarteſsiorũ regis ætas 90.
Temperantia 20:
Terentij locus 31:80.
Terentius Lælij familiaris 110:
Terra habitatur raris in locis

locis 125: 125:

Terra Oceano circunfuſa 125:

Themiſtocles 14.17. 17. 23:36.48.61.77:80. 102.

Theophraſtus 3:45.45. 47.

Theſei optata tria 9.70.

Timo Athenienſis congreſſum hominum fugiebat 110.

Timotheus Cononis filius 25.

Tribuni pl. hoſtibus dediti 73.

Tributorum finis 49:

Trœzene 61.

Tuditanus 78.

Turpio & Ambiuius 85:

Turpe mutatur tempore 55:

Turpitudo maxime cõtra naturam 58:

Turpe nunquam utile 61:

Tyrannoruum ferè uiolenta mors 38.38:50:55: 104:

V

Valerius Coruinus ad centeſimũ annũ uixit 88.

Valetudinis tuendæ ratio 51:52. 52.

Vectigalia urbana ruſticis anteponenda 52.

Venãdi ſtudiũ honeſtũ 22:

Venditor, lege XII. *tab. præſtabat tantum uitia, quæ lingua nuncupata eſſent* 64.64. 65:

Ver adoleſcentiæ comparatur 90.

Verecundia 20: 21:

Verecundia ſublata, nihil rectũ, aut honeſtũ eſt 31.

Verecundia, maximũ amicitiæ adiumentum 109.

Veri inueſtigatio hominis propria 5:

Veritas moleſta eſt 110:

Verſus in Vlyſſem 71.

Veſtitus quæ ratio 27:

Veterrima quæque debent eſſe ſuauiſſima 106:

Veturius hoſti deditus 73.

Viam erranti non monſtrare, Athenis execrationibus publicis ſancitũ 62.

Villa locuples abũdat porco, hœdo, agno, gallina, lacte,

lacte,caſeo,melle 87.
Vires celeritati anteponen de 52.
Virgula diuina 33.
Viriatus Luſitanus à C. Lælio fractus & commi nutus 41:
Virtutes ut quæque lenio= res, ita amabiliores 12.
Virtutum quarũdam ſimu lacra in belluis 12:
Virtus omnis tribus in re= bus fere uertitur 37.
Virtutem unam qui habet, an omnes habeat 40:
Virtutem quo modo non= nulli interpretentur 97:
Virtute nihil amabilius 99:
Virtus tenera & trãcta= bilis eſt 103. 103:
Virtus amans ſui eſt 111: 111:
Virtutis opinio amicitiæ conciliatrix 101.112
Virtus ſeipſa contenta eſt ad beate uiuendum 115.
Virtutes inter ſe pares 116:
Virtus, eſt cõſentiens cum ratione & perpetua con ſtantia 117.
Virtus pluris æſtimanda, quàm ulla poſſeßio, aut ulla uis auri & argenti 122.
Virtute qui præditi ſunt, ſoli ſunt diuites 122:
Virtus amitti nõ põt 122:
Viſcellinus 101.
Vitæ finis optimus 90:91:
Vitam multi, et ij docti, de= plorarunt 93.
Vita deſerta ab amicis, iu= cunda eſſe non põt 104:
Vitia animi grauiora, quã corporis ac fortunæ 57.
Vitis natura caduca 86:
Vlciſcendi modus 9: 37
Vlyſſes 24.
Vlyſſes militiam ſimulatio ne inſaniæ ſubterfugere uoluit 70:
Voluptatis appetitum oẽs fere propter uerecundiã occultant 23. 23.
Voluptates blãdiſſimæ do= minæ 41.
Voluptas omnis honeſtati contraria 75.

Volu=

Voluptate nulla peſtis capitalior 83: 84. 84:
Voluptates agricolarum 86.
Voluptas plurimorum patrocinijs defenditur 115:
Vox clara & ſuauis eſſe debet 28.
Vt inter bonos bene agier 63:
Vtile ab honeſto ſeparari non debet 35:
Vtilitatum comparatio 52. 52:
Vtilitas communis ſecundum naturā 57. 57. 58:
Vulgus non ex toto intelligit, quid abſit à perfecto 55.

X

Xantippus Lacedæmonius, Pœnorū dux 71.
Xenocrates ſermone inſuaui fuit 23:
Xenophontis locus 25.
Xenophontis Socratici liber de re familiari 51:
Xenophontis libri admōdum utiles 88.

Z

Zenonis opinio de honeſto 58:

SERIES CHARTARVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQRST.

Omnes ſunt quaterniones, præter T. duernionem.

VENETIIS, M. D. LV.

Apud Paulum Manutium Aldi F.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google

Digitized by Google